

ЗАТВЕРДЖЕНО

рішенням Ради суддів України

від 04 лютого 2016 року № 1

Коментар до Кодексу суддівської етики

Преамбула

Забезпечення права кожного на судовий захист на основі принципу верховенства права, здійснення правосуддя від імені держави Україна винятково на підставі Конституції, законів України й міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, висувають високі вимоги до моральних якостей кожного судді.

Усвідомлюючи важливість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що зобов'язані демонструвати й пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе суттєві обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці.

Керуючись Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», враховуючи статтю 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, за якою кожен має право на незалежний і справедливий суд, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Основні принципи щодо незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів, схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1989 року, Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року, Європейську хартію про закон щодо статусу суддів, Рекомендацію CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, з'їзд суддів України затверджує цей Кодекс суддівської етики, положення якого спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних зі статусом судді.

Відповідно до статті 1 Конституції України (далі – Конституції,

Основного закону) Україна є правовою державою¹. *Правова держава* – це форма організації державної влади, за якої в усіх сферах життя панує верховенство права. У правовій державі державні органи і громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом, у ній реалізуються права людини, здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову. Завдяки такому розподілу виникає можливість організувати ефективне управління державою та забезпечити створення системи стримувань і противаг, яка не дозволяє тій чи іншій гілці влади перевищувати свої повноваження.

Реалізація принципів правової держави багато в чому залежить від діяльності судів та забезпечення права кожного на доступ до правосуддя. У правовій державі судова влада виконує роль арбітра, який слідкує за дотриманням законів. Саме правосуддя забезпечує дотримання прав і свобод громадян та їх захист у випадку порушень, виступає гарантом законності й порядку у суспільстві.

Судовий захист є юрисдикційною формою захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав та інтересів. Сутність такої форми захисту полягає в тому, що особа, яка вважає, що її права та законні інтереси порушені неправомірними діями інших осіб чи органів, звертається за захистом до суду як державного органу, уповноваженого вирішувати спори з метою відновлення порушеного права й припинення такого порушення. Визначальною складовою принципу захисту прав та інтересів є забезпечення гарантій права кожної людини на ефективний судовий захист.

Право на судовий захист законних прав та інтересів кожного громадянина гарантується статтею 55 Конституції. Цією нормою передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. За змістом статті 64 Основного закону, право на судовий захист не може бути

¹Конституція України. Закон № 254к/96-ВР від 28.06.1996 із подальшими змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

обмежене.

Під час реалізації права на судовий захист особливу увагу треба приділяти захисту прав громадян від свавілля з боку органів держави та місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Офіційне тлумачення частини другої статті 55 Конституції надається у рішенні Конституційного суду України № 6-зп від 25.11.97 у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Г. П.². Відповідно до цього рішення, частину другу статті 55 Конституції необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи таких осіб чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність). Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду. Отже, офіційне тлумачення положень частини 2 статті 55 Конституції дає підстави для висновку, що звернення за захистом своїх прав та законних інтересів може відбуватися незалежно від можливості

²Рішення Конституційного Суду України № 6-зп від 25.11.97 у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Г. П. щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248² Цивільного процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97/ed20060101>.

захистити свої права в інших органах.

Право на судовий захист тісно пов'язано з таким основоположним принципом правової держави, як *верховенство права*.

Статтею 8 Конституції задекларовано, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Відповідно до цього принципу Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй. Норми Конституції є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується.

Тлумачення поняття «*верховенство права*» надається у рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) № 15-рп/2004 від 02.11.2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання)³. У цьому рішенні зазначається: «*Верховенство права* – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для

³Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 02.11.2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права».

Здійснення судами правосуддя на засадах верховенства права та забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є завданням суду, про яке зазначено у статті 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»⁴.

Спеціальні норми, присвячені дії принципу верховенства права у сфері судочинства, є і у деяких процесуальних кодексах. Так, у статті 8 Кодексу адміністративного судочинства України⁵ (далі – КАС) розкривається сутність принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. В цій нормі зазначається й про те, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Подібна норма є і у статті 8 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), в якій також зазначено про застосування принципу верховенства права у кримінальному провадженні з урахуванням практики ЄСПЛ⁶.

⁴Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453–VI, з подальшими змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

⁵ Кодекс адміністративного судочинства, прийнятий Верховною Радою України 06.07.2005 за № 2747–IV, з подальшими змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 13.04.2012 за № 4651–VI, з подальшими змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Виконати завдання суду щодо здійснення правосуддя на засадах верховенства права із забезпеченням при цьому кожній особі права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод неможливо без розуміння суддями змістовного наповнення поняття «права людини». Тлумачення змісту прав людини було надано у абзаці четвертому підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини рішення КСУ від 22.09.2005 № 5-рп/2005⁷, де зазначено: «у традиційному розумінні діяльності визначальними *поняття змісту прав людини* є умови і засоби, що становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними». У іншому рішенні від 11.10.2005 №8-рп/2005⁸ КСУ зазначив таку правову позицію: *зміст прав і свобод людини* – це умови і засоби, що визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, що характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно

⁷ Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22.09.2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>.

⁸ Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2005 від 11.10.2005 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>.

вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики (абзаци п'ятий, шостий пункту 4 мотивувальної частини рішення).

У преамбулі до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що правосуддя в Україні функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Що означає термін «*правосуддя*»? Це особлива функція судової гілки влади, яка здійснюється судами шляхом розгляду і вирішення на основі закону цивільних, адміністративних і господарських справ з метою захисту прав та законних інтересів як окремих громадян, так і підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань; розгляду кримінальних справ із застосуванням встановлених законом карних заходів щодо осіб, які визнані винними у вчиненні злочину, або виправданням невинних, а також у формі конституційного судочинства.

Статтею 124 Конституції передбачено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Судова влада в Україні реалізує свої повноваження шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним судом України та судами загальної юрисдикції.

Як влучно зазначають науковці, авторитет суду та його рішень багато в чому пов'язується з авторитетом судді, оцінкою його поведінки як у сфері судочинства, так і поза межами його професійної (службової) діяльності⁹.

Повноваження, надані суддям, тісно пов'язані з такими цінностями правосуддя, як незалежність, неупередженість, чесність, честь, гідність, професіоналізм. Стандарти суддівської діяльності в цілому і поведінки суддів, зокрема, впливають із конституційних принципів, міжнародних договорів, до яких приєдналась держава Україна, а також із законів України. Зазначені цінності і є передумовами довіри суспільства до здійснення правосуддя.

Судові рішення з огляду на верховенство права за своїм змістом повинні утверджувати справедливість і права людини, укріплювати довіру суспільства до судової влади.

В основі довіри до судової влади лежить віра кожного громадянина, суспільства в цілому в те, що об'єкт довіри (суд) добровільно бере на себе і виконує зобов'язання захистити інтереси громадянина та суспільства.

Згідно з пунктом 12 висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських судів для Комітету Ради Європи «Про стандарти незалежності судових органів і незмінності суддів» незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів. При постановленні судових рішень щодо сторін в судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприйматися як таке, що впливає на здатність судді приймати незалежні рішення. Судова влада повинна користуватися довірою не тільки з боку сторін у конкретній справі, але і з боку суспільства в цілому. Суддя повинен не тільки бути реально вільним від будь-якого невідповідного упередження або впливу, але він або вона повинні бути вільними від цього й в очах

⁹С. Подкопаєв. Етичні стандарти суддівської поведінки: проблеми нормативного регулювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2486>.

розумного спостерігача. В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана¹⁰.

Довіра з формуванням суспільної думки націлена на правомірні очікування з боку громадськості певної моделі поведінки від суддів, що втілюється у ефективному відправленні судочинства та виступає мірою реалізації завдань справедливого суду. *Моральна складова суддівської етики* (стосунки судді з учасниками судового процесу, з колегами, з відвідувачами суду та з будь-ким поза межами службової діяльності) вимагає від суддів дотримання правил поведінки, які включають в себе як загальновизнані норми моралі, що існують в суспільстві, так і стандарти, що регулюють службову діяльність, тобто вимоги, встановлені законодавством до професії, та стандарти, що стосуються позаслужбової поведінки й іншої дозволеної діяльності. Лише високопрофесійна, моральна, етична поведінка судді здатна викликати повагу до суду та забезпечити впевненість учасників судового процесу і відвідувачів суду в неупереджених результатах розгляду справи. При цьому суддя повинен проявляти такі *моральні якості*, як чесність, об'єктивність, безсторонність, неупередженість, толерантність, добросовісність, справедливість, збалансованість, розумність, розсудливість, стриманість, уважність, ввічливість, повагу до оточуючих.

Аналізуючи походження поняття *суддівської етики*, варто зазначити, що вона є різновидом професійної етики, однієї із галузей етичної науки, науки про мораль. Етичні норми являють собою систему ідей і уявлень про правильну і неправильну поведінку, які вимагають виконання одних дій і забороняють інші. Етичні вимоги до поведінки судді закріплені саме в Кодексі професійної етики судді і являють собою сукупність моральних правил поведінки судді, за допомогою яких можна оцінити його дії з погляду таких цінностей, як справедливість, сумлінність, гідність, людяність тощо.

¹⁰Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 01.01.2001 № 1 (2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a52.

Законодавець приділяє значну увагу питанням професійної етики суддів. Із 28.03.2015 набув чинності Закон України від 12.02.2015 № 192–VIII «Про забезпечення права на справедливий суд», яким було затверджено нову редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів»¹¹. Статтею 55 цього Закону, у якій визначені права та обов'язки судді, передбачається, що суддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики. Крім того, суддівській етиці присвячена спеціальна норма – стаття 57, яка має саме таку назву – «Етика судді». Пунктом 3 частини 1 статті 92 Закону визначено, що однією з підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, у тому числі прояв неповаги під час здійснення судочинства до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу. Але ні в цих нормах, ні в самому Кодексі суддівської етики не наводиться визначення поняття етики судді (суддівської етики).

Базуючись на положеннях, які містяться у преамбулі до Бангалорських принципів поведінки суддів від 19.05.2006, схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23¹² (далі – Бангалорські принципи), та аналізуючи зміст положень Кодексу суддівської етики, можна сформулювати таке поняття суддівської етики.

Під *суддівською етикою* треба розуміти певну систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні, в суді та позасудової поведінки, які побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських

¹¹Закон України від 12.02.1015 № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/192-19>.

¹²Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 року № 2006/23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/RSU_site/2015/bangalorprinciples.pdf.

стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості існуючих правових норм та правил поведінки для суддів.

З метою зміцнення довіри суспільства до судової влади судді мають усвідомлювати значущість своєї місії в утвердженні верховенства права і забезпеченні захисту прав людини та основоположних свобод. Постійна увага з боку суспільства за діями представників судової влади, бажання громадян мати у державі справедливе правосуддя для отримання належного захисту своїх прав покладає на суддю обов'язок бути не лише представником влади, який неухильно дотримується Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а й людиною з високими стандартами поведінки.

Термін «стандарт» означає єдину типову форму, мірило, зразок, якому повинно задовольняти що-небудь за своїми ознаками¹³.

Високі стандарти поведінки полягають у тому, що суддя як на роботі, так і поза її межами, в повсякденному житті, має демонструвати таку поведінку, щоб учасники процесу і оточуючі люди бачили в ньому еталон порядності і справедливості – високоморальну, чесну, стриману, врівноважену людину. При цьому суддя має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати етичну поведінку серед учасників процесу та оточуючих, вимагати етичної поведінки від інших.

Оволодіння високими стандартами поведінки має бути невід'ємною складовою частиною підготовки кожного професійного судді та кандидата на посаду судді. Від моральних цінностей, якими керується суддя в своїй роботі під час здійснення правосуддя і в позасудовій поведінці, залежить оцінка судових рішень з точки зору їх справедливості як кожним окремим громадянином, та суспільством в цілому.

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 1187.

Неналежна поведінка суддів підриває упевненість громадян у справедливості судової системи. Судді мають усвідомлювати і пам'ятати про те, що вони перебувають під постійним та пильним контролем громадськості. У зв'язку з цим будь-який суддя повинен погодитися з *обмеженнями, пов'язаними з дотриманням етичних норм*, які на нього покладаються відповідно до його статусу. Ці обмеження можуть здаватися обтяжливими для пересічного громадянина, але суддя має дотримуватись таких обмежень добровільно та свідомо.

Згідно з частиною 1 статті 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді, відповідно до змісту якої, поряд з іншими обов'язками професійного характеру, суддя присягає дотримуватись морально-етичних принципів поведінки, а також не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади. При цьому поняття «поведінка» включає в себе поведінку судді як під час здійснення правосуддя, так і його позасудову поведінку.

Однією з найважливіших категорій етики, що виражає моральні обов'язки судді стосовно держави, суспільства, конкретної людини, в інтересах якої здійснюється правосуддя, є *професійний обов'язок*, який має не тільки моральну, а й правову природу, оскільки містить у собі як обов'язок, передбачений правовими нормами, так і обов'язок перед суспільством, пов'язаний зі здійсненням професійної діяльності.

Усвідомлення суддею професійного обов'язку передбачає турботу про професійну гідність, постійне вдосконалення професійної майстерності, прагнення виховувати своєю діяльністю, особистим прикладом, повагу до закону, правосуддя, суду.

Таке суддівське сумління не тільки має оціночний характер, змушуючи суддю співвідносити свої дії і рішення з правовими приписами і нормами моралі, а й спонукає його діяти відповідно до внутрішнього переконання, протистояти зовнішньому впливу і тиску.

За останні роки найбільшої уваги суспільства прикуто саме до *позасудової поведінки судді*, його дозвілля, майнового стану. Непоодинокі випадки порушення окремими суддями морально-етичних принципів позасудової поведінки привертають увагу громадськості, знаходять своє постійне висвітлення та обговорення в засобах масової інформації.

При цьому мають місце спірні питання належності чи недопустимості тієї чи іншої позасудової поведінки професійного судді. Така ситуація виникає з огляду на суб'єктивний, оціночний характер деяких обставин, за настання яких розпочинають свою дію відповідні обмеження.

Дотримання етичних норм передбачає утримання суддею від дій, що можуть бути розцінені як використання посадового становища в особистих цілях чи можуть викликати сумнів у його неупередженості, незалежності і справедливості винесених рішень.

Особливості поведінки судді мають прояв у тому, що суддя зобов'язаний не допускати будь-яких дій, що можуть заподіяти шкоду, порушити нормальну діяльність суду чи дискредитувати судову владу в цілому. Недотримання суддею моральних засад суспільства, його неетична поведінка щодо учасників процесу тощо веде до зниження його авторитету, робить таку поведінку незрозумілою для суспільства, внаслідок чого у учасників процесу виникають сумніви щодо незалежності і справедливості суду.

Під час здійснення правосуддя судді мають керуватися положеннями Конституції України, законів України і міжнародних актів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Одним із таких законів, який визначає вимоги до поведінки суддів під час здійснення правосуддя, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

Згідно зі статтею 1 цього Закону судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється *незалежними та безсторонніми судами*, утвореними згідно із законом. Статтею 6 цього Закону передбачено, що здійснюючи правосуддя, суди є *незалежними* від

будь-якого незаконного впливу.

Законом забороняється втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою впливу на безсторонність суду. Такі дії тягнуть за собою відповідальність, установлену законом. Зокрема, Кримінальним кодексом України¹⁴ (далі – КК) передбачена відповідальність за злочини проти правосуддя: за втручання в діяльність судових органів (стаття 376), погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (стаття 377), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (стаття 378), посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (стаття 379).

Відповідно до положень статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є *незалежним* від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Незалежність судді забезпечується такими чинниками:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;

¹⁴ Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 05.04.2001 за № 2341–III, з подальшими змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку.

Закон зобов'язує органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, а також фізичних і юридичних осіб та їх об'єднань поважати незалежність судді і не посягати на неї.

Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у провадженні, крім випадків, установлених законом.

У разі втручання в діяльність судді закон зобов'язує суддю звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність щодо здійснення правосуддя до органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів.

Статтею 1 Загальної хартії судді, ухваленої 17.11.1999 Центральною радою Міжнародної асоціації суддів в Тайпеї¹⁵, визначено, що *незалежність судді* є неодмінною умовою неупередженого відправлення правосуддя згідно із законом. Це нероздільні поняття. Всі інституції та органи влади, як національні, так і міжнародні, повинні поважати, захищати та оберігати цю незалежність.

Цією Хартією також встановлено, що в усій своїй професійній

¹⁵Загальна (Універсальна) хартія судді, ухвалена 17.11.1999 Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань) 17.11.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_j63.

діяльності судді повинні гарантувати *права кожного на справедливий суд*. Вони повинні сприяти реалізації права осіб на справедливий і відкритий процес у незалежному й неупередженому суді, утвореному на законних підставах, що має винести рішення щодо їхніх громадянських прав та обов'язків або щодо будь-якого кримінального звинувачення, висунутого проти них.

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод¹⁶ (далі – ЄКПЛ) також гарантується кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (стаття 6). Невід'ємними складовими права на справедливий судовий розгляд є такі три елементи. По-перше, це повинен бути суд, який встановлений законом і відповідає вимогам незалежності та безсторонності. По-друге, суд повинен мати широку юрисдикцію, достатню для вирішення всіх аспектів спору або обвинувачень, до яких застосовується стаття 6. І нарешті, по-третє, відповідна особа повинна мати доступ до суду.

Міжнародним пактом про громадянські та політичні права¹⁷, Основними принципами незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13.12.1985¹⁸, Рекомендаціями щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів¹⁹ також передбачено право кожної особи на

¹⁶Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи 04.11.1950 зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11.05.1994, Протоколом № 14 від 13.05.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

¹⁷Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Організацією об'єднаних націй 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

¹⁸ Основні принципи незалежності судових органів, що схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 та від 13.12.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_201.

¹⁹ Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів, прийняті резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15.12.1989 [Електронний ресурс]. – Режим

незалежний і справедливий суд.

Гарантії права на справедливий суд знайшли своє відображення і в нормах національного законодавства. Вони закріплюються у положеннях статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи відповідно до Конституції та в порядку, встановленому законами України.

Процесуальні кодекси також містять гарантії права на справедливий суд. Так, відповідно до статті 21 КПК кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. У статті 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) зазначено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Згідно зі статтею 2 КАС України завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ.

Приймаючи Кодекс суддівської етики²⁰, судді України *добровільно та охоче взяли на себе обов'язок прийняти ряд обмежень*, незважаючи на те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими. Такі дії пов'язані з тим, що поведінка судді має відповідати високому статусу його посади. Результатом високої етичної поведінки судді має стати довіра кожного громадянина і суспільства в цілому до судової системи, окремого суду та певного судді.

доступу: http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/4.%20Рекомендації%20щодо%20ефективного%20впровадження%20основних%20принципів%20незалежності%20судових%20органів.docx.

²⁰Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf).

Кодекс суддівської етики, який затверджується з'їздом суддів України, є обов'язковим для дотримання всіма суддями України з огляду на те, що відповідно до статті 127 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» найвищим органом суддівського самоврядування є з'їзд суддів України, рішення якого є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування та всіх суддів.

Кодекс суддівської етики, положення якого спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних зі статусом судді, ґрунтується на Конституційних нормах, положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та міжнародних актів, зокрема, Бангалорських принципах поведінки суддів.

Бангалорські принципи поведінки суддів закріплюють один із основоположних принципів щодо дотримання етичних норм, за яким демонстрація дотримання етичних норм є невід'ємною частиною діяльності суддів.

На Бангалорських принципах поведінки суддів ґрунтується Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України.

Кодекс суддівської етики вимагає від суддів неухильно додержуватись присяги й завжди поводитись так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

Згідно з пунктом 4.3 Європейської хартії про закон щодо статусу суддів судді повинні стримуватись від вчинків, дій чи висловлювань, які можуть похитнути впевненість в їх неупередженості або незалежності²¹.

Розділом VIII «Етика суддів» Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам щодо суддів встановлено, що судді у своїй діяльності повинні керуватися етичними принципами

²¹ Європейська хартія про закон «Про статус суддів», прийнята в Лісабоні 10.07.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/>.

професійної поведінки²². Ці принципи можуть містити не лише обов'язки, щодо яких може бути ініційоване дисциплінарне провадження, а й пропонувати правила для суддів щодо їхньої поведінки. Ці принципи мають бути закладені в кодексах етики суддів, які підвищують довіру громадськості до суддів та судової влади. Судді повинні відігравати провідну роль у розробленні таких кодексів. Судді повинні мати можливість отримати пораду щодо дотримання етики суддів в органі судової влади.

Вимоги щодо додержання встановлених *міжнародних етичних стандартів*, пов'язаних зі статусом судді, також передбачені в низці міжнародних документів. Серед них є такі:

- Європейський статут судді, прийнятий асамблеєю Європейської асоціації суддів 20 березня 1993 року²³;
- Загальна (універсальна) хартія судді, схвалена Міжнародною асоціацією суддів 17 листопада 1999 року;
- Велика хартія суддів (Основні принципи), прийнята у м. Страсбурзі 17 – 19 листопада 2010 року²⁴;
- Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (прийнята на багатосторонній зустрічі щодо статусу суддів у Європі, організованій Радою Європи 8 – 10 липня 1998 року);
- Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 1 січня 2001 року²⁵;

²² Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам — членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалена 17.11.2010 на 1098 засіданні заступників міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.

²³ Європейський статут судді, прийнятий асамблеєю Європейської асоціації суддів 20.03.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files>.

²⁴ Велика хартія суддів (Основні принципи), прийнята у м. Страсбурзі 17 – 19 листопада 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vel-har-suddiv-osnov-v.doc>.

- Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності²⁶;
- Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя та поваги до незалежності судової влади²⁷.

Необхідно констатувати, що ні Закон України «Про судоустрій і статус суддів», ні Кодекс суддівської етики, ні Бангалорські принципи поведінки суддів не можуть передбачити і визначити всі життєві ситуації, які виникатимуть як при здійсненні суддею правосуддя, так і в його позасудовій поведінці. Тому запропонований коментар до цього Кодексу стане в нагоді суддям для визначення їх поведінки в конкретній ситуації.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1

Суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог

²⁵Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 01.01.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a52.

²⁶ Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності, від 19.11.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/Висновок%20№%203%20\(2002\).pdf](http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/Висновок%20№%203%20(2002).pdf).

²⁷ Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя і поваги до незалежності судової влади від 24.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/Висновок%20№%2017.pdf>.

закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

Суд при вирішенні справ керується принципами судочинства, до яких, у першу чергу, належить верховенство права (*визначення поняття «верховенство права» – див. коментар до преамбули*). Судочинство повинно здійснюватися у межах і порядку, визначених процесуальним законом. Судові рішення з огляду на верховенство права за своїм змістом повинні утверджувати справедливість і відновлювати права людини, укріплювати авторитет і довіру до суду.

Важливим кроком на шляху вдосконалення нормативної основи суддівської діяльності став Закон України «Про судоустрій і статус суддів», у якому, як вже зазначалось раніше, при визначенні прав та обов'язків судді наголошується: «суддя зобов'язаний дотримуватись правил суддівської етики» (пункт 2 частини 5 статті 55 Закону). Цей закон містить текст також *присяги судді* (стаття 56) такого змісту:

«Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя».

У Рішенні КСУ від 11.03.2011 № 2-рп/2011²⁸ роз'яснюється, що

²⁸Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2011 від 11.03.2011 у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

додержання присяги є обов'язком судді, як це передбачено частиною 4 статті 55 Закону «Про судоустрій і статус суддів» та кореспондується з пунктом 5 частини 5 статті 126 Конституції України, і на основі цього робиться висновок, що дотримання суддею присяги – це його конституційно визначений обов'язок. У цьому рішенні також визначено, що присяга судді має правову природу одностороннього, індивідуального, публічно-правового, конституційного зобов'язання судді. Дотримання суддею своїх обов'язків є необхідною умовою довіри до суду та правосуддя з боку суспільства, а порушення суддею присяги є однією з підстав для його звільнення з посади відповідно до пункту 5 частини п'ятої статті 126 Основного Закону України.

Етичні стандарти поведінки суддів є важливим інструментом забезпечення підзвітності й доброчесності суддівського корпусу. У параграфі 5 Висновків першої експертної комісії Міжнародної асоціації суддів, що стосуються Правил етичної поведінки суддів, їх застосування й дотримання (2004 року), указано, що етичні принципи існують для того, щоб поставити суддів вище будь-яких підозр, щоб заохотити досягнення найвищих стандартів²⁹.

Судді є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі. Суддя як правник-професіонал і поважаюча себе людина усвідомлює власну відповідальність перед людьми за кожний вирішений спір. Судді є символом правосуддя, а тому суддівський корпус повинен прагнути досягнення високих стандартів поведінки (*визначення поняття високих стандартів поведінки – див. коментар до преамбули*). Отже відповідальність за популяризацію та

(конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=133548>.

²⁹Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. / відповід. за випуск А. Г. Алексеев. – К. : Поліграф-Експрес, 2008. – 184 с. – С. 74.

підтримку високих стандартів суддівської поведінки лежить на судовій владі країни.

Дотримання високих стандартів поведінки означає, що суддя повинен добровільно і свідомо відстоювати доброчесність та незалежність судової влади, що, у свою чергу, зумовлює обов'язок сумлінно, чесно і кваліфіковано виконувати призначення носія судової влади. Він також добровільно приймає на себе обмеження, пов'язані з виконанням ним своїх професійних обов'язків, які унеможливають створення умов, що викликатимуть сумніви у доброчесності поведінки судді та його безсторонності, незалежності і об'єктивності.

Добросовісне виконання кожним суддею професійних обов'язків і демонстрація високих стандартів поведінки є запорукою формування у суспільстві впевненості у впровадженні у життя принципу верховенства права судовою владою і, навпаки, порушення нівелює довіру громадськості до суду та завдає шкоди правопорядку у цілому. Перебуваючи під прискіпливою увагою громадськості, суддя повинен добровільно й охоче погоджуватися з обмеженнями щодо своєї поведінки, які пересічному громадянину можуть видатися обтяжливими.

Забезпечення незалежної та авторитетної судової влади є суспільно нагальною необхідністю для досягнення справедливості у здійсненні правосуддя.

Моральна складова суддівської етики (стосунки судді з учасниками судового процесу, з колегами, з відвідувачами суду та усіма поза службою) потребує дотримання таких стандартів (правил) поведінки, до яких, зокрема, належать: загальновизнані норми моралі, що існують у суспільстві; стандарти, що регулюють службову діяльність – вимоги, встановлені законодавством до професії; стандарти, що стосуються позаслужбової поведінки та іншої дозволеної діяльності.

Класифікувати стандарти суддівської діяльності та поведінки можна за низкою критеріїв: залежно від джерела їх закріплення у документах

(міжнародного або національного характеру); залежно від сфери регулювання (професійної або позаслужбової діяльності).

Зміст міжнародних стандартів суддівської професії становлять етичні вимоги до професійної діяльності та позаслужбової поведінки судді (*щодо міжнародних актів, які регламентують міжнародні стандарти суддівської етики, див. коментар до преамбули*).

Міжнародні стандарти суддівської етики та професійної поведінки, з одного боку, містять рекомендації, що прямо адресуються суддям та мають дотримуватися ними через повагу до суддівської професії, з іншого – накладають обов'язки на державу щодо їх інкорпорації у національну правову систему, зокрема, впровадження у національне законодавство, систему спеціальної підготовки суддів та підвищення їх кваліфікації тощо. У преамбулі до Бангалорських принципів поведінки суддів прямо передбачено, що вони адресовані суддям для використання як інструкції, а також судовим органам як базові принципи регламентації поведінки суддів, вони покликані сприяти більш кращому розумінню та підтримці здійснення правосуддя з боку представників виконавчої та законодавчої влади, адвокатів та суспільства. Ці принципи мають бути добре відомі кожному судді, для чого держава має забезпечити їх розповсюдження та організувати навчання суддів.

Міжнародні стандарти суддівської етики покладено в основу нормативного регулювання суддівської професії на національному рівні. Відповідні принципи та правила відтворено в актах законодавства України, що визначають статус суддів. З метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд були прийняті Закон України від 12.02.2015 № 192–VIII «Про забезпечення права на справедливий суд», Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого

суду в Україні відповідно до європейських стандартів»³⁰, Закон України від 23.02.2006 № 3477–IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду прав людини»³¹, Закон України від 14.10.2014 № 1700–VII «Про запобігання корупції»³², Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015, Стратегія розвитку судової влади України на 2015 – 2020 роки, затверджена рішенням Ради суддів України від 11.12.2014 № 71.

Статус судді покладає на особу додатковий тягар відповідальності за поведінку, у тому числі її поведінку в минулому. Від поведінки кожного служителя Феміди залежить довіра громадян до судової системи загалом. Віра у правосуддя (*визначення поняття правосуддя – див. коментар до преамбули*) набуває важливого значення і є джерелом сили судової влади й одночасним показником її ефективності. Суспільство чи окрема людина зацікавлені у довірі до суду як до інституту. Довіра до рішень суду також залежить в значній мірі від довіри суспільства до чеснот і порядності суддів.

Довіра – це соціологічна та психологічна категорія, що вивчає відкриті, позитивні взаємовідносини між людьми, де відображається впевненість у порядності та доброзичливості іншої сторони, з якою особа перебуває у тих чи інших відносинах. Той, хто довіряє, покладається тим самим на іншу людину, чекаючи, що та не порушить морального зобов'язання стосовно неї.

У висновку № 3 (2002) КРЕС для Комітету Міністрів Ради Європи «Етика та відповідальність суддів» наголошується на тому, що питання

³⁰Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>.

³¹Закон України від 23.02.2006 № 3477–IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

³²Закон України від 14.10.2014 № 1700–VII «Про запобігання корупції» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

довіри до судової системи стає ще більш важливим з огляду на зростання глобалізації спорів і широке поширення судових рішень. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадськість має право сподіватись на утвердження загальних принципів, що є сумісними з поняттям справедливого суду та гарантують фундаментальні права. Порухення, так само, як і дотримання правил суддівської етики можуть впливати на рівень довіри як у бік збільшення (підвищення) так і у бік зменшення (зниження). Впевненість громадськості в судовій владі підривається, якщо прийняття рішення суддею створює враження такого, що було прийнято під стороннім впливом. Судова влада повинна користуватись довірою не тільки з боку сторін у розгляді конкретної справи, але й з боку суспільства у цілому.

Суди створені для того, щоби належно здійснювати правосуддя з прагненням до відкритості та достатньої прозорості у функціонуванні, поважаючи право громадськості на отримання публічної інформації. Довіра до судової влади залежить від упевненості громадськості у чесності, незалежності (*визначення поняття незалежності – див. коментар до преамбули та до статті 5*), неупередженості, справедливості суду та поваги до судових рішень як мірила ефективності відновлення порушеного права. Професійна майстерність судді складається із високого рівня теоретичної підготовки, продуктивної діяльності і таланту, високих моральних якостей, вихованості, коректності, розвинутих соціальних почуттів та відповідальності за кожне ухвалене рішення.

У висновку № 1 (2001) КРЄС для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів зазначено: *незалежність судів є прерогативою (привілеєм), що надається не на користь власних інтересів суддів, а на користь забезпечення верховенства закону та в інтересах тих осіб, що покладають надію на правосуддя.*

У висновку № 3 (2002) КРЄС для Комітету Міністрів Ради Європи підкреслюється, що мета, для досягнення якої повноваження надані суддям, – дати їм можливість здійснювати правосуддя шляхом застосування закону,

забезпечуючи право кожної людини реалізовувати належні йому права та/або законні інтереси, яких вона була або може бути несправедливо позбавлена.

Як у національній правовій системі мають визначатися правила суддівської етики? У статті 57 Закону «Про судоустрій і статус суддів» наголошується, що питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України. Така норма Закону відповідає Рекомендації (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи, де вказано, що судді у своїй діяльності повинні керуватися етичними принципами професійної поведінки; останні мають бути викладені в кодексах етики суддів, що підвищують довіру громадськості до суддів та судової влади в цілому (пункт 72).

Суддя повинен бути прикладом виконання професійної функції незалежно, виходячи з фактів, встановлених на підставі верховенства права, розуміння закону, власної оцінки доказів, що є гарантією справедливого розгляду справи у суді, незважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику.

Важливу роль у формуванні стандарту незалежності та безсторонності суду відіграє практика ЄСПЛ. У прецедентних рішеннях за статтею 6 ЄКПЛ, які визначають стандарт незалежного та неупередженого суду (справи «Кемпбелл та Фелл проти Сполученого Королівства», «П'єрсак проти Бельгії», «Морріс проти Сполученого Королівства» та ін.), зазначено, що загальна формула незалежності суду вимагає його незалежності від виконавчої влади та від сторін. Вимога *безсторонності (неупередженості)* суду частково перетинається з принципом незалежності, зокрема незалежності від сторін у справі. При цьому незалежність є необхідною попередньою умовою для об'єктивності.

Підтримання високих стандартів поведінки вимагає від суддів уникнення створення враження неналежної поведінки, як професійної, так і особистої. Суддя має усвідомлювати, що він представляє судову владу держави, та не допускати зі свого боку поведінки, що може зашкодити

авторитету суду.

Суддя повинен бути не тільки реально вільним від будь-якого невідповідного зв'язку, упередженості або впливу, але він повинен бути вільним від цього і в очах розумного спостерігача. В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана. Суддя повинен поважати закон, додержуватися його та за будь-яких обставин дбати про те, щоб його дії сприяли посиленню переконаності громадськості у добросовісності та неупередженості суду.

Незалежність і неупередженість судової системи є важливими умовами для захисту прав людини та демократії. Незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку і основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Суддя має відстоювати і втілювати в життя принцип незалежності судових органів у його індивідуальному та інституційному аспектах. Для цього суддя повинен: здійснювати судову функцію незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від будь-якого стороннього впливу, спонукань, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, здійснюваного з будь-якого боку і такого, що переслідує будь-які цілі; дотримуватися незалежної позиції стосовно суспільства загалом і конкретних сторін справи, що потребує ухвалення рішення; не лише виключати будь-які взаємовідносини, що не відповідають посаді, чи вплив з боку виконавчої та законодавчої гілок влади, а й робити це так, щоб це було очевидно навіть сторонньому спостерігачеві; діяти незалежно від думки колег складу суду у випадках, коли рішення у справі має бути прийняте; обстоювати і підтримувати гарантії виконання суддями своїх обов'язків з метою збереження та підвищення незалежності суддів; проявляти і заохочувати високі стандарти поведінки з метою зміцнення суспільної довіри до судових органів, що має першочергове значення для підтримки незалежності судових органів.

Незалежність суддів являє собою як особисту, так і інституційну

незалежність, необхідну для прийняття рішень. Належне здійснення правосуддя вимагає від суддів використовувати свою посаду в інтересах громадськості, а не задля власної вигоди. Не зважаючи на те, що кваліфікація та досвід, особиста філософія кожного судді, що приступає до виконання суддівських обов'язків, є унікальними, суддя повинен тлумачити і застосовувати закон незалежно від того, чи він схвалює чи не схвалює цей закон. Застосовуючи і тлумачачи закон, суддя може іноді робити добросовісні помилки щодо фактів чи законів. Виконуючи обов'язки судді, суддя має бути терплячим, уважним, ввічливим до сторін, адвокатів, свідків та інших, із ким суддя має справу при відправленні правосуддя. Попри те, що судді можуть здійснювати багато видів діяльності, поряд зі своїми посадовими обов'язками, вони повинні утримуватися від використання ресурсів суду або персоналу для своєї позаслужбової діяльності. Суддя, який користується службовим становищем з особистою вигодою або задля помсти, зловживає службовими повноваженнями та руйнує довіру громадськості у незалежний суд. Суддя не повинен користуватися своїм статусом для задоволення особистих інтересів судді чи інших осіб. Суддя не повинен використовувати посаду судді для отримання переваги в провадженні, в якому бере участь його родич. Також суддя не повинен ініціювати спілкування з урядовцями, просячи про пільги або привілейоване ставлення для друзів або колег.

Як зазначено у постанові Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) від 13.06.2007 № 8 «Про незалежність судової влади»³³, суди та судді у своїй діяльності не завжди керуються виключно Конституцією та законами України, піддаються протиправному впливу посадових осіб органів державної влади, суб'єктів політичної діяльності, допускають безкарне втручання у вирішення судових справ, що завдає істотної шкоди

³³Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 № 8 «Про незалежність судової влади»[Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/786F13DB20F1F08AC2257AF40056B23C](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/786F13DB20F1F08AC2257AF40056B23C).

демократичному конституційному ладу, правам і свободам громадян, інтересам суспільства та держави. Совість, чесність, честь, гідність, професіоналізм є головними моральними орієнтирами у відправленні правосуддя.

Честь судді виявляється в сукупності, зокрема таких якостей, як здатність самостійно приймати рішення та гідно відповідати за результат такого рішення, репутація, добре ім'я, особистий авторитет, вірність присязі та даному слову, сприйняття і втілення у життя моральних чеснот. Актуальним на сьогоднішній день залишається вислів відомого судового діяча А. Ф. Коні про те, що якими б гарними не були правила діяльності і поведінки, вони можуть втратити своє значення в недосвідчених, грубих чи несумлінних руках³⁴.

Приклади поведінки судді, яка не відповідає вимогам статті 1

Кодексу суддівської етики

Приклад 1. Щодо неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права.

Суддю притягнули до дисциплінарної відповідальності за численні процесуальні порушення, допущені під час здійснення судочинства, що призвело до того, що понад 72% рішень, ухвалених цим суддею у кримінальних справах протягом півріччя, було оскаржено і скасовано судом апеляційної інстанції внаслідок істотного порушення норм кримінально-процесуального закону та неналежного ставлення судді до службових обов'язків при здійсненні правосуддя. Прийняття суддею таких судових рішень призвело до негативних наслідків: порушення конституційних прав учасників судового розгляду на справедливий і публічний розгляд справи

³⁴Кони А. Ф. Избранные произведения. – М. : Госюриздат, 1956. – Т. 2. – С. 20.

упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Ці факти беззаперечно свідчили про нехтування суддею посадовими обов'язками при здійсненні судочинства та численні порушення ним вимог кримінально-процесуального законодавства. Такі дії судді підривали авторитет судової влади та перешкоджали розбудові України як правової держави, у якій має панувати принцип верховенства права.

Приклад 2. Щодо дотримання високих стандартів поведінки.

Суддя протягом трьох робочих днів без поважних причин був відсутній на робочому місці. Крім того, він, несумлінно ставлячись до виконання своїх професійних обов'язків, впродовж місяця не приймав до розгляду судові справи, розподілені йому автоматизованою системою документообігу. Суддя самостійно встановлював для себе періоди відпусток, не передбачені графіком відпусток, внаслідок чого відбувався несвоєчасний розгляд судових справ та збільшувалось навантаження на інших суддів цього суду. Також протягом тривалого часу суддя висловлював неповагу, принизливе ставився до працівників апарату суду. Вища Рада юстиції дійшла висновку, що зазначені дії судді свідчать про порушення ним присяги судді, у зв'язку з чим він підлягає звільненню з посади.

Стаття 2

Суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень. Він не має прав використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб та не повинен дозволяти цього іншим.

Однією з фундаментальних засад демократичного суспільства є незалежність судів і суддів. Загальновизнано, що вказана засада є передумовою верховенства права та основоположною гарантією справедливого суду. Виконавча і законодавча гілки влади повинні гарантувати незалежність суддів і утримуватися від кроків, які б могли поставити її під загрозу.

Основними принципами незалежності судових органів визначено, що незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин. Не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, ухвалених судовими органами.

Бангалорські принципи поведінки суддів визначили, що незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах.

Зміст принципу незалежності у цьому документі розкрито через сферу його застосування, а саме:

1.1. Суддя повинен здійснювати свою судову функцію незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-якою метою.

1.2. Суддя дотримується незалежної позиції як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін судової справи, у якій він повинен винести рішення.

1.3. Суддя не тільки виключає будь-які взаємовідносини, що не відповідають посаді, чи втручання з боку органів законодавчої та виконавчої влади, а й робить це так, щоб це було зрозуміло навіть сторонньому спостерігачу.

1.4. У тих випадках, коли рішення у справі має бути прийняте суддею одноособово, він діє незалежно від своїх колег по суду.

1.5. Суддя відстоює та підтримує гарантії виконання суддями своїх обов'язків з метою збереження та підвищення інституціональної та оперативної відповідальності суддів.

1.6. Суддя виявляє та підтримує високі стандарти поведінки суддів з метою укріплення суспільної довіри до судових органів, що має першочергове значення для підтримки незалежності судових органів.

Конституцією України встановлено, що незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється (частини 1, 2 статті 126 Конституції України).

Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права (*більш детально про визначення поняття «незалежність» див. коментар до преамбули*). Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом (стаття 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

За правовою позицією, викладеною у постанові Пленуму ВСУ від 13.06.2007 № 8 «Про незалежність судової влади», втручання у діяльність судових органів слід тлумачити як *«вплив на суддю будь-якій формі»* (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом

тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання».

Говорячи про можливість *незаконного впливу на суддів*, можливо провести його розмежування на *зовнішній* та *внутрішній* впливи. До першої групи належать найрізноманітніші прояви неправомірного тиску на суд і спроби різних посадових осіб схилити суд до прийняття рішення у власних інтересах. При цьому зовнішні чинники можна поділити на державні (спроби державних службовців та інших посадових осіб вплинути на постановлення судового рішення) та суспільні (втручання громадськості в діяльність судової влади).

Відповідно до правової позиції КСУ, викладеної у пункті 2 резолютивної частини рішення від 01.12.2004 № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як про складову їхнього статусу)³⁵, положення частини другої статті 126 Конституції України «*вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється*» треба розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо».

³⁵Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як про складову їхнього статусу) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9876>.

У рішенні від 12.07. 2011 у справі № 8-рп/2011 за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону «Про судоустрій і статус суддів»³⁶ КСУ підтвердив наведені правові позиції. У цьому рішенні, зокрема, зазначено, що відсутність дослівного відтворення частини другої статті 126 Основного Закону України в положеннях частини першої статті 6, частини першої статті 47 Закону не суперечить зазначеному припису Конституції України, в якому під словосполученням «у будь-який спосіб» законодавець об'єднав усі можливі способи впливу на суддів. Цими положеннями Закону лише конкретизовані форми неприпустимого впливу на суд під час здійснення правосуддя. На підставі викладеного КСУ дійшов висновку, що положення частини 1 статті 6 і частини 1 статті 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не допускають можливості вчинення законного впливу на суддів, оскільки відповідно до частини 2 статті 126 Конституції України *забороняється вплив на суддів у будь-який спосіб*.

Події останніх часів в Україні свідчать про те, що актуальним є питання зовнішнього впливу на суд при прийнятті ним юридично значущих рішень: з боку як суспільства у цілому, так і окремих соціальних груп спостерігаються прояви морального, психологічного та інших видів тиску на суддів і процес відправлення правосуддя шляхом зібрань, мітингів біля будівель суду, через засоби масової інформації, через Інтернет, безпосередньо на суддів або в інший спосіб, що є неприпустимим в умовах розбудови правової держави.

До чинників *внутрішнього впливу* можна віднести вплив на суддів при розгляді й вирішенні юридично значущих справ з боку вищих судів і суддів,

³⁶Рішення Конституційного Суду України від 12.07.2011 № 8-рп/2011 у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=146743>.

що займають адміністративні посади в судах. Пленум ВСУ вирізняє такі форми незаконного внутрішнього впливу на суддів, як: а) непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у тому числі тих, що обіймають адміністративні посади в судах; б) встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищестоящих судів та вимагання звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ; в) витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати. Саме задля того, щоб не допустити такі внутрішні впливи на суддю, набуває актуальності питання незалежності судді від своїх колег у процесі ухвалення рішень.

Під здійсненням правосуддя слід розуміти діяльність з розгляду й вирішення у судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ (*визначення поняття «правосуддя» – див. коментар до преамбули*).

Незалежність судді від своїх колег у процесі ухвалення рішень означає свободу волевиявлення судді під час ухвалення судового рішення, яка має ґрунтуватися лише на загальних принципах відправлення правосуддя – верховенстві права, законності, незалежності суддів та підкоренні їх лише закону, а також на внутрішньому переконанні у правильності прийнятого суддею рішення. Якщо рішення приймається колегіальним складом суду, то воно має прийматися більшістю голосів, також без будь-яких зовнішніх впливів, виходячи лише із вищезначених принципів правосуддя.

Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя³⁷ визначає, що у процесі прийняття рішень судді є незалежними від своїх колег

³⁷Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя, прийнята на першій світовій конференції по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/article/d5.htm>.

по суду та вищих посадових осіб. Жодна ієрархічна структура суддівства і жодна різниця у ранзі чи класі суддів ніяким чином не можуть ставати на перешкоді праву судді на вільне винесення вироку.

Щодо відносин між суддями та головами судів, а також між суддями та Вищою Радою юстиції (або іншого органу, який виконує аналогічні функції в інших країнах), то згідно з висновками Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів «Незалежність судді в його власному суді»³⁸ вони мають будуватися на основі прозорості і чіткої структурованості, регулюватися таким чином, щоб забезпечити незалежність кожного окремого судді.

Варто відзначити, що наразі істотно зменшено внутрішньокорпоративні ризики впливу на суддів, оскільки були звужені повноваження голів судів, які втратили фактичні важелі контролю за дотриманням суддями трудової дисципліни; було введено автоматизовану систему документообігу, яка здійснює розподіл справ між суддями за принципом вірогідності (ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»); рішенням КСУ від 11.03.2011 № 2-рп/2011, про яке вже згадувалось у коментарі до статті 1, було визнано неконституційною редакцію статті 25 Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 13.05.2010, згідно з якою остання отримала право витребувати від суду копію всієї судової справи, розгляд якої не закінчено, оскільки такі повноваження цього органу не передбачені статтею 131 Конституції України і можуть здійснюватися тільки судами апеляційної чи касаційної інстанції.

Відповідно до статті 124 Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України і тому вважаються законними, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку

³⁸ Висновки «Незалежність судді в його власному суді» Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів, 2000 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/14.%20Незалежність%20судді%20в%20його%20власному%20суді.%202000%20рік.docx.

або не переглянуті компетентним судом в іншому порядку, визначеному процесуальним законом, в межах провадження справи, в якій вони ухвалені. Цю норму можна охарактеризувати як презумпцію законності судових рішень. Вона є важливою гарантією незалежності суддів при прийнятті рішень. Із цього конституційного положення випливає, що виключне право перевірки законності та обґрунтованості судових рішень має відповідний суд, визначений згідно з процесуальним законодавством. Оскарження у будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду та вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком у справі не допускається, у зв'язку з чим суди повинні відмовляти у прийнятті позовів та заяв із таким предметом.

Сьогодні нерідко можна почути громадську думку щодо того, що судова система нібито дискредитувала себе і є необхідність перевірки судових рішень іншими органами і посадовими особами. Однак саме для цього існують процедури оскарження рішень судів, визначені відповідним процесуальним законом, під час яких оцінюються законність і обґрунтованість рішень нижчих судів, встановлюються і виправляються факти порушення судами законодавства.

До міжнародних стандартів, які стосуються відправлення правосуддя, належить положення щодо відсутності правової відповідальності суддів за висловлену позицію у справі, якщо така позиція укладається в межі, передбачені законом. Зокрема, відповідно до пункту 5 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки судді повинні мати необмежену свободу щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів.

Згідно зі статтею 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом. КК України передбачає кримінальну відповідальність за втручання в будь-якій

формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків чи домогтися винесення неправосудного рішення. Тим самим гарантується свобода волевиявлення суддів у процесі винесення рішення.

Коментована стаття також покладає на суддю заборону використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб та не повинен дозволяти цього іншим. У контексті цієї норми Кодексу суддівської етики поняття «*посадове становище*» означає як юридичні можливості, пов'язані з колом прав і обов'язків судді у зв'язку із зайняттям ним відповідної посади, так і фактичні можливості, що впливають із авторитету займаної посади.

Таке положення коментованої статті щодо заборони використання посадового становища в особистих інтересах кореспондується із змістом пункту 4.9 Бангалорських принципів поведінки суддів, відповідно до яких суддя не має права використовувати чи дозволяти використовувати авторитет власної посади для досягнення особистих інтересів судді, членів його сім'ї чи інших осіб. Суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти у такий спосіб, щоб можна було зробити висновок, що будь-хто неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень.

Під *особистими інтересами* треба розуміти будь-які інтереси особи, які зумовлені особистими, родинними, дружніми чи будь-якими іншими позаслужбовими стосунками з іншими особами, в тому числі особисті майнові та немайнові інтереси, а також ті, що виникають у зв'язку з її членством або діяльністю в непов'язаних з виконанням нею функцій держави або місцевого самоврядування, громадських, релігійних та інших організаціях.

Для правильного розуміння змісту статті 2 Кодексу суддівської етики щодо заборони судді використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи інтересах інших осіб дуже важливим є засвоєння положень антикорупційного законодавства України та законодавства про судоустрій і

статус суддів щодо запобігання конфлікту інтересів та обов'язку суддів повідомляти про потенційний і реальний конфлікт інтересів.

Верховною Радою України 14.10.2014 був прийнятий Закон № 1700–VII «Про запобігання корупції»³⁹, який набрав чинності 26.04.2015. Метою прийняття цього закону, серед іншого, було створення умов для обмеження або усунення факторів, які провокують розвиток корупції, зокрема, запобігання конфлікту інтересів та нормативне визначення рамок етичної поведінки особи, уповноваженої на виконання завдань і функцій держави.

У статті 1 цього Закону надається визначення понять, зокрема, потенційного конфлікту інтересів і реального конфлікту інтересів. Визначення змісту поняття «конфлікту інтересів» має суттєве значення для правильного і своєчасного врегулювання конфлікту інтересів, що, у свою чергу, є передумовою запобігання корупції.

Під потенційним конфліктом інтересів треба розуміти наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Реальний конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи не вчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Приватний інтерес – це будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

³⁹Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700–VII, з подальшими змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

Отже, на підставі такого визначення понять можна зробити висновок, що конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтересом особи (особистими майновими, немайновими інтересами самої особи чи її близьких) та її службовими чи представницькими повноваженнями. Наявність такої суперечності несе в собі загрозу впливу на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій під час виконання особою наданих їй службових повноважень. Наявність конфлікту інтересів хоч і не завжди призводить до фактів корупції, однак істотно підвищує ризик вчинення корупційних діянь та їх передумовою.

Відповідно до підпункту г) пункту 1 статті 3 цього Закону судді КСУ, інші професійні судді є *суб'єктами*, на яких поширюється дія цього Закону.

Статтею 28 Закону передбачені шляхи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Згідно з частиною 1 цієї статті особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 цього Закону, зобов'язані:

1) вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів;

2) повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів безпосереднього керівника, а у випадку перебування особи на посаді, яка не передбачає наявності у неї безпосереднього керівника, або в колегіальному органі – Національне агентство чи інший визначений законом орган або колегіальний орган, під час виконання повноважень у якому виник конфлікт інтересів, відповідно;

3) не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів;

4) вжити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів.

Відповідно до особливостей врегулювання конфлікту інтересів, що визначені статтею 35 Закону України «Про запобігання корупції» правила врегулювання конфлікту інтересів в діяльності суддів Конституційного Суду

України та суддів судів загальної юрисдикції, визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів.

Таким законом для суддів є Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

Згідно зі статтею 131 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» контроль за додержанням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів судів загальної юрисдикції, голови та членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови Державної судової адміністрації України та його заступників; приймає рішення про врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів у діяльності зазначених осіб (у разі, якщо такий конфлікт не може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом) – здійснює Рада суддів України.

Певні норми, спрямовані на запобігання корупційних правопорушень, були викладені й у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції Закону «Про забезпечення права на справедливий суд». Так, у статті 55 Закону серед *обов'язків судді* передбачені, зокрема, такі: виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції (пункт 5 частини 5); звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання (пункт 8 частини 5). У частині 2 статті 56 Закону передбачається, що «з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам стосовно судді проводиться моніторинг способу життя відповідно до закону».

Згідно з частиною 1 статті 92 Закону серед підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності передбачені такі, які прямо чи опосередковано пов'язані з невиконанням суддею вимог антикорупційного законодавства, зокрема:

6) неповідомлення суддею органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення відбулося в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством, спосіб упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

7) неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом);

9) неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції;

10) зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне не зазначення відомостей, передбачених законодавством;

11) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

12) допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам;

14) визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом.

Варто також зазначити, що у разі належного реагування з боку судді на факти незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, суддя захищається нормами КК, які передбачають відповідальність за втручання в діяльність судових органів. Так, частиною 1 статті 376 КК передбачено, що втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення є кримінально караним діянням, яке тягне за собою відповідальність у виді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років, або арешту на строк до шести місяців.

Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам

статті 2 Кодексу суддівської етики

Чоловік судді, керуючи транспортним засобом, став учасником ДТП, в результаті якого пошкодження отримав його автомобіль та автомобіль іншої особи. Під час складання інспектором ДАІ протоколу про адміністративне правопорушення він визнавав свою вину в тому, що внаслідок його дій відбулося зіткнення транспортних засобів та їх механічне пошкодження. Під час огляду місця події на місці ДТП прибула суддя, яка стала наполягати, що її чоловік повинен заперечувати свою вину. Крім того, вона самовільно здійснила обшук автомобіля іншого учасника ДТП в пошуках «шашки» таксі, одночасно вимагаючи від інспектора здійснити обшук автомобіля та скласти протокол щодо цього громадянина за заняття перевезенням пасажирів. Суддя втручалась в проведення огляду місця події, вказувала понятому, як проводити заміри гальмівного шляху. На спроби інспектора ДАІ заспокоїти суддю остання на підвищених тонах заявила про винуватість у ДТП водія іншого автомобіля і невинуватість її чоловіка. Свідками цих подій стали присутні на місці події громадяни, які були обурені діями судді і вимагали від неї припинити втручання в діяльність інспектора ДАІ.

***Приклад поведінки судді, яка відповідає вимогам
статті 2 Кодексу суддівської етики***

Чоловік судді районного суду забажав отримати споживчий кредит в установі банку. Після проходження перевірки службою безпеки банку останньому було відмовлено у наданні кредитних коштів. Не зважаючи на відмову, чоловік звернувся до дружини з проханням поговорити з представником відповідного банку, який приймає участь у судовому процесі, що перебуває у неї на розгляді. На вказане прохання чоловік отримав відмову.

Стаття 3

Суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законслухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною.

Положення цієї статті кореспондують із зазначеним у Бангалорських принципах поведінки суддів показником 3 «Чесність і непідкупність» та з таким принципом: «Чесність і непідкупність є необхідними умовами належного виконання суддею своїх обов'язків». Закріплюючи положення про застосування цього принципу, у Бангалорських принципах наголошується: «Суддя повинен дбати про те, щоб його поведінка була бездоганною з точки зору стороннього спостерігача. Дії та поведінка судді повинні підтримувати впевненість громадськості у чесності й непідкупності судових органів. Не досить лише вершити правосуддя; потрібно, щоб його звершення було очевидним для загалу».

У підпункті ii) пункту 50 Висновку № 3 (2002) КРЄС від 19.11.2002 з приводу правил поведінки кожного судді зазначено, що «судді повинні

поводитися гідно при виконанні посадових обов'язків та в особистому житті».

Отже, правило щодо бездоганної поведінки судді, регламентоване Кодексом суддівської етики, відповідає міжнародним стандартам поведінки суддів.

Суддівські стандарти являють собою модель чи зразок, відповідно до якого повинна здійснюватися діяльність суддів і якому має відповідати їхня поведінка. Вироблення стандартів здійснюється з урахуванням ролі суддів у суспільстві, особливостей їх соціального становища. Такі стандарти є вираженням (втіленням) у сучасному суспільстві у концентрованому вигляді уявлень про місце, роль і завдання суддів, судової влади в цілому, способи і порядок вирішення завдань, що стоять перед судом. Своєрідність стандартів професійної діяльності і поведінки суддів визначається особливою місією суду і суддів, яку вони відіграють у суспільстві, – відправлення функції правосуддя, вирішення спорів та притягнення винних осіб до відповідальності або визначення їх невинуватості на основі верховенства права, законності і справедливості, а також обов'язковість ухвалених суддями судових рішень.

Головну роль у здійсненні функцій правосуддя відіграє особистість судді, його професійна майстерність, моральні якості. Як організатор судового процесу суддя повинен володіти організаторськими здібностями, цілеспрямованістю, наполегливістю, високим рівнем самоорганізованості, умінням управляти своєю і чужою емоційною сферою. Досвідченому судді притаманна висока відповідальність за свою діяльність, за прийняті рішення. Оскільки суддя постійно перебуває в центрі уваги всіх учасників судового процесу, його мова, репліки, зауваження, запитання і навіть міміка, жести, поза піддаються контролю й оцінці всіх присутніх у залі. Саме тому суддя має відзначатися витримкою і неупередженістю, ввічливістю, коректністю, умінням слухати людину.

Українськими важливими якостями судді є чесність, справедливість,

принциповість, неупередженість стосовно справи і людей. Саме ці якості судді сприяють повноті, об'єктивності і різнобічності вивчення обставин справи, прийняттю законного рішення і винесенню обґрунтованого вироку. Неприпустимо виникнення в судді такого психологічного феномена, як упереджене ставлення до обвинуваченого або потерпілого, сторони у справі. Не можуть залишитись поза увагою і стосунки суддів між собою, їх ставлення один до одного, повага до виконання професійних обов'язків колегою, висловлювання один про одного, обговорення рішень, правових позицій, вчинків, тощо.

За загальним правилом суддівської етики, суддя повинен бути прикладом законослухняності, завжди поводитися так, аби зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду. Володар мантиї повинен докладати всіх зусиль, щоб, на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною.

Поняттю «законослухняна людина» відповідає таке визначення: це людина, яка здатна (спроможна) шанобливо ставитись до існуючих рішень, настанов, законів, дотримуватись їх, визнавати і шанувати суспільні авторитети, виконувати свої громадські, суспільні обов'язки. *Розсудливою ж людиною* є та, що здатна мисленням впорядкувати, визначити та систематизувати відповідні явища та правовідносини; *поінформованою* – людина, обізнана у відповідній галузі або правовідносинах, про ті чи інші обставини чи події.

Суддя повинен уникати порушень етики та всього того, що виглядає як порушення етики, в усіх видах його діяльності – як професійній, так і в приватній. *Бездоганна поведінка суддів* означає уникнення порушень норм етики та недопущення створення враження їх порушення як під час виконання професійних обов'язків, так і в особистому житті. Враження порушення норм етики створюється, коли розважливі особи, яким стали відомі всі відповідні обставини, розкриті в ході резонансного їх з'ясування,

можуть дійти висновку, що чесність, добросовісність, неупередженість, урівноваженість та професійна придатність судді поставлені під сумнів.

Суддя повинен завжди прагнути до того, щоб його/її поведінка була гідною суддівської посади та відповідала очікуванням розважливих, законослухняних та добре поінформованих громадян.

Численними є ситуації, коли та чи інша дія прямо не заборонена законом, але є ризик такого сприйняття, формування враження, яке підірвало б довіру до суду.

Оскільки практично неможливо перелічити всі форми порушень норм етики, це положення не може бути сформульовано інакше, ніж у загальних термінах, які вказують на некоректну поведінку судді, не конкретизуючи її. До числа фактичних порушень даної норми належать порушення закону або етичних стандартів, яких мають дотримуватись судді.

Уміння керувати своїми почуттями, виявляти витримку, самовладання — ці якості також необхідні судді. Відомо, що судова діяльність завжди пов'язана з емоціями, при чому частіше всього — негативними, бо злочин і сам злочинець викликають у людини почуття обурення, презирства. Проте суддя, внутрішньо переживаючи факти і події, не повинен виявляти свої емоції зовні. Його неупереджена поведінка має сприяти встановленню об'єктивної істини щодо справи. Крім того, подібна поведінка судді забезпечує виховний вплив судового розгляду.

Особливості суддівської діяльності вимагають від судді вияву таких вольових якостей, як рішучість, упевненість, самостійність, сміливість. Складно перебороти сумніви і коливання, здійснити конструктивну діяльність і прийняти рішення, якщо суддя не має вольових якостей. Слід мати на увазі і такі фактори в діяльності судді, як дефіцит часу, робота в умовах інформаційних «перешкод». Усе це ще раз підкреслює значущість формування і розвитку в судді зазначених вольових якостей.

Суддя зобов'язаний встановлювати для себе, додержуватися і змушувати додержуватися всіх інших осіб із свого оточення бездоганних

правил поведінки, підтримуючи і утверджуючи на власному прикладі доброчесність у судовій владі. Він має *докладати всіх зусиль* до того, щоб його поведінка була бездоганною. При цьому термін «*докладати всіх зусиль*» вживається в розумінні того, що кожен суддя повинен особисто застосувати усіх можливих заходів для демонстрації особистого етичного виховання та високоморальної, інтелігентної поведінки в будь-якій ситуації як під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій діяльності.

Значущість дотримання суддею правил етичної поведінки в сучасних умовах функціонування судової гілки влади набула такого розвитку, що законодавець, приймаючи у новій редакції Закон «Про судоустрій і статус суддів», дійшов висновку про необхідність збереження цих відомостей у суддівському досьє. Відповідно до частини 3 статті 85 Закону «Про судоустрій і статус суддів» дані про поведінку судді і дотримання ним етичних норм заносяться у суддівське досьє. Зокрема, суддівське досьє має містити дані щодо відповідності судді етичним та антикорупційним критеріям, а саме: а) відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї, а також близьких осіб задекларованим доходам, у тому числі копії відповідних декларацій, поданих суддею відповідно до законодавства у сфері запобігання корупції; б) інші дані щодо відповідності судді вимогам законодавства у сфері запобігання корупції; в) *дані щодо відповідності поведінки судді правилам суддівської етики.*

У розвиток положень Закону «Про судоустрій і статус суддів України» рішенням Ради суддів України № 57 від 05.06.2015 було затверджено Положення про порядок ведення суддівського досьє⁴⁰. Відповідно до пункту 2 Положення зміст суддівського досьє складають персональні дані судді, інформація та документи, пов'язані з кар'єрою судді; інформація про

⁴⁰Положення про порядок ведення суддівського досьє, затверджено рішенням Ради суддів України № 57 від 05.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/dodatok_do_r57.pdf.

ефективність здійснення судочинства суддею; інформація про дисциплінарну відповідальність судді; дані про відповідність судді етичним та антикорупційним критеріям. До суддівського досьє також додаються належним чином завірені копії документів, які підтверджують таку інформацію. Дані про відповідність судді етичним та антикорупційним критеріям включають інформацію про відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї, а також близьких осіб задекларованим доходам; відповідність судді вимогам законодавства у сфері запобігання корупції; відповідність поведінки судді правилам суддівської етики.

Згідно з підпункту 4.18.3 підпункту 4.18 пункту 4 цього Положення інформація щодо відповідності поведінки суддів правилам суддівської етики надається на запит Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – Комісії): щодо суддів ВСУ та вищих спеціалізованих судів – Вищою радою юстиції України впродовж десяти робочих днів; щодо суддів місцевих та апеляційних судів – Службою інспекторів Комісії до відповідального структурного підрозділу відповідно до графіка надання інформації та документів для наповнення суддівського досьє і в подальшому зберігається у суддівському досьє.

Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам статті 3

Кодексу суддівської етики

Приклад 1. Відвідувачі суду знаходилися у приміщенні суду та чекали початку судового засідання. У цей час у приміщення суду зайшов суддя та пішов до свого кабінету. Водночас з приймальні іншого кабінету вийшла суддя, яка у присутності відвідувачів суду без будь-яких причин почала нецензурно висловлюватися на адресу свого колеги. Вища кваліфікаційна комісія суддів дійшла висновку, що суддя допустила порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя.

Приклад 2. Суддя перебувала на робочому місці в приміщенні суду

в стані алкогольного сп'яніння і намагалася вийти в зал судових засідань для розгляду цивільних справ. Однак секретар судового засідання відмовилась виходити в зал разом з суддею, яка перебувала у неадекватному стані, за що та влаштувала їй лайку з образами. Комісія з працівників суду зайшла в кабінет судді і встановила, що остання перебуває у стані сильного алкогольного сп'яніння, не може чітко розмовляти та самостійно рухатись. До приміщення суду був викликаний чоловік судді, який за допомогою працівників апарату суду умовив суддю покинути кабінет і поїхати додому. Оскільки суддя не могла самостійно рухатись, то її чоловік за допомогою іншої судді цього суду провели її до автомобіля. Зазначені події відбувались у присутності осіб, що прибули на судові засідання та знаходились у приміщенні суду. Вища кваліфікаційна комісія суддів дійшла висновку, що своїми діями суддя порушила присягу судді щодо чесного і сумлінного виконання професійних обов'язків, дотримання морально-етичних принципів поведінки та утримання від дій, що порочать звання судді і принижують авторитет судової влади.

Стаття 4

Порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини.

Зазначеною статтею передбачено, що встановлення в діях судді ознак порушення правил суддівської етики, передбачених цим Кодексом, не є достатнім для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Необхідно, щоб у діях (бездіяльності) судді було встановлено порушення вимог тих чи інших законів, а норми Кодексу суддівської етики у такому випадку є допоміжним інструментом для обґрунтування підстав притягнення судді до відповідальності. Такі правила, визначені статтею 4 Кодексу суддівської етики, відповідають міжнародним стандартам у сфері суддівської етики та дисциплінарної відповідальності судді.

Так, згідно з пунктами 60, 61 Висновку № 3 (2002) КРЄС від 19.11.2002 у кожній країні закон або базові правові положення, які застосовуються до суддів, повинні визначати в якнайточнішому формулюванні ті порушення, які можуть призвести до застосування дисциплінарних санкцій.

У § 3, 6 Висновків першої експертної комісії Міжнародної асоціації суддів «Правила етичної поведінки суддів, їх застосування та дотримання» (2004 року)⁴¹ зазначається, що професійні стандарти відображають ту модель поведінки, до якої судді мають прагнути, та підкреслюється про необхідність розмежовувати поняття порушення професійних стандартів та дисциплінарні проступки.

Про те, що конкретні діяння, за які суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, мають бути чітко визначені саме в законі, йдеться і в Європейській Хартії про закон «Про статус суддів».

Конкретні підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності передбачені національним законодавством України.

Найбільш суворим наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є його звільнення.

Відповідно до пунктів 4, 5, 6 частини 5 статті 126 Конституції України суддю може бути звільнено з посади за протиправні діяння, пов'язані з судовою діяльністю, зокрема, за порушення суддею вимог щодо

⁴¹Висновки першої експертної комісії Міжнародної асоціації суддів «Правила етичної поведінки суддів, їх застосування та дотримання» (Перша експертна комісія Міжнародної Асоціації Суддів, Валль де Браво, 31 жовтня – 04.11.2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/17.%20Правила%20етичної%20поведінки%20суддів,%20їх%20застосування%20та%20дотримання,%202004%20рік.docx>.

несумісності, порушення суддею присяги, набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього, тощо.

Аналіз спеціального законодавства України, яке регламентує питання судоустрою і статусу суддів, свідчить про те, що до прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 в Законах України «Про судоустрій України» та «Про статус суддів», діючих на той час, питання етики судді не були чітко закріплені.

З прийняттям нового законодавства у сфері судоустрою питання суддівської етики знайшло своє врегулювання безпосередньо у тексті Закону.

Як зазначалось раніше, 28.03.2015 набрав чинності Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 № 192–VIII, яким Закон України «Про судоустрій і статус суддів» викладено в новій редакції. Цей закон закріплює положення, згідно з яким питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, затвердженим з'їздом суддів України. Важливим положенням цього Закону є обов'язок судді дотримуватися присяги, текст якої містить, насамперед, стандарти діяльності судді по відправленню правосуддя відповідно до принципів справедливості, законності й верховенства права.

Вищезазначеним Законом змінено текст присяги судді, який відтепер містить чітку вимогу щодо дотримання суддею етичних принципів поведінки, яка включає заборону вчинення дій, що порочать звання судді та підривають авторитет правосуддя (стаття 56 Закону «...дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя»). Цим Законом також посилено відповідальність суддів за порушення етичних норм.

Згідно зі статтею 92 Закону «Підстави дисциплінарної відповідальності судді» суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

- 1) умисне або внаслідок недбалості:
 - а) незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна

відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило учасниками судового процесу реалізацію наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил підсудності чи підвідомчості;

б) не зазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору;

в) порушення засад гласності і відкритості судового процесу;

г) порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;

г) незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу;

д) порушення правил щодо відводу (самовідводу);

2) безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;

3) *систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, у тому числі прояв неповаги під час здійснення судочинства до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;*

4) умисне або у зв'язку з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод;

5) розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;

б) неповідомлення суддею органів суддівського самоврядування та

правоохоронних органів про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення відбулося в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством, спосіб упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

7) неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом);

8) втручання у процес здійснення судочинства іншими суддями;

9) неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції;

10) зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, передбачених законодавством;

11) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

12) допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам;

13) ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та/або члена Вищої ради юстиції;

14) визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом.

Заслуговує на особливу увагу така підстава для дисциплінарної відповідальності судді, яка зазначена у пункті 3 частини 1 статті 92 Закону, – систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя. Законом не розкривається зміст понять *«систематичне порушення правил суддівської етики»*, *«грубе одноразове порушення правил суддівської етики»*, *«підрив авторитету правосуддя»*. Оскільки для визначення складу дисциплінарного правопорушення необхідно встановити наявність ознак того, чи було порушення правил суддівської етики систематичним або одноразовим грубим і чи призвело воно до підриву авторитету правосуддя, – ці поняття вимагають їх чіткого визначення та однакового тлумачення як суддями, так і органами, які застосовують дисциплінарні стягнення.

Частиною 2 статті 92 Закону передбачені певні обмеження для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за скасування або зміну судових рішень і зазначено, що *«скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли порушення допущено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків»*.

Законом значно розширено види дисциплінарних стягнень, які застосовуються до судді. Так, статтею 97 передбачені такі види дисциплінарних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) догана – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця;
- 3) сувора догана – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців;

4) тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді;

5) переведення судді до суду нижчого рівня;

6) висновок про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади з підстав порушення присяги.

Законодавець також передбачив, що під час обрання виду дисциплінарного стягнення стосовно судді враховуються характер правопорушення, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, наявність непогашених дисциплінарних стягнень та інші обставини, що стосуються вчиненого суддею дисциплінарного правопорушення. При цьому під час застосування дисциплінарного стягнення необхідно ураховувати принцип пропорційності.

Вперше у Закон введена імперативна норма, яка передбачає, що за наявності непогашених дисциплінарних стягнень до судді має бути застосовано більш суворе дисциплінарне стягнення, і що суддя, який має непогашене дисциплінарне стягнення, не може брати участі у конкурсі на зайняття посади в іншому суді.

В умовах дії нового Закону «Про судоустрій і статус суддів» норми суддівської етики, розроблені й затверджені органами суддівського співтовариства, повинні стати важливим орієнтиром для професійної та позаслужбової поведінки судді. Їх порушення, як зазначалось раніше, згідно з пунктом 3 частини 1 статті 92 Закону «Про судоустрій і статус суддів» створює юридичні підстави для дисциплінарної відповідальності судді, якщо таке порушення було одноразовим грубим або систематичним та внаслідок

чого мав місце підрив авторитету правосуддя. Законодавець трохи деталізував такі етичні порушення, та відніс до них, зокрема, прояв неповаги з боку судді під час здійснення ним судочинства до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу.

Але все одно через недостатню юридичну визначеність зазначених понять у органів, які здійснюють дисциплінарне провадження щодо суддів – Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС) та Вищої Ради юстиції (далі – ВРЮ) – виникають складнощі зі встановленням їх змісту. Зокрема, ВККС у своїх рішеннях, оцінюючи певні дії судді, зазвичай не наводить конкретне правило суддівської етики, що порушено, хоча такі правила нормативно визначені; не містить посилання на акт, що закріплює таке правило та окремо не проаналізовані певні дії судді під кутом зору таких критеріїв, як «систематичність», «грубість», «підрив авторитету правосуддя». Це, звісно, не сприяє дотриманню принципу юридичній визначеності.

Тому, спираючись на аналіз положень міжнародних нормативних актів, які стосуються базових принципів діяльності судді, а також на національне законодавство, можна спробувати сформулювати ці поняття таким чином.

Систематичне порушення правил суддівської етики – це неодноразове порушення правил поведінки суддею, пов'язане з умисними діями або нехтуванням встановленими правилами, внаслідок якого може бути втрачена довіра до суду, як до органу, створеного для захисту прав і свобод громадян у демократичному суспільстві.

Одноразове грубе порушення правил суддівської етики – це настільки серйозне порушення правил поведінки суддею, яке, навіть вчинене одноразово, на думку розсудливого громадянина може призвести до втрати довіри до суду як органу, створеного для захисту прав і свобод громадян у демократичному суспільстві.

Авторитет правосуддя – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують діяльність з відправлення правосуддя, таких як справедливість провадження, незалежність правосуддя, безсторонність,

публічність, моральність, та які мають вселяти повагу до суду у громадськості в демократичному суспільстві.

Правила етичної поведінки для суддів – це сукупність норм, які розповсюджуються на діючих суддів та на суддів, які перебувають у відставці. Вони аналізують механізм суддівської моралі, – природу моральності в діяльності суддів, моральних відносин і моральної свідомості суддів. Норми моралі в силу своєї специфічності є загальними, оціночними і тому досить невизначеними, а отже, такими, що не можуть без додаткових, конкретизуючих ознак, пов'язаних з особливим характером та умовами професійної діяльності судді, трансформуватися у правові, щоб *визначати ступінь вини суддів*. Саме тому за логікою речей застосування дисциплінарної (тобто, юридичної за своєю природою) відповідальності не повинно бути універсальним наслідком їх порушення.

Світовий досвід свідчить про те, що порушення правил суддівської етики не є безумовною підставою для відповідальності судді. Приміром, у США питання застосування дисциплінарних стягнень вирішується з урахуванням таких чинників, як розумне застосування Кодексу поведінки суддів США, серйозність порушення, умисел судді, вплив неналежної поведінки судді на оточуючих та судову систему. Порушення норм вказаного кодексу може бути підставою для ініціювання дисциплінарного провадження щодо судді.

Високий статус судді, особлива важливість виконуваної державної функції, виняткові професійні вимоги створюють багатогранність суддівської етики, яка диктує правила поведінки судді як на службі, так і поза її межами, як щодо чинного судді, так і до судді, що перебуває у відставці.

Професія судді є однією з найбільш складних юридичних професій. У діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей і навичок особистості, які, будучи приведені в систему, органічно входять у структуру особистості судді і визначають його творчий потенціал і індивідуальний стиль діяльності. Тому головним у суддівській етиці є особа судді.

Висловлюючи свою думку в акті судової влади, яким є судове рішення, суддя не повинен допускати сумніви, коливання судді є недоречними. Професійне дилетантство може легко перейти в аморальність, а аморальність може спричинити постановлення неправосудного судового рішення. Перебуваючи на службі, суддя повинен думати не лише про виконання службового обов'язку, а й про борг моральний, який зобов'язує суддю шанобливо ставитись до людської гідності, бути справедливим як по відношенню до осіб, які стоять перед судом, так і по відношенню до представників народу в особі присяжних, народних засідателів.

Суддям важливо знати практику дисциплінарних органів з питань притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення правил суддівської етики, щоб уникати вчинків, що можуть бути витлумачені як такі порушення.

Виходячи з практики роботи Комісії, порушенням правил суддівської етики, які тягнуть за собою дисциплінарну відповідальність, визнавались:

- 1) безпідставне заявлення самовідводу;
- 2) внесення зміни до тексту судового рішення після його ухвалення і проголошення, виготовлення різних варіантів одного й того самого судового рішення у судовій справі;
- 3) порушення обов'язків судді, зокрема, обов'язку своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства, передбаченого пунктом 1 частини 4 статті 54 Закону «Про судоустрій і статус суддів»;
- 4) систематичне порушення правил внутрішнього трудового розпорядку суду; ігнорування вимог рішень органів суддівського самоврядування, наказів голови суду; ігнорування участі в органах суддівського самоврядування;
- 5) прояви нестаранності та неналежного рівня компетентності, зокрема, допущення висловлювань, що несумісні із званням судді, а також неакуратне,

непрофесійне, без додержання послідовності та логічності викладеної думки складення судового рішення.

Але навіть у тих рішеннях, в яких Комісією в діях (бездіяльності) суддів були встановлені факти порушень правил суддівської етики, як підстава для дисциплінарної відповідальності наводилось посилення на відповідні законодавчі норми, порушення яких також мало місце.

***Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам
статті 4 Кодексу суддівської етики***

Приклад 1. Суддя місцевого суду, розглядаючи кримінальну справу більше, ніж один рік і чотири місяці, заявив собі самовідвід у справі з тих підстав, що його батько є сусідом сім'ї обвинуваченого. У поясненнях Вищій кваліфікаційній комісії суддів суддя зазначив, що, досліджуючи докази, він виявив інформацію, яка змусила його переживати за життя близьких родичів, а тому заявив самовідвід. ВККСУ дійшла висновку, що суддя навіть на момент притягнення його до дисциплінарної відповідальності сам не визначився з причиною свого самовідводу. У своєму рішенні ВККСУ зазначила: «Необґрунтованою, надуманою заявою про самовідвід суддя ... не тільки порушив права сторін на своєчасний розгляд справи, але й переклав всю відповідальність за правильність винесення рішення у справі на іншого суддю. Зазначеними діями суддя ... порушив правила суддівської етики, що підривають авторитет правосуддя».

Приклад 2. До судді місцевого суду прокурор району звернувся з усним проханням виправити допущені у вирокі неточності. Суддя замінив дві сторінки вироку, де (на відміну від попередньої редакції) вирішив питання судових витрат і деяких речових доказів, змінив формулювання додаткового покарання. ВККСУ розцінила цей факт як істотне порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя та грубе порушення

правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя.

Приклад 3. Суддя окружного адміністративного суду майже кожного дня на годину чи більше запізнювався на роботу без поважних причин, тоді як на той час він призначав розгляд судових справ. Також суддя ігнорував вимоги рішення Ради суддів адміністративних судів та наказу голови окружного адміністративного суду, відповідно до яких під час виборчого процесу судді повинні у неробочі дні мобільно з'являтися до суду за півтори – дві години після автоматичного розподілу справ, пов'язаних із виборчим процесом. Суддя двічі не забезпечив наявності телефонного зв'язку із ним, а тому двічі розподілені на нього адміністративні справи, пов'язані із виборчим процесом, були перерозподілені на інших суддів. Такі порушення ВККСУ визнала не лише істотним порушенням норм процесуального права, а й систематичним порушенням правил суддівської етики.

Розділ II

ПОВЕДІНКА СУДДІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Стаття 5

Незалежність судді під час здійснення правосуддя є передумовою дії принципу верховенства права та невід'ємною складовою справедливого суду.

Коментована стаття є першою статтею у розділі II «Поведінка судді під час здійснення правосуддя». Тому у ній приділяється значна увага питанням незалежності суддів, що розцінюється як передумова дії принципу верховенства права. Дійсно, без забезпечення незалежності суддів важко уявити належне функціонування самостійної й авторитетної судової влади, яка була б здатна забезпечити об'єктивне й безстороннє правосуддя та ефективно захистити права та свободи людини і громадянина.

Відповідно до статті 126 Конституції України незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України; вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом.

Поняття *незалежності* охоплює можливість суддів приймати самостійні рішення, виходячи із конкретної ситуації, керуючись вимогами закону та власною правосвідомістю і сумлінням, без вказівок та наказів.

За змістом коментованої статті незалежність суддів є тією необхідною складовою, завдяки повноцінному функціонуванню якої в Україні стає можливою дія принципу верховенства права, як це передбачено статтею 8 Конституції України (*визначення поняття «верховенство права» та його змісту – див. коментар до статті 1*).

Коментована стаття сприяє розумінню сутності принципу верховенства права, відповідно до якого Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні їй відповідати; норми Конституції України є нормами прямої дії; звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Однією із складових принципу верховенства права є право на

справедливий судовий розгляд. *Право на справедливий суд* — це право особи, закріплене у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі. Рекомендацією CM/Res (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки наголошується на тому, що «зовнішня незалежність не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та осіб, які домагаються та очікують неупередженого правосуддя. *Незалежність суддів* слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права. Неупередженість та незалежність суддів є необхідними для гарантування рівності сторін перед судом».

У преамбулі до Бангалорських принципів поведінки суддів йдеться про те, що «компетентність, незалежність і неупередженість судових органів має велике значення у питанні захисту прав людини, оскільки здійснення всіх інших прав цілком залежить від належного здійснення правосуддя». Іншими словами, за відсутності незалежного суду стає неможливим належний захист прав і свобод людини.

Гарантії незалежності суддів – це передбачені нормативно-правовими актами засоби мінімізації та усунення негативних зовнішніх та внутрішніх впливів на суддю під час відправлення ним правосуддя, спрямовані на забезпечення постановлення законного та обґрунтованого рішення відповідно до визначеної процедури (*більш детально про гарантії незалежності див. у коментарях до преамбули та статті 1*).

Зміст наведених у статті 126 Конституції України гарантій незалежності суддів розкрито у рішенні КСУ №19-рп/2004 від 01.12.2004 у справі за конституційним поданням ВСУ про офіційне тлумачення положень

частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу)⁴², відповідно до якого незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Як зазначено в рішенні, незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням. Не допускається зниження рівня гарантій незалежності і недоторканності суддів в разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів.

Належна винагорода суддів є важливою гарантією незалежності суддів, оскільки дозволяє обмежити зовнішні прояви впливу на позицію судді при прийнятті судового рішення.

Європейська хартія про закон «Про статус суддів» передбачає, що рівень винагороди суддів за виконання ними своїх професійних обов'язків

⁴²Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2004 від 01.12.2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9876>.

має бути таким, щоб захистити їх від тиску при прийнятті ними рішень і взагалі під час роботи, щоб не була применшена їхня незалежність та неупередженість.

Рекомендацією CM/Rec № (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки визначено, що оплата праці суддів повинна відповідати їх професії та виконуваним обов'язкам, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їхні рішення. Для захисту оплати праці суддів від зменшення слід прийняти спеціальні законодавчі положення.

Таким чином, необхідно розуміти, що гідний рівень суддівської винагороди – це не пільга і не особистий привілей. Це – гарантія незалежності судді, суду та судової влади загалом, яка дає підстави висувати до суддів високі вимоги, зберігаючи довіру до їх компетентності і неупередженості. А гідний рівень винагороди – такий, щоб суддя міг забезпечити свої потреби, організувати побут достойно, відповідно до високого статусу займаної посади і не зважати на спокуси, які дуже часто трапляються у нашому житті.

Європейським судом з прав людини розглядаються такі елементи незалежності суду: функціональна, персональна та організаційна незалежність від інших органів держави чи від партій; неупередженість суддів, яке виражається у зовнішньому вираженні підходу судді при винесенні рішення та розгляді справи; вибір суддів на строк виконання їхніх повноважень; у якості суду орган влади повинен володіти реальними повноваженнями на прийняття рішень, щоб на основі правових норм приймати рішення з питань, що належать до його компетенції; здійснювати свої повноваження в порядку належної правової процедури із забезпеченням процесуальних принципів (публічність, рівність учасників процесу тощо).

Конституція України визначає неприпустимість привласнення функцій іншими органам влади, оскільки правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (стаття 124 Конституції України). Відокремленість судової

влади тісно пов'язана з її незалежністю і самостійністю, яка означає, що суди утворюють систему установ, які не входять до жодної державної структури. Їх взаємодія з іншими гілками влади здійснюється в межах законів, що гарантують незалежність судів. Незалежність суду гарантується також обов'язковістю судових рішень та встановленням юридичної відповідальності за їх невиконання.

***Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 5 Кодексу суддівської етики***

До районного суду надійшла позовна заява, у якій позивач заявив вимоги до міської ради про визнання за ним права власності на земельні ділянки. Заява була розподілена для розгляду судді. Правовою позицією Верховного Суду України від 11.11.2008, з якою був ознайомлений суддя, було визначено, що за рішенням суду не може здійснюватись перехід права власності на земельні ділянки та земельні частки, щодо яких існує заборона на їх відчуження. Не зважаючи на це, суддя, постановив рішення, яким повністю задовольнив позов та визнав за позивачем право власності на п'ять земельних ділянок, щодо відчуження яких існувала заборона.

Стаття 6

Суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи виключно з фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, не зважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику.

Зміст статті, що коментується, обумовлений необхідністю забезпечення виконання суддею своїх професійних обов'язків не тільки незалежно, з

урахуванням принципів верховенства права та європейських стандартів справедливого суду, але й згідно з відповідними процесуальними законами.

Тому положення статті 6 Кодексу співвідносяться та фактично є похідними від положень Бангалорських принципів діяльності судді, Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідних процесуальних законів тощо.

У статті зазначається, що суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи виключно з фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права (*визначення змісту понять «незалежність», «гарантії незалежності», «верховенство права» – див. коментар до преамбули та статей 1 і 5*). Такі поняття, як професійні обов'язки судді, справедливий розгляд справи, потребують більш детального аналізу.

Конституція України визначає, що виключно судами в Україні здійснюється правосуддя. Отже, згідно зі статтею 124 Конституції України в глобальному розумінні до *професійних обов'язків судді* відноситься саме здійснення правосуддя (*визначення поняття «правосуддя» – див. коментар до преамбули*). Більш широко зміст цієї діяльності висвітлено в статті 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Так, стаття 55 цього Закону встановлює, що суддя зобов'язаний: своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики; виявляти повагу до учасників процесу; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції; подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному

для виконання повноважень в суді, де він обіймає посаду; звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання.

Таким чином, на законодавчому рівні *обов'язки судді* умовно розподілені в двох напрямках: це обов'язки, що покладаються на суддю процесуальним законодавством – дотримання процедур розгляду і вирішення справ, додержання відповідних до закону стандартів поведінки, та обов'язки, що випливають із законодавства про запобігання корупції. І, незважаючи на те, що дотримання вказаних обов'язків є взаємопов'язаним та виконання одних обов'язків є запорукою виконання інших і навпаки, зміст вказаної статті свідчить, що перша її частина стосується саме обов'язків, що випливають із процесуальних законів.

Наведена думка також доводиться поняттям *справедливого розгляду справи*.

Основоположне розуміння справедливого розгляду справи закріплено в статті 6 ЄКПЛ, відповідно до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. До гарантій справедливого розгляду справи ЄКПЛ також відносить публічність і гласність розгляду справи.

Водночас, у національному законодавстві поняття справедливого розгляду справи наведено у відповідних процесуальних законах, оскільки їх аналіз дає змоги дійти висновку про співмірність цього поняття з поняттям законного і обґрунтованого рішення, про що визначено в статтях 159 КАС, 213 ЦПК, 370 КПК, 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення

(далі – КупАП), оскільки наслідком справедливого розгляду справи як результат є саме законне і обґрунтоване рішення.

Отже можна дійти висновку, що належне дотримання та виконання суддею під час розгляду справи положень та вимог процесуального законодавства, що є його професійним обов'язком, водночас є запорукою справедливого розгляду справи.

Щодо розкриття змісту таких чинників, як будь-які *зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання* або *публічна критика*, то необхідно зазначити, що уникнення вказаних факторів відбувається за умови суворого дотримання іншої складової професійних обов'язків судді, яка випливає із законодавства про запобігання корупції.

У розумінні цієї статті *зовнішні впливи* – це застосування щодо судді з боку інших осіб будь-яких способів впливу – психологічних, фізичних та інших з метою вплинути на нього під час прийняття рішення.

Стимули означають внутрішні та зовнішні мотиви, фактори, які спонукають суддю к вчиненню певних дій.

Загрози – це способи впливу на суддю, які містять у собі залякування, погрозу вчинення протиправної фізичної дії щодо судді або членів його сім'ї, обіцянку заподіяти шкоду.

Втручання може мати прояви у вигляді прохання, адресованого судді, наданням йому вказівок, критики у засобах масової інформації до ухвалення рішення по суті справи, підкупу, проведення пікетів тощо.

Публічна критика – це прояв незадоволення суддею, його діями, зазначення про його певні недоліки, публічне розповсюдження думок про його упередженість, некомпетентність. Ознака публічності критики свідчить про те, що такі дії вчиняються прилюдно або розповсюджуються через засоби масової інформації, мережу Інтернет, щоб вони стали відомі широкому колу осіб.

Суддя має бути готовий до того, що учасники процесу або інші особи намагатимуться здійснювати на нього незаконний вплив, у тому числі

шляхом стимулів у вигляді пропозиції чи надання неправомірної вигоди, погроз, тиску, надання вказівок, публічної критики тощо.

При цьому особа, яка носить високе звання судді, має розуміти важливість належного відправлення правосуддя в демократичній правовій державі, а тому вона повинна протистояти будь-якому незаконному впливу чи спокусам і не відступати від принципу верховенства права, гарантованого Конституцією України.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на суддю покладено обов'язок повідомляти упродовж п'яти днів про факти втручання у його діяльність органи суддівського самоврядування та правоохоронні органи (статті 48 та 55), і таке неповідомлення є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (стаття 92).

У якості гарантії виключення випадків незаконного впливу на суддю КК передбачена кримінальна відповідальність, зокрема, за втручання в діяльність судових органів (стаття 376), погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (стаття 377), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (стаття 378), посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (стаття 379).

Водночас, положення цієї статті не слід тлумачити таким чином, що суддя повинен повністю ігнорувати публічну критику чи думку інших осіб. Суддя має постійно прагнути до самовдосконалення і в цих цілях може з'ясовувати думку інших фахівців у галузі права з тих чи інших питань, але робити це у спосіб, яких виключає втручання цих осіб у його незалежність. Так само, суддя повинен враховувати конструктивну публічну чи непублічну критику щодо себе чи судової системи взагалі, але тільки з метою поліпшення якості своєї роботи, а не на шкоду інтересам правосуддя.

***Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 6 Кодексу суддівської етики***

У провадженні судді перебувала цивільна справа до сільської ради про визнання за позивачем права власності на нежитлове приміщення кооперативу. В подальшому у справу на правах третьої особи на стороні позивача, що не заявляє самостійні вимоги, вступив керівник кооперативу. Суддя, будучи службовою особою, яка займає відповідальне становище, з використанням наданої йому влади та службового становища поставив керівнику кооперативу вимогу за прийняття позитивного рішення у справі придбати для нього пральну машинку. Керівник кооперативу придбав у магазині в якості хабара для судді пральну машинку вартістю 1 440 грн і в той ж день разом з документами та гарантійним талоном передав її судді. За зазначені дії суддю було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК України (в редакції, яка діяла на момент вчинення злочину).

Стаття 7

Суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки та вживати заходів для поглиблення своїх знань та вдосконалення практичних навичок.

Вимоги щодо *старанного та неупередженого виконання покладених на суддю обов'язків* впливають як із міжнародних норм, так і з національного законодавства.

У пункті 2 розділу «Незалежність» Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя зазначається, що судді як особи є вільними та зобов'язані приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких обмежень, впливів, спонук,

примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин. У пункті 25 Декларації закріплено положення, згідно з яким «суддя не може слухати судову справу, якщо є об'єктивні побоювання, що він не зможе розглядати справу неупереджено...».

Аналогічна теза міститься в пункті 2 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 та від 13.12.1985, згідно з яким «судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону...».

У статті 5 «Неупередженість та стриманість» Загальної (Універсальної) хартії судді, також говориться про те, що при здійсненні своїх повноважень суддя має бути неупередженим та це має виходити з його поведінки. Стаття 6 «Ефективність» цього ж документу акцентує увагу на тому, що суддя має ефективно і старанно виконувати свої обов'язки без будь-яких невинуватих затримок.

На неупередженості суддів як однієї з важливих ознак правосуддя акцентується увага й у пункті 3 Європейського статуту судді: «Суддя не тільки повинен бути неупередженим, але й має сприйматися будь-ким як неупереджений».

У пункті 2.1. показника 2 «Об'єктивність. Застосування» Бангалорських принципів поведінки суддів наголошується, що «при виконанні своїх обов'язків суддя вільний від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів». У показнику 6 «Компетентність та старанність» визначений принцип, згідно з яким компетентність та старанність є необхідними умовами для виконання суддею своїх обов'язків. Зазначаючи про обов'язок судді бути старанним, цитований документ містить положення про те, що суддя виконує всі свої обов'язки, включаючи винесення відкладених рішень, розумно, справедливо та з достатньою швидкістю, підтримує порядок та дотримується етикету в процесі всіх судових розглядів та поводить себе терпляче, гідно та ввічливо по

відношенню до сторін судового засідання, присяжних, свідків, адвокатів та інших осіб, з якими суддя спілкується в своїй офіційній якості. Суддя має вимагати такої самої поведінки від законних представників сторін, співробітників суду та інших осіб, що знаходяться під впливом судді, підпорядковані йому чи є під його наглядом.

Також у міжнародних актах приділено окрему увагу питанню *вжиття заходів з боку суддів для поглиблення своїх знань та вдосконалення ними практичних навичок*.

Зокрема, у пункті 40 Монреальської універсальної декларації зазначається, що «судді повинні бути поінформовані про міжнародні конвенції та інші документи і засоби, що стосуються прав людини, і впроваджувати їх у межах, передбачених конституцією та законодавством своїх країн».

У пункті 1.5 Європейської хартії про закон «Про статус суддів» констатується, що «під час виконання своїх обов'язків суддя повинен ... пильно стежити за підтриманням високого рівня компетентності, якого вимагає винесення рішень у справах, рішень, від яких залежить гарантія захисту прав людини».

На важливості такого питання, як підвищення професіоналізму і компетентності суддів, особливо наголошується у показнику 6 «Компетентність і старанність» Бангалорських принципів поведінки суддів, де визначений принцип, згідно з яким «компетентність і старанність є передумовами належного виконання суддею своїх обов'язків». Приділяючи окрему увагу професійним якостям суддів, Бангалорські принципи зазначають, що «суддя вживає розумні заходи для збереження та розширення своїх знань, удосконалення практичного досвіду та особистих якостей, необхідних для належного виконання ним своїх обов'язків, використовуючи для цих цілей засоби навчання та інші можливості, що в умовах судового контролю мають бути доступні для суддів. Крім того, закріплюється положення, відповідно до якого «суддя має бути в курсі відповідних змін до

міжнародного законодавства, включаючи міжнародні конвенції та інші документи, що встановлюють норми, які діють у сфері прав людини». При цьому, на думку Ради ООН, під час застосування цього принципу слід мати на увазі, що судові функції судді мають пріоритет над усіма іншими видами діяльності.

Не менш значну увагу питанням навчання суддів приділено й у Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. У пункті 56 Рекомендації зазначено, що на держави покладається обов'язок «забезпечувати суддів теоретичним, практичним початковим навчанням та навчанням без відриву від роботи, яке повністю фінансується державою. В таке навчання мають входити предмети..., пов'язані з виконанням суддівських функцій. Інтенсивність і тривалість такого навчання мають визначатися з огляду на попередній професійний досвід». Ключове правило, яке стосується обов'язку суддів щодо забезпечення належного рівня компетентності, сформульовано у пункті 65 рекомендації: «судді повинні регулярно підвищувати та вдосконалювати свій професійний рівень».

Національне законодавство України, закріплюючи вимоги щодо судді, так само, як і норми міжнародного законодавства, акцентує увагу на таких його якостях, як безсторонність, неупередженість, об'єктивність і професіоналізм.

Обов'язок дотримання принципу неупередженості під час здійснення правосуддя кореспондується з нормами Закону України «Про запобігання корупції», який містить визначення таких понять, як «корупційне правопорушення», «неправомірна вигода», «потенційний та реальний конфлікт інтересів», «приватний інтерес», «близькі особи», «члени сім'ї», що мають значення для розуміння суддею своєї правомірної поведінки (визначення цих понять – див. коментар до статті 2).

У статті 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції закону «Про забезпечення права на справедливий суд» зазначається, що

права судді, пов'язані зі здійсненням правосуддя, визначаються Конституцією України, процесуальним та іншими законами. В цій статті також підкреслюється, що суддя повинен додержуватися присяги, своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства. На відміну від Бангалорських принципів, згадуваний Закон у частині 3 статті 55 не зобов'язує, а лише дає право суддям підвищувати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку. Водночас, у частині 5 статті 55 Закону серед обов'язків судді передбачені, зокрема, такі: систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень в суді, де він обіймає посаду.

Законом також передбачені процедура підвищення професійного рівня судді та орган, на який покладено таке завдання. Відповідно до частини 6 статті 55 зазначеного Закону суддя, призначений на посаду судді вперше, проходить щорічну підготовку у Національній школі суддів України. Суддя, який обіймає посаду судді безстроково, проходить підготовку у Національній школі суддів України не менше ніж раз на три роки.

Статус і структура Національної школи суддів України визначені в статті 90 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою Національна школа суддів України є державною установою зі спеціальним статусом, що забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для судової системи і здійснює науково-дослідну діяльність. Національна школа суддів України утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України і здійснює свою діяльність відповідно до цього Закону та статуту, що затверджується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Відповідно до статті 91 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до завдань Національної школи суддів України відносяться: 1) спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді; 2) підготовка суддів, яких: а) призначено на посаду судді вперше; б) обрано на посаду судді

безстроково; в) призначено на адміністративні посади в судах; 3) періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня кваліфікації; 4) проведення курсів навчання, визначених дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя; 5) підготовка працівників апаратів судів та підвищення їхньої кваліфікації; 6) проведення наукових досліджень з питань удосконалення судового устрою, статусу суддів і судочинства; 7) вивчення міжнародного досвіду організації діяльності судів; 8) науково-методичне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції.

Отже, у Кодексі суддівської етики вимоги щодо старанності та неупередженості під час виконання суддями професійних обов'язків, а також щодо підтримання на належному рівні свого професіоналізму відтворені не випадково. Вони відповідають міжнародним стандартам, які пред'являються до суддів, та нормам національного законодавства, що стосуються суддівської діяльності і вимог до професійних якостей судді.

Старанність слід розцінювати як моральну якість та чесноту судді, яка включає в себе правильне розпорядження суддею своїм робочим часом, постійний контроль та аналіз власних дій, зосередження повної концентрації на виконанні своїх суддівських обов'язків.

Суддя присвячує свою професійну діяльність виконанню судових функцій, до яких належать не лише виконання посадових обов'язків у судовому розгляді справи та винесення рішень, а й інші завдання, що стосуються судової посади та діяльності суду. Вимоги щодо старанності в рівному ступені розповсюджуються як на діяльність з відправлення правосуддя, так і виконання інших обов'язків судді.

Варто зазначити, що обов'язок судді старанно виконувати покладені на нього обов'язки регламентований відповідними процесуальними законами, та полягає, зокрема, у дотриманні ним порядку і строків розгляду судових справ, виготовленні судових рішень у строки, передбачені чинним

законодавством, забезпеченні можливості реалізації сторонами своїх процесуальних прав, тощо.

Посадові обов'язки, у тому числі суддівські та адміністративні функції, повинні виконуватися ефективно, справедливо та з розумною швидкістю. Швидке виконання судової роботи вимагає від судді виділення достатнього часу на виконання посадових обов'язків, пунктуальності у приході на роботу до суду та оперативності ухвалення рішень, а також ужиття розумних заходів для забезпечення співробітництва судді з працівниками апарату суду, учасниками судового розгляду в межах, визначених процесуальним законом, задля досягнення зазначеної мети. Обов'язок діяти швидко не суперечить обов'язку розглядати справи об'єктивно та вирішувати їх неупереджено. Суди можуть бути розсудливими й справедливими, демонструючи при цьому ефективність і компетентність.

Під *неупередженістю* прийнято розуміти відсутність упередженості, безсторонність, об'єктивність, незацікавленість, нейтральність, універсальність підходів до будь-кого, незалежно від певних ознак; це прагнення до справедливості та відсутність особистих симпатій або антипатій, непідкупність, бездоганність, моральність.

Говорячи про неупередженість, слід зазначити про обов'язок судді здійснювати судочинство, не допускаючи впливу на нього сторонніх осіб та життєвих обставин, будь-яких інших суб'єктивних чинників, відсутність у нього заздалегідь сформованої думки щодо обставин справи та готовність сприймати інформацію об'єктивно, вирішуючи справу лише відповідно до закону на підставі фактично встановлених обставин, виходячи з власного внутрішнього переконання. Отже, безсторонній суд означає: позбавлений упередженості, незацікавлений, об'єктивний, безпристрасний, нейтральний.

Визначення юридичного змісту оціночної категорії «безсторонній суд» зумовлює необхідність врахування суб'єктивного та об'єктивного критеріїв безсторонності. Перший з них означає, що суддя має бути суб'єктивно вільним від упередженості при розгляді справи; другий — що суддя має

забезпечити достатні гарантії для усунення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо його неупередженості.

Так, у справі «П'єрсак проти Бельгії» Європейський суд з прав людини заявив, що «незважаючи на те, що неупередженість звичайно означає відсутність упередженості, її відсутність, чи, навпаки, наявність може бути перевірена різними способами відповідно до частини 1 статті 6 Євроконвенції. У даному контексті можна провести розрізнення між суб'єктивним підходом, що відображає особисті переконання даного судді у конкретній справі, і об'єктивним підходом, що визначає, чи були достатні гарантії, щоб виключити будь-які сумніви з цього приводу»⁴³.

У відношенні суб'єктивної неупередженості вимагається довести наявність упередження. Особиста неупередженість офіційно призначеного судді не піддається сумніву, якщо тільки не з'являються свідчення, що вказують на зворотнє (презумпція особистої безсторонності судді). Дана презумпція є дуже сильною, тому що на практиці досить важко довести наявність особистої упередженості.

Щодо об'єктивної неупередженості, то у справі «Фей проти Австрії»⁴⁴ ЄСПЛ зазначив, що вона полягає у відсутності будь-яких законних сумнівів в тому, що її забезпечено та гарантовано судом, а для перевірки на об'єктивну неупередженість слід визначити, чи є факти, які не залежать від поведінки судді, що можуть бути встановлені та можуть змусити сумніватися у його неупередженості. Мова йде про ту довіру, яку суди мають вселяти у демократичному суспільстві.

Поглиблення своїх знань та вдосконалення практичних навичок судді є обов'язковими вимогами для суддів з метою належного виконання ними суддівських обов'язків, підтримання своєї компетентності, професіоналізму на належному рівні. Необхідно пам'ятати, що незалежний суддя – це, в

⁴³Справа «П'єрсак проти Бельгії» (*Piersack v. Belgium*), рішення від 1 жовтня 1982 року (серія А, № 53)

⁴⁴Справа «Фей против Австрии» (*Feyn Austria*), рішення від 24 лютого 1993 року (серія А, № 225)

першу чергу, освічений суддя, професіоналізм якого є запорукою доступного, справедливого та чесного судочинства.

Суддя не повинен формально ставитись до професійної підготовки або обмежуватися лише обов'язковими курсами підготовки в Національній школі суддів України. Людина, яка обрала для себе професію судді, повинна постійно прагнути до самовдосконалення, адже від цього залежить якість правосуддя.

Судді мають бути обізнаними з відповідними новаціями у законодавстві, у тому числі щодо міжнародних конвенцій та інших документів, що встановлюють стандарти прав людини, здійснювати моніторинг змін до законодавства та аналіз судової практики.

Судді зобов'язані підтримувати свою кваліфікацію, вживати розумних кроків з тим, щоб поліпшувати свої знання, навички та формувати особисті якості, які є необхідними для належного виконання суддівських обов'язків.

Новою редакцією Закону «Про судоустрій і статус суддів» передбачено регулярне оцінювання судді упродовж перебування на посаді, яке має проводитися з метою виявлення індивідуальних потреб судді щодо вдосконалення, стимулювання його до підтримання кваліфікації на належному рівні та професійного зростання (стаття 88). Таке оцінювання буде проводитись різними суб'єктами: викладачами (тренерами) Національної школи суддів України за результатами підготовки шляхом заповнення анкети; іншими суддями відповідного суду шляхом анкетування; самим суддею шляхом заповнення анкети самооцінки; громадськими об'єднаннями шляхом незалежного оцінювання роботи судді в судових засіданнях. Анкета оцінювання роботи судді за результатами тренінгу у Національній школі суддів України та оцінювання в судовому засіданні включається до суддівського досьє.

Відповідно до статті 89 Закону результати регулярного оцінювання можуть враховуватися під час розгляду питання про обрання судді безстроково та проведення конкурсу на зайняття посади у відповідному суді.

Як вбачається із змісту статті 90 Закону, повноваження органу, який проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до необхідності вдосконалення їхніх знань, вмінь і навичок залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, де вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, покладені на Національну школу суддів України. Саме з цією метою Національна школа суддів України організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб.

***Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам
статті 7 Кодексу суддівської етики***

Приклад 1. Суддя під час слухання справи допускала висловлювання, що є несумісними зі званням судді, про що свідчить копія технічного запису судового засідання. Крім того, за результатами розгляду зазначеної справи суддя склала рішення неакуратно, непрофесійно, без додержання послідовності та логічності викладеної думки, яке не сприймається не тільки на рівні юридичного документу, а й взагалі як письмена форма вираження думки. Рішення має численні граматичні і орфографічні помилки, наявність яких є недопустимою для особи з вищою гуманітарною освітою, більш того, якщо така особа обіймає посаду судді, адже суддя – це не тільки особа, яка виконує свої професійні обов'язки, але насамперед бездоганний взірець для суспільства. Ці обставини стали приводом для застосування щодо судді заходів дисциплінарного впливу у виді догани.

Приклад 2. Суддя неодноразово допускав прогули – протягом року був відсутній на робочому місці без поважних причин 9 робочих днів. Крім того, суддя не прибув до апеляційного суду для проходження стажування з метою поглиблення знань строком на п'ять календарних днів,

куди він був відряджений згідно з наказом голови суду.

Зазначені дії були розцінені Вищою радою юстиції України як порушення присяги судді, що призвело до внесення подання до Верховної Ради України про звільнення судді.

Стаття 8

Суддя повинен здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законодавством, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб.

У коментованій статті, по суті, міститься дві вимоги, які пред'являються до суддів: одна із них – процесуального характеру – обов'язок суддів здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законодавством; а друга – етичного характеру – виявляти тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб.

Вимога здійснювати судочинство в межах та порядку, визначеному процесуальним законодавством, передбачена як у чинному законодавстві України, так і у міжнародно-правових нормах.

Статтею 129 Конституції України передбачено, що судочинство в Україні провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних. При цьому основними засадами судочинства є законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного

оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду. Крім того, у цій же статті зазначено, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій. По суті, у цій конституційній нормі йде мова про порядок (процедуру) здійснення суддею (суддями та присяжними) правосуддя та про його загальні засади.

Положення щодо здійснення суддею судочинства набуло свого розвитку у частині 5 статті 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де серед обов'язків судді основне місце приділено такому обов'язку, як своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства.

У залежності від виду судочинства – кримінальне, цивільне, господарське, адміністративне – діяльність суддів із здійснення правосуддя регламентується процесуальними кодексами: КПК, ЦПК, КАС, КУпАП, Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК), тощо.

У статті 1 КПК міститься теза, відповідно до змісту якої порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Згідно зі статтею 2 ЦПК провадження у цивільному процесі здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу та Закону України «Про міжнародне приватне право». Стаття 4 ГПК передбачає, що господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, цього Кодексу, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У статті 1 КАС зазначається, що Кодекс адміністративного судочинства України визначає юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства.

Принципи та стандарти здійснення правосуддя, що спираються на міжнародний досвід, закріплено у низці міжнародно-правових документів,

зокрема, Загальній Декларації прав людини; Міжнародному пакті про громадянські та політичні права; Бангалорських принципах поведінки суддів; Основних принципах незалежності судових органів; ЄКПЛ, Європейській хартії про закон «Про статус суддів» та інших.

У пункті 37 Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя міститься правило щодо суддів, згідно з яким суддя має дотримуватися всіх вимог справедливості і повною мірою розглядати усі звинувачення про порушення прав сторін або свідків, включаючи звинувачення про неправильне трактування доказів чи свідчень.

У Бангалорських принципах поведінки суддів відправлення правосуддя нерозривно пов'язано з поведінкою судді. У показнику 3 «Чесність та непідкупність» зазначається, що спосіб дій та поведінка судді мають підтримувати впевненість суспільства в чесності та непідкупності судових органів, і що недостатньо просто чинити правосуддя, потрібно робити це відкрито для суспільства.

Отже, за змістом будь-якого нормативного акту, присвяченого загальним чи окремим питанням судочинства, стає зрозумілим, що судді мають здійснювати судочинство у певній процесуальній формі (порядку, визначеному законом).

Застосований у цій статті Кодексу суддівської етики термін «судочинство» означає форму та порядок здійснення судом діяльності з відправлення правосуддя (*здійснення правосуддя – див. коментар до статті 5*).

Відправляючи судочинство, суддя має розуміти, що суд повинен діяти у межах тих цінностей, які поділяються суспільством. Тільки у такому випадку можна розраховувати на адекватну оцінку справедливості громадянами. Саме тому настільки важливими є зовнішні прояви поведінки судді в судовому засіданні.

Лінію поведінки судді в судовому засіданні мають визначати такі принципи здійснення правосуддя, як відкритість, гласність розгляду справи, змагальність і рівноправність сторін, диспозитивність, безпосередність, безперервність, законність, незалежність. Проте варто пам'ятати, що не менш важливими є аспекти поведінки судді, які нібито перебувають за рамками закону, але впливають з етичних стандартів поведінки суддів, – такі, як взаємовідносини з учасниками засідання, морально-етична атмосфера судового розгляду, загальна культура судового процесу.

Термін «*виявляти тактовність*» означає, що суддя під час розгляду справ у судовому засіданні повинен вести себе відповідно до прийнятого етикету і етичних норм. При цьому тактовність означає не лише дотримання суддею певних правил поведінки, але й уміння вислухати сторін у справі, інших учасників процесу, запобігти виникненню неприємних для інших ситуацій. Тобто, це почуття міри, якої необхідно дотримуватися у ході судового розгляду і водночас не допускати свавільної поведінки з боку відвідувачів суду у залі судового засідання.

Ввічливість означає таку рису характеру, яка характеризує особистість гарними манерами та добрими вчинками. Під ввічливістю зазвичай розуміють вміння шанобливо і тактовно спілкуватися з людьми, готовність знайти компроміс і вислухати протилежні точки зору. Ввічливість вважається вираженням хороших манер і знання етикету, та дозволяє людям відчувати себе комфортно в товаристві один одного і уникати напруженості у відносинах.

Надзвичайно важливою якістю для судді є витримка. *Витримка* – уміння володіти собою за будь-яких обставин, навіть надзвичайних. Дуже часто до суду люди приходять знервованими, роздратованими своїми проблемами. Але судді повинні розуміти людську природу, можливі проблеми, а не тільки обмежуватись сухими витягами законів. Треба вміти так побудувати стосунки (звісно, в процесуальних межах), щоб люди відчули себе почутими та повірили у справедливість суду.

Повага представляє собою шанобливе ставлення до людей, яке враховує їх особистості, інтереси, життєвих досвід. Саме з поваги до оточуючих, себе, людей та суспільства випливає здатність вислухати і почути.

Суддя є безпосереднім представником судової влади, який спілкується з учасниками судового процесу. Коли людина збирається відвідати судові засідання, вона вже потроху розмірковує над особистістю судді: який він, які його інтереси, як він виглядає, як він буде поводити себе в судовому засіданні і ставитись до учасників судового процесу. Тобто ще до відвідування суду люди в своїй уяві малюють психологічний портрет судді та оцінюють його репутацію. Суддя має бути готовим до підвищеної уваги з боку суспільства. Він повинен завжди пам'ятати, що присутні постійно вивчають і оцінюють кожен його жест, погляд, кожне слово. Це означає необхідність постійної самооцінки суддею своїх вчинків і дій з позиції додержання моральних принципів та норм. Тому суддя повинен бути врівноваженим, спокійним, витриманим, терплячим, що буде мовчазно характеризувати його як неупереджену, об'єктивну людину, яка віддає всю свою увагу конкретній справі і здатна розібратися в будь-якій складній ситуації.

Реалізація вимог щодо поведінки судді, зазначених у цій статті, може проявлятися у різних аспектах його діяльності з відправлення правосуддя. Так, варто пам'ятати, що судовий процес суддя повинен починати в призначений час. У разі затримки засідання, незалежно від причин, що призвели до неї, судді слід вибачитися за таку затримку.

Перед початком судового розгляду справи секретар судового засідання вже має знаходитись у залі засідань і забезпечити присутність усіх учасників процесу. При вході в зал судового засідання складу суду (судді) секретар повинен звернути увагу всіх присутніх у залі на вихід судді (складу суду) урочистими словами: "Встати, суд іде!"

Запізнення в судове засідання – це знак зневажливого ставлення до суду як органу судової влади. Тому при запізненні учасників процесу судді після офіційного відкриття судового засідання доцільно зробити зауваження тому, хто спізнився. Таке зауваження судді, зроблене у коректній формі, свідчить про чітке виконання суддею службових обов'язків та про те, що суддя – не приватна особа, а представник судової влади.

У ході судового засідання суддя не повинен відволікатися від розглядуваної справи на інші проблеми. Неетично під час засідання передавати судді записки або викликати суддю із залу засідання до телефону. Зазначені та подібні їм супутні фактори негативно впливають на уявлення громадян про судову владу.

Думка про справедливість суду може сформуватись у громадськості тільки в тому випадку, коли суддя буде терплячим, врівноваженим, з відчуттям власної гідності, ввічливим і тактовним до учасників судового процесу та інших осіб, виявлятиме належну увагу до їх аргументів. У будь-якій життєвій ситуації суддя повинен знаходити таке вирішення питання, проблеми, конфліктної ситуації, яке дозволить зберегти особисту гідність, не втратити своєї честі й не завдати шкоди суддівській репутації.

***Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам
статті 8 Кодексу суддівської етики***

Приклад 1. Щодо здійснення судочинства в межах, передбачених процесуальним законом.

Суддю було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за те, що питання про відкриття провадження по скарзі громадянина, строк розгляду якої відповідно до вимог статті 306 КПК України не перевищує 72 годин з моменту її надходження, він розглядав протягом 8 місяців, не ухваливши у справі жодного процесуального рішення та не забезпечивши здійснення

сторонами права на участь у судовому розгляді. Крім того, всупереч вимогам статті 81 КПК України щодо розгляду заяви про відвід судді іншим суддею цього суду суддя самостійно розглянув заяву про його відвід аж через 6 місяців після її подання та постановив ухвалу про залишення її без задоволення. Тривале і необґрунтоване зволікання судді з ухваленням судового рішення призвело до обмеження прав громадянина на судовий захист і на оскарження дій (бездіяльності) посадових осіб щодо його заяви про злочин.

Приклад 2. Щодо тактовності, ввічливості, витримки й поваги до учасників судового процесу та інших осіб.

У провадженні судді перебувала цивільна справа про визнання особи такою, що втратила право користування житловим приміщенням. Перед початком судового засідання суддя настирно вимагала від позивача скласти клопотання про залишення позовної заяви без розгляду, а коли той відмовився, розгляд справи суддею було відкладено. Після судового засідання позивач звернувся в усній формі до голови суду зі скаргою на дії судді. На вказане звернення суддя відреагувала тим, що, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з'явилась за місцем роботи позивача, намагалась викликати його для бесіди, в присутності співробітників нецензурно висловлювалась і погрожувала позивачу звільненням з роботи.

Стаття 9

Суддя під час здійснення правосуддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти цього іншим.

Аналізуючи приписи коментованої статті Кодексу, варто звернутись до Загальної декларації прав людини від 10.12.1948, стаття 2 якої визначає, що кожна людина повинна мати свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Відповідно до статті 7 цієї декларації всі люди є рівними перед законом і мають право, незважаючи ні на що, на рівний захист від будь-якої дискримінації та від підбурювання до такої дискримінації.

У статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права⁴⁵ закріплений обов'язок кожної держави-учасниці поважати й забезпечувати визнані у Пакті права всіх людей, які перебувають під її юрисдикцією, незважаючи на расові ознаки, колір шкіри, стать, мову, релігію, політичні й інші погляди, національне або соціальне походження, майнове становище, народження або за будь-якою іншою ознакою.

Статтею 14 ЄКПЛ «Заборона дискримінації» закріплено положення щодо того, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Питанням, пов'язаним із заборною дискримінації за будь-якою ознакою, присвячені окремі положення Бангалорських принципів поведінки суддів. У п'ятому показнику «Рівність» закріплений принцип, згідно з яким забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового засідання має першочергове значення для належного виконання суддею своїх обов'язків. Крім того, в Бангалорських принципах зазначено, що під час застосування

⁴⁵Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий ООН 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

принципу рівності суддя має усвідомлювати і уявляти собі різноманітність суспільства та різницю, що випливає з багатьох джерел, включаючи расову належність, колір шкіри, стать, релігію, національне походження, касту, непрацездатність, вік, сімейний стан, сексуальну орієнтацію, соціально-економічний стан та інші подібні причини. Виконуючи свої службові обов'язки, суддя не повинен словами чи поведінкою демонструвати прихильність чи упередженість до будь-кого, керуючись при цьому причинами, що не стосуються справи. Він має належним чином враховувати інтереси всіх осіб – сторін у справі, свідків, адвокатів, співробітників суду та колег суддів, не розрізняючи їх на підставах, що не є суттєвими для належного відправлення таких функцій.

Суддя не повинен свідомо допускати, щоб співробітники суду чи інші особи, що знаходяться під впливом судді, йому підпорядковуються чи знаходяться під його наглядом, диференційовано ставилися до учасників судового розгляду на будь-яких підставах, які не стосуються справи. Він має не лише своєю поведінкою демонструвати дотримання рівності до будь-кого з осіб у справі, а й вимагати від усіх, хто бере участь у судовому засіданні, утримуватися від демонстрації (на словах чи у поведінці) упередженості чи прихильності на підставах, що не стосуються справи, за винятком тих випадків, коли ці обставини мають значення для предмета судового розгляду та можуть бути законним чином виправдані.

Принцип заборони дискримінації за будь-якою ознакою відображений також і в національному законодавстві України.

Основний Закон України проголошує те, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (статті 21, 24 Конституції України).

Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»⁴⁶ поняття «дискримінація» означає ситуацію, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Зазначений Закон забороняє як пряму, так і непрямую дискримінацію, підбурювання до дискримінації та пособництво у дискримінації.

Крім того, правила поведінки судді з метою забезпечення поважного його ставлення до учасників судового розгляду в незалежності від їх особистісних характеристик викладені в нормативно-правових актах, що безпосередньо регулюють процес відправлення правосуддя, а саме у відповідних процесуальних кодексах.

Так, у статті 10 КАС визначено, що усі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом, не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників адміністративного процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Відповідно до статті 5 ЦПК суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри,

⁴⁶Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207–VI[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

У статті 4² ГПК закріплені положення, згідно з яким правосуддя у господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Стаття 248 КУпАП встановлює, що розгляд справи про адміністративне правопорушення здійснюється на засадах рівності перед законом і органом (посадовою особою), який розглядає справу, всіх громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови та інших обставин.

Дані основоположні принципи знайшли своє відображення не тільки в кодифікованих нормативно-правових актах, а і в Кодексі суддівської етики.

У статті 9 Кодексу суддівської етики конкретизуються положення статті 8 цього ж кодексу. Вона забороняє не дискримінацію як таку (адже така заборона міститься в численних міжнародно-правових актах, Конституції та законах України), а встановлює етичні вимоги щодо недопущення проявів неповаги на підставі будь-якої ознаки.

Оскільки всі громадяни є рівними перед законом, суддя не вправі допускати жодних дій, які б свідчили про *дискримінацію*. Тобто, на суд покладається обов'язок не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому з учасників судового процесу. Винятків з цього правила не може бути, навіть зважаючи на будь-які особливі заслуги особи, її соціальний статус тощо.

Прояв неповаги до людини треба розуміти як будь-який зовнішній прояв зневажливого ставлення до людини, який є очевидним не лише для конкретної особи, але й всіх інших осіб. Такі прояви можуть бути у формі певних висловів, жестів, навіть поглядів, із яких стає очевидним нешанобливе, зверхнє, зневажливе ставлення.

Ознаки раси або національності – це певні прояви морфологічних та фізіологічних властивостей людини, які свідчать про її належність до тієї чи іншої раси (європеїдної, негроїдної, монголоїдної) або національності (українець, росіянин, грузин, азербайджанець та інші), зокрема, колір шкіри, особливості волосся (пряме або кучеряве), обличчя (розріз очей, ніс прямий або сплющений, губи повні або тонкі і таке інше). Національність також може проявлятися у мовних особливостях людини (володіння певними мовами, наявність чи відсутність акценту та інше).

Ознаки статі – ознаки людини, які свідчать про її належність до жіночої або чоловічої статі.

Ознаки релігії – зовнішні прояви вшанування особою певного бога, богів, якоїсь іншої форми божества або святої істоти. Вони можуть виглядати як носіння релігійної символіки, читання особою молитви та інше.

Політичні погляди – це сформовані у людини погляди, переконання, прихильності щодо тих чи інших фактів і цінностей, які є актуальними для певної партії або соціальної групи.

Соціально-економічне становище – це статусні ознаки людини, які визначаються його походженням, посадою, рівнем економічного забезпечення та інше. Ознаки соціально-економічного становища можуть проявлятися, перш за все, у тому, як людина одягнена (бідний чи дорогий одяг), як вона себе поводить (як керівник підприємства чи представник робочого класу) та інше.

Стан здоров'я – це зовнішній показник здоров'я людини, чи хворіє вона на якесь захворювання, має фізичні або психічні вади.

Треба враховувати, що робота судді представляє собою постійний розгляд і вирішення міжособистісних конфліктних ситуацій, у яких зіштовхуються діаметрально протилежні інтереси. Не зважаючи на це, рішення суддів мають бути справедливими. Досягти справедливості можна лише за умови досягнення гармонії між правом і моральністю. Моральне кредо судді, який розглядає конкретний конфлікт, має ґрунтуватися на

чільних конституційних принципах правової держави – законності і рівності всіх перед законом. Суддя має розуміти, що він служить не особистості, не окремій групі людей, партії, а лише закону, і тому він повинен сумлінно і безбоязно виконувати свої обов'язки.

Отже, суддя всім своїм виглядом та поведінкою має демонструвати те, що учасники судового розгляду є рівними за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, стану здоров'я. Суддя також має негайно реагувати на прояви неповаги до людини та застосовувати заходи процесуального примусу щодо осіб, які допускають прояв неповаги до інших учасників судового розгляду.

***Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам
статті 9 Кодексу суддівської етики***

Приклад 1. У суді розглядається справа за позовом особи Г. до особи А. про стягнення боргу за договором позики. Позивач надав пояснення в обґрунтування позовних вимог, після чого головуючий звернувся до нього і сказав: «Знайшли кому дати гроші в борг, це ж цигани. Вони будь-кого в оману введуть».

Приклад 2. У місцевому суді розглядається справа за позовом про відшкодування шкоди, яка спричинена позивачці укусами собаки внаслідок порушення відповідачем порядку виходу собак. На запитання судді: «У чому саме полягає моральна шкода?» позивачка пояснює, що у результаті ушкодження її руки мають знівечений вигляд, доводиться постійно носити одяг із довгими рукавами для того, щоби прикрити чисельні шрами. Суддя зауважує: «Жіночка, вам же 60 років! Яка може бути краса у такому віці?!»

***Приклад поведінки судді, який свідчить про правильне
застосування ним положень статті 9 Кодексу суддівської етики***

Суддя розглядає справу за позовом особи К. до особи В. про усунення перешкод в спілкуванні з дитиною. Під час розгляду справи представник відповідача, заперечуючи проти позовних вимог, вказує, що позивач у справі є калікою, від народження сліпий, тому не може належним чином спілкуватися з дитиною. Головуючий зробив зауваження представнику відповідача з приводу неетичного висловлювання на адресу позивача щодо його фізичних вад.

Стаття 10

Суддя повинен виконувати обов'язки судді безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя.

Коментована стаття Кодексу фактично містить в собі дві складові, що, у свою чергу, становлять дві вимоги до судді під час здійснення правосуддя. Так, перша вимога пов'язана з покладенням на суддю обов'язку бути безстороннім і неупередженим, а друга – вказує на необхідність утримуватися від дій або висловлювань, що вказували б на відсутність рівності між суддею та іншими особами, що здійснюють правосуддя.

Принцип незалежності та безсторонності закладений у статті 6 ЄКПЛ, згідно з положеннями якої кожному гарантовано право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Згідно з Бангалорськими принципами поведінки суддів одним із основних принципів етичної поведінки суддів є незалежність.

Так, суддя повинен здійснювати свою судову функцію незалежно,

виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-якою метою; дотримуватись незалежної позиції як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін судової справи, у якій він повинен винести рішення; виключати будь-які взаємовідносини, що не відповідають посаді, чи втручання з боку органів законодавчої та виконавчої влади. При чому, він має робити це так, щоб це було зрозуміло навіть сторонньому спостерігачу (пункти 1.1 – 1.3 Бангалорських принципів).

Відповідно до пункту 1 частини 5 статті 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» безсторонній розгляд і вирішення судових справ відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства є одним з основних обов'язків судді *(більш детально щодо ознак неупередженості (безсторонності) суду – див. коментар до статті 7)*.

Діяльність суддів повинна здійснюватися з безумовним дотриманням конституційного принципу *рівності* всіх перед законом.

У цьому контексті суддям треба пам'ятати, що присутні у залі засідання особи постійно вивчають і оцінюють поведінку суддів як таку, кожен жест судді, дію, погляд, слово. Саме тому в судовому засіданні суддя повинен говорити якомога менше і суто в межах, визначених процесуальним законом, не поводити себе зверхньо, не моралізувати, не проводити порівнянь, вміти слухати і своєчасно ставити запитання, з'ясовуючи лише необхідні деталі для розгляду справи по суті. При дослідженні обставин справи у судовому засіданні він не повинен висловлювати свої оцінки, критичних зауважень.

Здійснюючи аналіз змісту вказаної статті Кодексу, слід звернути увагу, що крім обов'язку судді здійснювати відправлення правосуддя безсторонньо та неупереджено, про що вже згадувалось в попередніх статтях коментованого Кодексу, стаття 10 зобов'язує суддю поводити себе так, щоб утримуватися від дій будь-якого характеру або висловлювань, наслідком

яких у стороннього наглядча можуть виникнути сумніви щодо рівності професійних суддів між собою, а також суддів та інших осіб, що беруть участь у здійсненні правосуддя, а саме присяжних і народних засідателів.

Є неприпустимим виникнення особистих неприязних стосунків між суддями під час колегіального розгляду справи, адже це в цілому не сприяє підвищенню авторитету судової влади. У таких випадках суддя, який головує у справі, не має права порушувати права інших суддів на ставлення додаткових питань свідкам та іншим особам, які є учасниками судового провадження. При розгляді справи колегією суддів будь-який суддя, який входить до складу колегії, має право знайомитися з матеріалами справи та ставити питання учасникам судового засідання.

Якщо суддя під час здійснення правосуддя зневажливо ставиться до іншого судді, це призводить до виникнення сумнівів щодо рівності професійних суддів як у учасників судового засідання, так і в колективі суду; з'являється упередженість між секретарями та помічниками суддів, що також негативно впливає на роботу цілісного механізму під назвою «судова система» та авторитет і незалежність судової влади в цілому.

Окремої уваги заслуговує питання щодо участі народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя. Роль народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя закріплена у Конституції України. Так, відповідно до Основного закону правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається (стаття 124 Конституції України).

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Відповідно до Конституції України правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні (стаття 127 Конституції України).

Окрім того, Основним законом встановлено, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (стаття 129 Конституції України).

Статус народного засідателя, присяжного визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів», яким передбачено що народним засідателем, присяжним є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду спільно із суддею (суддями), забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Народні засідателі, присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді (стаття 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

У зв'язку з цим, враховуючи унікальність статусу народного засідателя і присяжного та фактичне прирівнювання їх до професійних суддів, Законом встановлюються підвищені вимоги та особливі умови їх призначення, передбачено особливий порядок залучення їх до виконання обов'язків в суді, а також особливий порядок увільнення від виконання обов'язків. Крім того, Закон «Про судоустрій і статус суддів» покликаний гарантувати забезпечення прав присяжних та народних засідателів.

Так, відповідно до приписів цього Закону, народним засідателям, присяжним за час виконання ними обов'язків у суді в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, виплачується винагорода. Їм відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати здійснюються територіальними управліннями Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету України (стаття 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

За народними засідателями і присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги, передбачені законом. Час виконання народним засідателем чи присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу.

Звільнення народного засідателя чи присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

На народних засідателів та присяжних на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя поширюються встановлені законом гарантії незалежності і недоторканності суддів. За обґрунтованим клопотанням народного засідателя, присяжного щодо нього можуть уживатися заходи безпеки, навіть після закінчення виконання цих обов'язків.

Зважаючи на згадуваний в статті принцип рівності, слід мати на увазі, що саме завдяки дотриманню наведеного принципу досягається забезпечення справедливості, що є обов'язковою складовою правосудного рішення як такого.

При цьому однією з обов'язкових умов є дотримання суддею приписів процесуального законодавства, що покликане забезпечити здійснення безстороннього правосуддя та формування в учасників процесу уявлення про здійснення правосуддя незалежним, безстороннім судом за умови рівності судді та присяжних і народних засідателів.

Таким чином, обов'язок судді не вчиняти дії, що могли б поставити під сумнів рівність народних засідателів, присяжних і професійних суддів, покликаний забезпечити виконання гарантованого Конституцією України принципу безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя, та, як наслідок, підвищити об'єктивність розгляду справи і авторитет правосуддя в державі.

Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам

статті 10 Кодексу суддівської етики

Приклад 1. У провадженні суду перебуває цивільна справа окремого провадження у складі судді та двох народних засідателів. Учасники судового засідання заявили клопотання, вирішуючи яке, суддя та народні

засідателі мають порадитись на місці. При цьому головуючий суддя, не прислуховуючись до думки народних засідателів, зазначає, що він є головуючим, отже краще знає, чи треба клопотання задовольняти, чи ні.

Приклад 2. При розгляді справи окремого провадження колегією у складі одного судді і народних засідателів головуючий жодного разу не погоджував свої дії з народними засідателями, не запропонував задати питання при допиті свідків, наданні доказів, тощо.

Стаття 11

Суддя повинен проявляти повагу до права на інформацію про судовий розгляд та не допускати порушення принципу гласності процесу. Суддя у визначеному законом порядку надає засобам масової інформації можливість отримувати інформацію, не допускаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі й гідності, а також авторитету правосуддя.

Коментованою статтею захищається конституційне *право громадян на інформацію*, якою володіє і яку зобов'язаний надавати суд у зв'язку з перебуванням тієї чи іншої справи у його провадженні.

Відповідно до частини 2 статті 34 Конституції України кожен має право на інформацію, яке реалізується шляхом вільно збирання, зберігання, використання і поширення інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

У розвиток цього конституційного положення, задля реалізації права громадян на інформацію у судовій системі, в частині 3 статті 129 Конституції серед основних засад судочинства закріплений *принцип гласності судового процесу* та його повного фіксування технічними засобами.

Отже, *гласність судового процесу* – це один із конституційних принципів судочинства, який полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах України провадиться у відкритих засіданнях суду. Це означає, що доступ до судових засідань мають всі громадяни, які досягли віку 16 років.

Зазначене правило має виключення, оговорене у частині 3 статті 34 Конституції: «здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Принцип відкритості судового розгляду є одним із елементів права на справедливий судовий розгляд, задекларованого у статті 6 ЄКПЛ. Відповідно до вимог цієї статті судові рішення оголошуються прилюдно, але преса і відвідувачі можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини з метою збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси малолітніх чи захисту конфіденційності особистого життя сторін або в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках привселюдність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

У розвиток цієї конвенційної норми ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово надавав тлумачення щодо порушення права на відкритість (публічність) судового розгляду як одного з елементів права на справедливий суд. Питання публічності розгляду справи судом стали предметом аналізу ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» (Shagin v. Ukraine, № 20437/05, 10

грудня 2009 року)⁴⁷, так званій справі «Топ Сервісу», у якій 15 осіб обвинувачувалися у ряді замовних вбивств та розбійних нападів. Саме тому була велика кількість бажаючих відвідати слухання цієї справи. На початку судового розгляду суд, який розглядав справу, вжив безпрецедентних заходів задля забезпечення присутності в судовому засіданні представників ЗМІ і громадськості: відкриті засідання проходили протягом перших 6 місяців та можливість відвідувати судові засідання мали тисячі людей. Однак через півроку після початку слухань судом було прийняте рішення про подальший розгляд справи в закритому засіданні для запобігання розголошенню відомостей про свідків та потерпілих і забезпечення безпеки учасників судового процесу. В обґрунтування свого рішення суд послався на присутність у залі суду невстановленої особи, яка була озброєна і здійснювала аудіозапис за вказівкою заявника, ігноруючи зауваження суддів. Ураховуючи особливу актуальність цієї кримінальної справи та її широке висвітлення в засобах масової інформації, ЄСПЛ визнав її надзвичайну значущість для громадськості. Приймаючи рішення у справі, ЄСПЛ зазначив, що забезпечення відкритості судового розгляду становить основоположний принцип, закріплений у пункті 1 статті 6 ЄКПЛ. Такий публічний характер судового розгляду гарантує сторонам у справі, що правосуддя не здійснюватиметься таємно, без публічного контролю; це також один із засобів підтримання довіри до судів. Здійснення правосуддя і, зокрема, судовий процес набувають легітимності завдяки гласності. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, гласність, таким чином, сприяє реалізації мети пункту 1 статті 6, а саме – справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції. ЄСПЛ зауважив, що незважаючи на

⁴⁷Рішення ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» від 10.12. 2009 (*Shagin v. Ukraine*, № 10.12.2009, № 20437/05) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_612/print1392371675170674.

супутні проблеми безпеки у звичайному кримінальному процесі, який, звісно, може стосуватися небезпечних злочинців, існує високий рівень сподівань на гласність такого судочинства. Крім того, хоча проблеми безпеки і є загальною рисою багатьох кримінальних процесів, вони рідко виправдовують недопущення громадськості на судові засідання. На думку ЄСПЛ, міркування безпеки повинні бути достатньо переконливими і ясними. «Але невідомо, чому через цю одну особу виникла потреба недопущення громадськості: для вирішення будь-яких питань безпеки, які виникли через присутність цієї особи, можна було вжити менш масштабних заходів – наприклад, вивести її із залу судових засідань». Отже, суд визнав, що не було наведено підстав, які могли б виправдувати позбавлення громадськості можливості бути присутньою протягом усього процесу в суді першої інстанції, та дійшов висновку, що незабезпечення публічного розгляду становило порушення пункту 1 статті 6 ЄКПЛ.

Поняття інформації визначено Законом України «Про інформацію»⁴⁸, згідно зі статтею 1 якого *інформація* – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Згідно зі статтею 5 вказаного Закону кожен має *право на інформацію*, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів.

Стаття 6 цього Закону як однією із гарантій права особи на інформацію передбачає створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів.

Право особи *на інформацію про судовий розгляд* справи закріплено в

⁴⁸Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657–XII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

численних нормативних актах національного законодавства, зокрема, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (стаття 11), ЦПК (стаття 6), КАС (пункт 5 частини 1 статті 7, стаття 12), ГПК (стаття 4⁴), КПК (пункт 2 частини 1 статті 7, статті 27, 328), які визначають не лише гарантії реалізації вказаного права, а і їх межі.

Аналіз відповідних статей процесуальних кодексів дає можливість виділити три аспекти, пов'язаних з гласністю судового розгляду:

1) обов'язок суду забезпечити гласність судового розгляду справи, який реалізується шляхом розміщення оголошення про час, день та місце судового засідання;

2) право сторін на гласний (публічний) розгляд справи, яке полягає в їхньому праві на участь у судовому засіданні безпосередню або/та з участю представника, на поінформованість про зміст вимог і заперечень сторін, ознайомлення з матеріалами судової справи, надання пояснень під час судового розгляду;

3) право осіб, які не є учасниками судового розгляду, але бажають бути присутніми на відкритих судових засіданнях, у тому числі представників ЗМІ, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду.

Найбільш детальне та чітке врегулювання питання гласності та відкритості (публічності) судового розгляду міститься у статті 27 КПК:

«1. Учасники судового провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду та у праві на ознайомлення з процесуальними рішеннями й отримання їх копій. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом.

2. Кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення

кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

- 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній;
- 2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;
- 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;
- 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

3. Особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо слідчий суддя, суд не прийме рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні на підставі пункту 3 частини другої цієї статті.

4. Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених цим Кодексом. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники кримінального провадження.

5. Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому цим Кодексом.

6. Кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури

допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

7. Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення».

У розвиток положень цієї норми стаття 328 КПК передбачає гарантії осіб щодо реалізації їх права на гласність та відкритість судового розгляду шляхом відвідування судових засідань. У цій статті зазначається, що кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головуючим лише у разі недостатності місць у залі судового засідання. При цьому близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання.

Отже, право громадськості в цілому і конкретної особи, зокрема, на отримання інформації про час та місце розгляду будь-якої справи та про результати її розгляду є гарантованим і надає особі можливість не лише брати участь у вказаних справах для захисту своїх прав та інтересів, а й сприяє відкритості судової влади в цілому, що підвищує стан довіри до неї. Водночас законодавство також містить випадки, коли вказане право може бути обмеженим. Тобто, з одного боку закон визначає відкритість судового процесу, а з іншого – встановлює конкретні випадки, коли вказана відкритість може бути обмежена з метою захисту публічних інтересів держави або приватних інтересів людини. І запорукою недопущення зловживання судом правом на обмеження принципу гласності є чітко визначені у процесуальних законах випадки, коли таке обмеження можливо.

Коментована стаття Кодексу зобов'язує суддів *проявляти повагу до права на інформацію*. Це означає, що судді, якщо справа розглядається у

відкритому судовому засіданні, зобов'язані забезпечити можливість доступу всіх бажаючих у приміщення суду, в якому буде розглядатись справа. Вони мають уважно ставитись до клопотань сторін та інших осіб щодо надання інформації про день і час судового розгляду, завчасно розміщувати інформацію про це на дошці оголошень суду.

Вирішуючи питання взаємодії суду та ЗМІ, суддям доцільно звертатись до міжнародно-правових актів, які регулюють питання доступу журналістів до суду, зокрема до Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи для держав-членів № R (81) 19 про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів⁴⁹, Рекомендації Rec (2003) 13 Комітету міністрів державам-членам щодо надання інформації через засоби масової інформації стосовно кримінального судочинства⁵⁰. Остання містить у собі принципи надання інформації через засоби масової інформації стосовно кримінального судочинства, включаючи інформування громадськості через ЗМІ; презумпцію невинуватості; точність інформації; доступ до інформації; шляхи надання інформації ЗМІ; регулярне інформування під час судових процесів; заборону використання інформації; захист приватного життя в контексті судового розгляду, що триває; право на спростування інформації та право на відповідь; неприпустимість впливу на суд; досудове розголошення інформації, що заподіює шкоду; допуск журналістів; допуск журналістів до зали судових засідань; прямі трансляції із зали судових засідань та зйомки таких засідань; допомогу ЗМІ у висвітленні процесів; захист свідків та низку інших.

⁴⁹Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи для держав-членів № R (81) 19 про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://access-info.org.ua/rekomendatsija_r_81_19_pro_dostup_do_informatsiji_scho_znahoditsja_u_rozporjadzhenni_derzhavnih_organiv.

⁵⁰ Рекомендації Rec (2003) 13 Комітету міністрів державам-членам щодо надання інформації через засоби масової інформації стосовно кримінального судочинства [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/translations/ukrainian/Rec\(2003\)013_ua.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/translations/ukrainian/Rec(2003)013_ua.pdf)

Суддям треба мати на увазі, що функцією та правом ЗМІ є збирання інформація і надання її суспільству, а також виступи з коментарями з питань здійснення правосуддя, у тому числі у зв'язку зі справами, щодо яких планується здійснити, здійснюється, або завершено судовий розгляд, не порушуючи при цьому принципу презумпції невинуватості. Принцип свободи інформації не може бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачені законом.

Водночас варто підкреслити, що якщо представники ЗМІ присутні у судовому засіданні, то вони повинні дотримуватися загальних правил поведінки в процесі та вимог процесуального законодавства України, при цьому не порушувати права інших осіб, не заважати здійсненню правосуддя; на них розповсюджується обов'язок виконувати розпорядження головуючого судді у справі; вони мають утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про неповагу до суду або встановлених у суді правил. Представники ЗМІ, які присутні на судовому засіданні (якщо вони не є стороною у справі), є спостерігачами та законодавством їм не надано права задавати питання суддям або сторонам у справі.

Довіра до судової влади, ставлення громадськості до суду в значній мірі залежить від об'єктивного та своєчасного висвітлення засобами масової інформації діяльності суддів. Для цього суди мають співпрацювати з засобами масової інформації. Саме суддя може допомогти засобам масової інформації компетентно та професійно висвітлювати роботу суду.

Для забезпечення об'єктивного висвітлення інформації про розгляд судових справ прес-секретарі судів повинні оперативно складати прес-релізи з приводу справ, які мають суспільне значення, та узгоджувати їх з суддею-повідачем у справі. Суддям-спікерам необхідно бути обізнаними про справи, що перебували в провадженні суду, які мають суспільне значення.

У тих випадках, якщо ЗМІ або зацікавлені члени суспільства через ЗМІ виступають з критикою ухваленого судом рішення, судді не слід відповідати

на подібну критику шляхом письмового звернення до ЗМІ чи коментарів, зроблених в ході судового засідання.

Щодо розглянутих судом справ, то суддя, суддя-спікер може говорити лише мовою тих доказів, на яких ґрунтується судове рішення. Водночас судді не слід займатися публічно захистом юридичних підстав, якими обґрунтовано ухвалене ним рішення, та наводити якісь додаткові аргументи.

Під час надання інформації судді, суддя-спікер мають пам'ятати, що вона повинна бути надана у такій формі та її зміст має бути таким, що не допустити порушення прав і свобод громадян, які беруть участь у справі, їхньої честі і гідності, не допустити розголошення конфіденційної інформації. Надана суддею інформація у будь-якому разі не повинна зашкодити авторитету правосуддя (*щодо визначення поняття «авторитет правосуддя» – див. коментар до статті 4*).

У разі, якщо у ЗМІ повідомлені неточні або неправильні відомості щодо судового процесу або ухваленого рішення, і суддя вважає за доцільне виправити помилку, таке можливе шляхом поширення секретарем суду або особою, відповідальною в суді за контакти зі ЗМІ, суддею-спікером прес-релізу з тим, щоб висвітлити реальний стан справ або внести відповідні корективи в поширену через ЗМІ інформацію.

***Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 11 Кодексу суддівської етики***

Представники однієї з газет звернулись до судді з офіційним запитом щодо надання інформації про результати розгляду ним гучної кримінальної справи, яка мала неабиякий суспільний інтерес і по якій суддя ухвалив рішення. Суддя відмовився надавати інформацію, посилаючись на те, що представники ЗМІ не є учасниками судового розгляду.

Стаття 12

Суддя не може робити публічних заяв, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи.

У статті 12 Кодексу суддівської етики встановлюються певні обмеження щодо поведінки судді, які впливають, насамперед, із реалізації на практиці такого фундаментального принципу судочинства, як об'єктивність, зазначеного, серед іншого, в Бангалорських принципах поведінки суддів.

Так, згідно з Другим показником, зазначеним у Бангалорських принципах, об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки у змісті винесеного рішення, а й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття.

Зазначений принцип застосовується через таку модель поведінки: при виконанні своїх обов'язків суддя вільний від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів; перед розглядом справи (про який відомо, що він відбудеться, або це тільки передбачається) суддя утримується від будь-яких коментарів, що могли б з огляду на розумну оцінку ситуації якимось чином вплинути на перебіг цієї справи чи поставити під сумнів справедливе ведення процесу. Суддя утримується від публічних та інших коментарів, оскільки це може зашкодити неупередженому розгляду справи стосовно певної особи чи питання.

У розвиток положень, які містяться у Другому показнику Бангалорських принципів, у Четвертому показнику «Дотримання етичних

норм», у пункті 4.6, зазначається, що судді, як і будь-якому громадянину, гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі в зібраннях та асоціаціях, однак в процесі реалізації таких прав суддя завжди турбується про підтримання високого статусу посади судді і не допускає дій, що не сумісні з неупередженістю і незалежністю судових органів.

Як зазначено у Висновку № 7 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство»⁵¹, судді висловлюються насамперед через свої рішення та не повинні роз'яснювати їх у пресі або робити публічні заяви у пресі щодо справ у їхньому провадженні. А у випадках, коли на суддю або суд здійснюється тиск або нападки з боку ЗМІ (або з боку відповідних політичних чи громадських діячів через ЗМІ) з причин, пов'язаних із відправленням правосуддя, з огляду на обов'язок суддівської стриманості відповідний суддя повинен утримуватися від реагування через ті самі канали.

З цією метою прес-секретарі судів повинні оперативно складати прес-релізи з приводу справ, які мають суспільне значення, та узгоджувати їх з суддею-доповідачем у справі. Судді-спікери мають бути обізнаними про справи, що перебували в провадженні суду, які мають суспільне значення.

Правило щодо заборони коментарів з боку судді справ, які перебувають у його провадженні, відображується і в практиці ЄСПЛ. Так, у справі «Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia, № 58442/00, 28.11.2002) суд встановив порушення ст. 6 ЄКПЛ через те, що суддя до постановлення рішення у справі дала інтерв'ю, із якого вбачалося її власне переконання у тому, що виправдання обвинувачених не може бути. Так, суддя зробила у пресі таку заяву: «Сьогодні я ще не можу сказати, чи вирок буде обвинувальним, чи міститиме часткове виправдання». Інше інтерв'ю містило ще одне висловлювання судді: «Чесно кажучи, я не розумію захист і

⁵¹Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство», схвалений на 6 засіданні КРЄС (Страсбург, 23–25 листопада 2005 року), документ № ССЖЕ (2005), ор. № 7. 1 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf.

обвинувачених. Вони, бачите, не визнають себе винними!.. Тоді доведіть свою невинуватість, от і все!». ЄСПЛ побачив у таких інтерв'ю ознаки упередженості і переконання судді у винуватості обвинувачених до розгляду справи по суті, та зазначив у рішенні, що ці твердження «явно вказували, що суддя вже переконана у вині заявника, принаймні за одним пунктом обвинувачення, і що вона виключає можливість того, що він виявиться повністю невинуватим»⁵².

Відповідно до положень статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у провадженні, крім випадків, установлених законом.

Отже, у нормах як міжнародного, так і національного законодавства України заборона робити публічні заяви та коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, тісно пов'язана з такими обов'язковими вимогами до відправлення правосуддя, як незалежність і об'єктивність (неупередженість). Така заборона пов'язана з тим, що заяви або коментарі судді щодо справ, які перебувають у провадженні суду, можуть створити у громадськості сумніви щодо об'єктивності (неупередженості) судді під час розгляду справи, а також поставити під сумнів законність ухваленого рішення, тобто, що рішення ухвалено судом відповідно до норм матеріального права і з дотриманням вимог процесуального права та на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин у справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

⁵²Рішення ЄСПЛ у справі «Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*, № 58442/00, 28.11.2002) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/vas/138815/>.

Водночас, потрібно відмежовувати поняття публічних коментарів, що стосуються суті справ або питань, які знаходяться в провадженні судді, від інших питань.

Так, заборона не може стосуватися виступів суддів-спікерів, а також публічних заяв, зроблених суддею у ході виконання своїх професійних обов'язків під час офіційних виступів при розгляді конкретної справи, при поясненні руху провадження тощо.

Крім того, суддя, суддя-спікер має право робити публічні заяви або давати коментарі щодо окремих процедур та діяльності суду в цілому з метою інформування громадськості (*див. коментар до статті 11 Кодексу*).

Для правильного тлумачення положень коментованої статті необхідно мати чітку уяву щодо значення термінів «коментар» та «публічні заяви», а також відмінності між ними.

Так, *публічні заяви* – це офіційні висловлювання, повідомлення, зроблені в усній чи письмовій формі з викладенням точки зору з конкретного питання.

Під *коментуванням справ* слід розуміти тлумачення суддею тих чи інших фактів, які стосуються справи та щодо яких суддя надає коментарі, його зауваження, висловлювання власних поглядів по справі. (Такі коментарі повинні в повному обсязі відповідати мотивувальній частині судового рішення, не змінювати її.)

Справи, які перебувають у провадженні суду – це справи, які надійшли на розгляд суду і по яким суд ще не ухвалив судове рішення.

Коментована стаття, окрім іншого, містить заборону *піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили*, адже вказані дії підривають довіру до судової влади в цілому і до окремих суддів. Оскільки рішення суду, які набрали законної сили, є обов'язковими для виконання, то піддавати такі рішення сумніву означає – підривати авторитет судової системи в цілому. Суддя може коментувати рішення суду з точки зору застосування права та висловлювати свої власні погляди на процесуальні дії судді лише під час

зайняття викладацькою або творчою діяльністю, не допускаючи при цьому дій, які можуть призвести до шкоди авторитету судової системи в цілому. (Такі коментарі повинні в повному обсязі відповідати мотивувальній частині судового рішення, не змінювати.)

Стаття 12 містить у собі *заборону судді розголошувати інформацію*, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи (*визначення поняття «інформація» – див. у коментарі до статті 11*). У цьому контексті необхідно зазначити, що мова йде не про будь-яку інформацію, а саме таку, яка не може бути відома стороннім особам в результаті гласного (відкритого) розгляду справи. Оскільки юрисдикція судів розповсюджуються на всі правовідносини в державі, то у провадженні судді можуть бути справи, які стосуються питань, що містять державну таємницю, комерційну таємницю, інформацію щодо приватного життя людини тощо, іншу інформацію з обмеженим доступом. Як правило, такі справи розглядаються у закритому судовому засіданні, але рішення по справах у будь-якому випадку проголошуються публічно.

Поняття конфіденційної інформації визначено частиною 2 статті 21 Закону України «Про інформацію». Згідно із законом, *конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень*. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом.

Цим же законом (частина 3 статті 21) передбачено, що порядок віднесення інформації до таємної або службової, а також порядок доступу до неї регулюються законами.

Водночас, закон передбачає види інформації, яка не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом, зокрема, про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або

можуть статися і загрожують безпеці людей; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, стан правопорядку, освіти і культури населення; про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних з політичними репресіями, про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, тощо.

Бангалорськими принципами поведінки суддів закріплюється правило, згідно з яким конфіденційна інформація, що стала відома судді в силу його посади, не може бути використана ним чи розголошена будь-кому з будь-якою метою, що не пов'язана з виконанням обов'язків судді (пункт 4.10). Це означає, що суддя поза межами судового розгляду, наприклад, у приватній бесіді зі своїми знайомими, не має права розголошувати конфіденційну інформацію, а також зміст відомостей, на які розповсюджується режим секретності або обмеженого доступу.

***Приклад поведінки суддів, яка не відповідає вимогам
статті 12 Кодексу суддівської етики***

Суддя ухвалив вирок у кримінальній справі, згідно з яким виправдав особу за отримання неправомірної винагороди у сумі 20000 доларів. Апеляційний суд скасував цей вирок і ухвалив новий, яким визнав раніше виправдану особу винною у вчиненні злочину. Суддя дав інтерв'ю засобам масової інформації, прокоментувавши рішення апеляційного суду та назвавши його незаконним і ухваленим, на його думку, під тиском працівників прокуратури.

Суддя, що перебуває на адміністративній посаді в суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів у єдиному статусі суддів і в те, що професійні судді здійснюють колективне вирішення питань організації роботи суду.

У статті 13 Кодексу містяться приписи, обов'язок дотримання яких покладається на суддів, що перебувають на адміністративних посадах, при цьому охоронюваною цінністю статті є рівність між усіма суддями визначеної судової установи. Наявність в Кодексі суддівської етики даної статті обумовлена тим, що голова суду має повноваження, які створюють можливість при неналежному їх виконанні якимось чином впливати на незалежність судді, суду, де працює голова суду.

Вищезазначена стаття передбачає форму поведінки судді, який перебуває на адміністративній посаді в суді, по відношенню до інших суддів даного суду.

Правом обирати суддів на адміністративні посади згідно з національним законодавством України на цей час наділені судді відповідного суду в межах реалізації гарантованого їм права на участь у суддівському самоврядуванні.

Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні діє *суддівське самоврядування*, тобто самостійне колективне вирішення питань суддями. Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення самостійності судів і незалежності суддів.

Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їх діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів.

До питань внутрішньої діяльності судів належать питання

організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний захист суддів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя.

Однією з організаційних форм суддівського самоврядування, його первинною ланкою є збори суддів.

Збори суддів – це зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективні рішення з обговорюваних питань. Рішення зборів суддів є обов'язковими для суддів та працівників даного суду. Також збори суддів визначають спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ відповідної судової юрисдикції за пропозицією голови суду; заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади в даному суді, та керівника апарату суду; обирають таємним голосуванням з числа суддів цього суду делегатів на конференцію суддів; здійснюють інші повноваження, передбачені Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Рішенням Ради суддів України від 4.06.2015 № 45 затверджено «Типове положення про збори суддів судів загальної юрисдикції»⁵³, яке має на меті забезпечення організаційної єдності вирішення зборами суддів питань внутрішньої діяльності судів та прийняття колективних рішень з обговорюваних питань. Воно регламентує правові засади діяльності зборів, порядок скликання, підготовки і проведення зборів, розгляду питань та прийняття рішень з питань, віднесених до компетенції зборів суддів. На підставі цього Типового положення збори суддів кожного з судів загальної юрисдикції затверджують Положення про збори суддів відповідного суду, з урахуванням особливостей юрисдикції, інстанційності, кількості працюючих суддів та умов роботи, яке не може суперечити нормам Типового положення. У положенні

⁵³Типове положення про збори суддів судів загальної юрисдикції, затверджене рішенням Ради суддів України № 45 від 04.05.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rsu.court.gov.ua/userfiles/dodatok_do_r45.pdf.

Отже, єдність судової системи і колективне вирішення питань організації роботи суду шляхом проведення зборів суддів закріплено на законодавчому рівні, а обов'язок забезпечити виконання таких колективно прийнятих суддями рішень покладено чинним законодавством України саме на осіб, що обіймають адміністративні посади в відповідних судах.

Адміністративними посадами в суді вважаються посади голови суду та заступника (заступників) голови суду. Голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники обираються на посади зборами суддів відповідного суду із числа суддів цього суду строком на два роки, але не більш як на строк повноважень судді, шляхом таємного голосування більшістю від кількості суддів, які працюють у відповідному суді (стаття 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

При цьому як голова суду, так і його заступник можуть бути достроково звільнені з посади за ініціативою не менш як однієї третьої від загальної кількості суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів, які працюють у відповідному суді.

Згідно з вищенаведеною статтею Закону суддя, обраний на адміністративну посаду, не може обіймати одну адміністративну посаду відповідного суду більш як два строки поспіль, при цьому перебування судді на адміністративній посаді в суді не звільняє його від здійснення повноважень судді відповідного суду.

Аналіз приписів згаданої статті Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дає підстави для висновку, що законодавцем під час прийняття відповідного нормативно-правового акту було вжито всіх можливих заходів, направлених на обмеження повноважень осіб, що перебувають на адміністративних посадах, виключно адміністративними повноваженнями, що направлені на забезпечення життєдіяльності відповідної судової установи. При цьому аналіз тексту статті дозволяє стверджувати, що до їх компетенції відноситься забезпечення фактичної можливості суддів

відправляти правосуддя, за відсутності права впливати на прийняття суддями рішень у справах та за наявності постійного й незмінюваного основного обов'язку відправлення правосуддя, від якого не звільнено осіб, що обрані на відповідні посади.

Вбачається, що забезпечення справжнього, а не декларованого *єдиного статусу суддів*, та забезпечення вирішення основних та найбільш значущих питань діяльності судової установи саме органами суддівського самоврядування, покладено на такі правові інститути, існування яких передбачене статтею 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», як:

- обрання суддів на адміністративні посади саме таємним голосуванням;
- обрання посадовців більшістю від складу суддів, що працюють в даному суді, а не більшістю суддів, присутніх на зборах суддів;
- можливість дострокового звільнення з посади як голови, так і заступника голови суду;
- обмеження права перебування на одній адміністративній посаді більш ніж два строки поспіль.

Таким чином, положення вказаної статті, з одного боку, покладають на осіб, що займають адміністративні посади, певні обмеження щодо зайняття відповідної посади, а з іншого – направлені на стимулювання правомірної поведінки відповідних посадових осіб шляхом введення інституту дострокового припинення повноважень, що, як вбачається, спрямований на те, щоб усунути від адміністративних посад суддів у випадку зловживання наданими їм законом повноваженнями.

Усунення навіть теоретичної можливості зловживань з боку голови суду та заступника голови суду своїм статусом досягається, в тому числі, чіткою регламентацією обов'язків осіб, що обіймають адміністративні посади, та відсутністю серед них такого обов'язку, і, відповідно, права, як здійснення будь-якого контролю за процесуальною діяльністю суддів відповідного суду, в тому числі, під час розгляду конкретних справ.

Повноваження голови суду визначені статтею 24 Закону України «Про

судоустрій і статус суддів». Так, відповідно до приписів цієї статті голова місцевого суду, зокрема, представляє суд як орган державної влади, визначає адміністративні повноваження заступника голови, контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить керівникові територіального управління Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства; видає накази про призначення та звільнення судді, забезпечує виконання рішень зборів суддів тощо.

Вбачається, що наведений в згаданому Законі перелік можливих дій, що відноситься до компетенції голови суду, є вичерпним, не підлягає розширеному тлумаченню, та відповідно будь-які дії, здійснювані особою, що перебуває на адміністративній посаді, можна вважати правомірними та такими, що здійснені відповідно до Кодексу суддівської етики, лише у випадку, якщо таке право та/або обов'язок покладено на посадовця судової установи чинним приписом законодавства України.

З огляду на вищенаведене, слід вважати такими, що виходять за рамки повноважень, передбачених чинним законодавством України, і порушують приписи коментованої статті Кодексу, будь-які дії голови суду, що здійснені поза встановленими Законом межами (зокрема, у випадку звернення до ВККСУ з поданням про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за власною ініціативою, а не на виконання відповідного рішення зборів суддів).

Забезпечення єдиного та рівного статусу суддів та осіб, які займають адміністративні посади в суді, крім того, досягається приписами відповідного процесуального законодавства України, згідно з якими якщо суддя, що обіймає адміністративну посаду, приймає участь у розгляді справи у складі колегії суддів, його процесуальні права не відрізняються від прав інших членів колегії та є з ними рівними.

Більш того, як вбачається з наведеного тексту статті Закону України «Про судоустрій і статус суддів», законодавство України на теперішній час містить вимогу підкорення судді, який займає адміністративну посаду в суді, колективним рішенням судів в питаннях організації роботи суду, оскільки саме на голів судів покладено обов'язок забезпечення виконання рішень зборів суддів відповідного суду.

При цьому під поняттям «*єдиний статус суддів*» слід розуміти фактичну, а не задекларовану наявність у всіх суддів рівних прав та можливостей, що проявляється не тільки в рівнозначності голосів під час розгляду справ колегіальним складом суду, а й в рівності фактичних можливостей реалізації своїх прав під час участі в суддівському самоврядуванні, наприклад, в невід'ємності права бути висунутим та обраним на адміністративну посаду відповідної судової установи.

Виходячи з вищенаведеного, приписи статті 13 Кодексу суддівської етики, що коментується, підкріплені також нормами інших нормативно-правових актів держави, зокрема, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що в свою чергу, дозволяє зробити висновок про поєднання в даному випадку вимог правил суддівської етики, обов'язок дотримання яких покладено на суддів, що обіймають адміністративні посади з приписами законодавства. Таке співпадіння, як наслідок, дозволяє говорити про подвійну відповідальність голови та заступника голови суду у випадку порушення ними етичних норм.

Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам

статті 13 Кодексу суддівської етики

Приклад 1. Голова місцевого суду на зустрічі з представниками громадської організації пообіцяв «взяти на контроль» розгляд визначеним суддею цивільної справи в розумні строки та з максимальним врахуванням

позиції цієї організації.

Приклад 2. Працівник прокуратури в розмові з головою суду просив звернути увагу на цивільну справу про поділ майна подружжя, в якій він є відповідачем, оскільки, на його думку, позов є надуманим, його колишня дружина жодним чином не приймала участі в формуванні спільного майна. Голова суду пообіцяв особисто ознайомитись зі справою та застосувати «певні заходи».

Стаття 14

Суддя повинен уникати позапроцесуальних взаємовідносин з одним із учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу.

Положення, закріплені у статті 14 Кодексу, є запорукою довіри не тільки до окремого судді, а й для всієї судової системи. Норми даної статті безпосередньо кореспондуються з такими принципами, визначеними у Бангалорських принципах поведінки суддів, як *неупередженість, об'єктивність, чесність та невідкупність*.

Так, у пункті 1.6. Бангалорських принципів закріплений обов'язок судді виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки суддів з метою укріплення суспільної довіри до судових органів, що має першочергове значення для підтримки незалежності судових органів.

Згідно з пунктом 2.2. поведінка судді не лише в процесі засідання, а й за межами суду має сприяти підтримці та зростанню довіри суспільства, представників юридичної професії та сторін у справі до об'єктивності суддів та судових органів. Пунктом 2.3. передбачається, що суддя по можливості

обмежує себе у здійсненні дій, що можуть стати приводом для позбавлення його права брати участь у судовому засіданні та виносити рішення у справах. Особливу увагу взаємовідносинам судді з адвокатами, що мають постійну практику в суді, де розглядає справи даний суддя, приділяється у пункті 4.3., при цьому робиться акцент на тому, що суддя має уникати ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у судді певних схильностей чи упередженого ставлення.

Вимоги щодо уникнення поза процесуальних відносин судді з учасниками процесу впливають і з вимог національного законодавства. Згідно зі статтею 129 Конституції України до основних засад судочинства належать такі, як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. У розвиток цього конституційного положення принципи рівності прав учасників процесу та змагальності сторін закріплюються і в процесуальних кодексах України.

Аналіз положень статті 14 Кодексу дає підстави для висновку, що суддя має спілкуватися з учасниками процесу лише під час розгляду справи по суті, забезпечуючи зі свого боку як незалежний арбітр рівне ставлення до всіх учасників судового розгляду. Формулювання коментованої статті допускає одночасне позапроцесуальне спілкування з усіма учасниками процесу. Водночас спілкування поза процесом з одним учасником за відсутності іншого може призвести до виникнення у відсутнього учасника сумнівів у неупередженості судді.

Треба враховувати, що суддів неможливо повністю ізолювати від контактів зі сторонами по справі. Суддя є людиною, яка має певне коло спілкування, друзів, знайомих, сусідів. Нерідко трапляються випадки, коли у справу вступають особи, які раніше вчилися з суддею в інституті або були колегами у юридичній фірмі, де раніше працював суддя, і з якими у судді склались дружні стосунки. Іноді може виникнути ситуація, коли хтось із знайомих зустріне суддю в коридорі приміщення суду і захоче привітатися,

обмінятися новинами, а в подальшому з'ясується, що він є представником сторони в процесі. З одного боку, судді неввічливо не відповісти на привітання старого знайомого, а з іншого боку, на роботі суддя не має права виявляти прихильність до жодної із сторін процесу. У таких ситуаціях судді треба дати зрозуміти знайомому, що поспілкуватися вони можуть в інший час, а зараз він перебуває на роботі.

На практиці нерідко виникають ситуації, коли деякі представники сторін, адвокати чи співробітники правоохоронних органів до початку розгляду справи або після судових засідань намагаються поспілкуватись з суддею. Непоодинокими є випадки, коли громадяни після закінчення судового засідання чекають суддю під дверима кабінету, щоб висловити думки, які вони не змогли з певних причин висловити в процесі.

Однак суддя повинен усвідомлювати, що навіть якщо таке спілкування не буде стосуватись судового розгляду справи та не вплине на неупередженість судді, у інших учасників процесу може складатись зовсім інше враження, що в подальшому може негативно вплинути на відношення громадян як до цього судді, так і до всієї судової системи.

Саме у зв'язку з цим суддя не має права запрошувати до свого кабінету одного учасника процесу, коли інший знаходиться в приміщенні суду. Суддя повинен уникати надання переваг одному учаснику порівняно з іншим, адже такі дії судді у стороннього спостерігача можуть створити уявлення про «вибіркове, договірне правосуддя».

Такі ситуації можуть призвести до заявлення *відводу судді* (заява учасника судового розгляду про неможливість участі судді у розгляді справи через наявність певних підстав, які можуть викликати сумніви у його неупередженості) або створити умови для заявлення ним *самовідводу* (заява судді про неможливість участі у розгляді справи у зв'язку з наявністю певних обставин, які виключають можливість його участі у судовому розгляді). Але до вирішення питання відводу судді треба ставитись виважено, аналізуючи,

чи дійсно наявні підстави, які можуть викликати сумніви у його неупередженості, або такі відсутні.

Судді не варто постійно користуватись своїм *правом на самовідвід*, оскільки це може потенційно призвести до того, що у невеликих містах з незначною чисельністю населення суддя буде відстороненим від майже кожної справи. Тому при спілкуванні з такими особами судді в своїх діях слід керуватись здоровим глуздом та проявляти обачність і передбачати потенційну можливість участі його знайомих осіб у тих справах, які є або можуть бути в його провадженні. При цьому не слід забувати про те, що поведінка судді оцінюватиметься з точки зору стороннього спостерігача.

Позапроцесуальні контакти зі сторонами судового провадження (їх представниками) є неприпустимими, оскільки останні завжди зацікавлені в позитивному вирішенні справи. Ці стосунки створюють таке суб'єктивне уявлення судді щодо сторін та обставин справи, яке не в повній мірі відповідає об'єктивним критеріям.

Наслідком позапроцесуальних стосунків судді з одним із учасників судового розгляду може стати конфлікт інтересів (*визначення поняття «конфлікт інтересів» – див. коментар до статті 2*).

Слід відмежовувати активну та пасивну форми уникнення від позапроцесуального спілкування. *Під активним уникненням* слід розуміти вчинення активних дій, спрямованих на відмову судді від планування та здійснення зустрічей з окремими учасниками процесу як на роботі, так і поза межами суду (вдома, у місцях загального відвідування тощо). *Пасивне уникнення* – це розумна поведінка судді у разі випадкової зустрічі судді з особами, що беруть участь у справі, в місцях загального користування або на будь-яких громадських заходах, а саме: поводження відповідно до загальних правил етики, щоб у сторонніх осіб, які можуть спостерігати за таким спілкуванням, не виникло сумніву у порушенні суддею правил суддівської етики.

***Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 14 Кодексу суддівської етики***

Під час постановлення суддею вироку у кримінальній справі в нарадчій кімнаті разом з ним перебували сторонні особи, зокрема, адвокат обвинуваченого, з яким суддею обговорювалися питання щодо остаточної кваліфікації дій обвинуваченого та міри покарання, яка йому мала бути призначена. Вища кваліфікаційна комісія суддів України, застосовуючи дисциплінарне стягнення щодо судді, вказала, що «розголошення таємниці нарадчої кімнати підриває авторитет правосуддя в Україні, яке має здійснюватися на засадах верховенства права, та створює негативні наслідки для судової системи в цілому, оскільки свідчить про незабезпечення гарантій незалежності судді».

Стаття 15

Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. Суддя має право заявити самовідвід у випадках, передбачених процесуальним законодавством, у разі наявності упередженості щодо одного з учасників процесу, а також у випадку, якщо судді з його власних джерел стали відомі докази чи факти, які можуть вплинути на результат розгляду справи.

Положення зазначеної коментованої статті впливають з принципу об'єктивності, визначеному у Бангалорських принципах поведінки суддів, відповідно до якого об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки у змісті

винесеного рішення, а й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття.

Вказаний принцип застосовується наступним чином.

Суддя заявляє *самовідвід* від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді (*визначення поняття самовідводу – див. коментар до статті 14*). До таких випадків, зокрема, належать:

а) у судді склалося реальне упереджене ставлення до якоїсь зі сторін або судді з його власних джерел стали відомі певні докази чи факти стосовно справи, яка розглядається;

б) раніше при розгляді цього самого предмета спору суддя виступав як адвокат чи долучався до справи як важливий свідок;

с) суддя чи члени його родини матеріально зацікавлені в рішенні у відповідній справі.

Проте суддя не може бути відсторонений від участі у розгляді справі в тому випадку, коли жодний інший суд не може бути призначений для розгляду даної справи або через терміновий характер справи, коли зволікання в її вирішенні може призвести до серйозної судової помилки (пункт 2.5).

В Рекомендаціях № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» зазначено, що судді зобов'язані утримуватись від винесення вироку у справі чи відмовитись від розгляду справи, коли на те існують достатні причини, і лише в цьому випадку. Такі причини повинні бути визначені законом і можуть стосуватись, наприклад, серйозних захворювань, суперечності між інтересом судді та інтересами правосуддя.

У справі П'єрсак проти Бельгії ЄСПЛ, встановивши порушення положень частини 1 статті 6, зазначив, що будь-який суддя, стосовно неупередженості якого є законні сумніви, повинен вийти зі складу суду.

Правову основу вказаної статті становлять норми процесуальних законів, які визначають конкретні підстави для відводу та закріплені в статті 20 ЦПК, статті 75 КПК, статті 27 КАС, статті 20 ГПК.

Зокрема, загальними підставами для відводу (самовідводу) судді є такі: під час попереднього вирішення цієї справи суддя брав участь у процесі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання або інший учасник процесу; суддя є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі; якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді; було порушено порядок визначення судді для розгляду справи тощо.

Крім того, ЦПК, КПК, КАС визначають, що до складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї або близькими родичами між собою, а суддя не має брати участь у повторному розгляді справи. У КУпАП відсутні положення щодо відводу судді, проте суддя може взяти самовідвід, керуючись загальними принципами, які випливають з Конституції України та вимог щодо об'єктивності і неупередженості судді, зазначених у міжнародно-правових актах.

Не останню роль у вирішенні питань відводів (самовідводів) відіграють положення Закону України «Про запобігання корупції», в якому наведені поняття близьких осіб, приватного інтересу, потенційного конфлікту інтересів, тощо (стаття 1); застосування вказаних дефініцій стане гарантією того, що у сторонньої особи не буде сумнівів у неупередженості судді, наслідком чого буде зміцнення довіри до судової влади.

Суддя може розглядати справу за наявності обставин, які на думку поміркованої, розумної, законослухняної та поінформованої людини, можуть здаватися такими, що створюють конфлікт особистих інтересів судді з його професійними обов'язками, за умови, якщо він повідомив про існування таких обставин сторонам і вони не заперечують проти участі судді у розгляді справи, а сторони та їх адвокати мають можливість порадитися і прийняти рішення щодо продовження слухання справи даним суддею. Суддя, який має

(або створює враження такого, що має) конфлікт інтересів, але вважає, що може розглядати справу неупереджено (*визначення поняття неупередженості – див. коментар до статті 4*), може брати участь в провадженні у разі згоди сторін. Процес досягнення згоди має бути справедливим і неупередженим, і включати повідомлення сторонам підстав для конфлікту, можливість сторонам і їх адвокатам порадитися за відсутності судді, одностайну згоду сторін, а в разі її відсутності – неповідомлення судді про особи тих, хто погодився або не погодився.

Необхідно пам'ятати, що інститут відводу (самовідводу) судді від участі у розгляді конкретної справи – це одна із найважливіших гарантій здійснення правосуддя неупередженим та справедливим судом. Він покликаний ліквідувати найменшу підозру у заінтересованості судді в результатах розглянутої справи, навіть якщо такої заінтересованості немає, бо тут головним є публічний інтерес. Розглядаючи справу, в якій фігурує якась близька судді людина, йому дуже складно переконати суспільство у своїй неупередженості. Саме тому існують норми закону, які запобігають виникненню будь-яких підозр. Судді заборонено брати участь у розгляді справи за наявності будь-яких обставин, які викликають чи можуть викликати сумніви у його об'єктивності.

У статті зазначається, що суддя має право заявити самовідвід у випадках, передбачених процесуальним законодавством, у разі *наявності упередженості щодо одного з учасників процесу*. Відчуття упередженості – це формування у судді до тієї чи іншої людини, яка є учасником судового розгляду, власного ставлення, заснованого не на об'єктивному критерії, а на особистих симпатіях або антипатіях.

Згідно з положеннями коментованої статті підставою для самовідводу може стати обставина, коли судді з його власних джерел стали відомі докази чи факти, які можуть вплинути на результат розгляду справи. Це означає, що особисто судді стали відомі певні обставини або факти, які потенційно можуть вплинути на прийняття ним рішення по справі або викликати у

сторін сумніви в справедливості та об'єктивності судді. До таких ситуацій належать випадки, коли, наприклад, хтось із учасників процесу є родичем або знайомим когось з членів сім'ї судді, людиною, з якою суддя познайомився, перебуваючи в гостях у своїх знайомих, та інші подібні випадки. Навіть якщо про ці обставини невідомо учасникам процесу і ніхто про них не заявляє, суддя зобов'язаний сповістити їх про наявність таких обставин для вирішення питання щодо відводу або заявити самовідвід.

Водночас, слід розуміти, що зловживання самовідводом не допускається і може потягнути застосування дисциплінарної відповідальності. У цьому контексті *зловживання правом на самовідвід* означає недобросовісне використання суддею незначного приводу для того, щоб уникнути розгляду справи. За змістом коментованої статті заявлення суддею самовідводу є допустимим лише у випадку неможливості ухвалення суддею об'єктивного рішення у справі.

***Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам
статті 15 Кодексу суддівської етики***

Приклад 1. Суддя (голова суду), отримавши через розподіл автоматизованої системи документообігу заяву громадянки Ч., постановив ухвалу про усунення недоліків у її позовній заяві, а зрештою заявив собі самовідвід, обґрунтувавши його тим, що він не може брати участь у розгляді справи, оскільки існують обставини, які нібито викликають сумнів у неупередженості судді. В той же день ним постановлено ухвалу про задоволення заяви про самовідвід у цій справі. Після цього самовідвід по черзі заявили собі всі судді цього суду, яким справу було розподілено через автоматизовану систему документообігу. Внаслідок таких подій справу згідно з пунктом 3 частини 1 статті 116 ЦПК України було передано до іншого суду. Аналізуючи наведені обставини, Вища кваліфікаційна комісія суддів України зробила висновок, що підстава для самовідводу голови суду

є невмотивованою, а інші судді цього суду заявили собі самовідвід у тій самій справі через судовий прецедент з боку голови суду, який першим безпідставно заявив собі самовідвід.

Приклад 2. Протягом 2 років і 10 місяців суддя безпідставно, з порушенням вимог чинного законодавства України, на власний розсуд (вибірково) заявила собі самовідводи у 118 кримінальних, цивільних та адміністративних справах. Такі рішення судді були мотивовані відсутністю у матеріалах переданих судді справ роздрукованого протоколу автоматичного розподілу справ, відсутністю в судді доступу до комп'ютерної системи документообігу суду, що унеможлиблює її доступ до електронної версії вказаного протоколу автоматичного розподілу справ, незгодою із започаткованою зборами суддів спеціалізацією суддів за окремими категоріями справ, неправильним формування колегії суддів. Вища кваліфікаційна комісія суддів, перевібивши факти, дійшла висновку, що вказані дії судді мають безпідставний, умисний і системний характер, містять ознаки порушення вимог щодо розподілу справ у суді, норм процесуального права щодо самовідводу судді, обов'язків та присяги судді. До судді було застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді догани.

РОЗДІЛ ІІІ

ПОЗАСУДОВА ПОВЕДІНКА СУДДІ

Стаття 16

Суддя не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади,

виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Суддя повинен надавати пріоритет здійсненню правосуддя над усіма іншими видами діяльності.

Відповідно до пунктів 6.1, 6.2 Бангалорських принципів поведінки суддів, судові функції судді мають пріоритет над усіма іншими видами діяльності. Суддя присвячує свою професійну діяльність виконанню судових функцій, до яких належать не тільки виконання судових та посадових обов'язків у судовому розгляді справи та винесення рішень, а й інші завдання, що стосуються судової посади та діяльності суду.

Загальною (універсальною) хартією судді визначено, що суддя не повинен займатися будь-якою іншою діяльністю, публічною чи приватною, оплачуваною чи безоплатною, якщо вона не є повністю сумісною з його обов'язками та статусом судді (стаття 7); винагорода не повинна залежати від результатів роботи судді та не повинна скорочуватися під час всього строку повноважень (стаття 13).

У висновку № 3 (2002) КРЄС зазначено: під особливою природою судових функцій, а також необхідністю підтримувати гідність судового інституту й захищати суддів від всіх видів тиску мається на увазі те, що судді повинні поводитися таким чином, щоб уникати конфліктів інтересів або зловживання своїми повноваженнями. Це вимагає від суддів відмови від будь-якої професійної діяльності, що могла би відволікти їх від виконання суддівських обов'язків або привести до упередженості при їх виконанні. У деяких державах сфери несумісності із судовими функціями чітко визначені в законі про статус суддів, і членам суддівського співтовариства заборонено займатися будь-якою іншою професійною або оплачуваною діяльністю, за винятком освітньої, дослідницької, наукової, літературної або художньої діяльності (пункт 37); правила професійної поведінки повинні вимагати від суддів утримуватися від будь-якої діяльності, що може скомпрометувати гідність їхньої посади, і ці правила повинні зберігати довіру суспільства

шляхом зведення до мінімуму конфлікт інтересів (пункт 39).

Європейською хартією про статус суддів у пункті 4.2 також звернуто увагу на можливість заняття різними видами діяльності, крім основної, серед яких і ті, які є вираженням їх громадянських прав. Однак ці свободи обмежені в тій мірі, в якій ці зовнішні види діяльності є несумісними з довірою щодо неупередженості і незалежності суддів чи з вимогою уважно і у розумний строк розглядати справи, представлені на їх розгляд.

Аналогічне положення відображене і в пункті 8 Основних принципів незалежності судових органів. Суддя має право займатися науковою, викладацькою, та творчою діяльністю, але таке зайняття повинно здійснюватися з урахуванням пріоритету, визначеного коментованою статтею, шляхом приділення основної уваги саме здійсненню правосуддя, тобто розгляду і вирішенню судових справ.

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 3, статті 40 Закону України «Про запобігання корупції» професійні судді зобов'язані при виконанні своїх службових повноважень дотримуватися політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків.

У контексті коментованої статті можна дати наступне визначення понять, що містяться в цій статті.

Політична діяльність — це універсальна категорія, що характеризує рівень розвитку особистості й суспільства у цілому, участь у реалізації політичних відносин, основою якої виступають певні політичні інтереси особистості, різних соціальних груп і верств суспільства. У політичній діяльності людини та інших суб'єктів політики виявляється їхнє ставлення до навколишнього світу, до політичних явищ і процесів, політичних цінностей, існуючої політичної системи. *Практична політична діяльність* — це конкретне управління та керівництво, добір і розстановка кадрів, розробка і прийняття рішень, організація діяльності органів державної влади, їх

взаємодія з політичними партіями, суспільними організаціями, громадянами і таке інше.

Під *політичною партією* слід розуміти форму організованої участі громадян в політиці, відносно стабільну суспільну організацію, яка виражає інтереси і формулює політичні пріоритети певних суспільних груп, змагається за здобуття влади або здійснення впливу на неї, сприяє встановленню каналів зв'язку між державою і громадянами, виробляє власну ідеологію або заявляє про свою прихильність до вже існуючої, узгоджуючи з нею свої політичні вимоги.

Положення коментованої статті в цій частині повністю узгоджуються з частиною 3 статті 6 Закону України «Про політичні партії в Україні»⁵⁴, відповідно до змісту якої судді не можуть бути членами політичних партій. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках. Заборона належати до політичних партій також включає в себе неможливість участі судді в *політичній діяльності* – політичних акціях, демонстраціях, рухах, зустрічах, тощо. Судді заборонено брати участь у будь-якій політичній діяльності, що виключає можливість його як безпосередньої, так і опосередкованої участі.

Правило коментованої статті передбачає не лише неможливість судді брати участь в політичній діяльності, а й заборону виявляти прихильність або негативне ставлення у будь-якій формі до якої-небудь політичної партії (політичної сили), її програми чи діяльності, роботи окремого політика. Усі вислови з приводу діяльності як політичних партій, так і політиків не можуть мати оціночний характер, критику або схвалення політичних кроків та дій.

Професійна спілка (профспілка) – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними

⁵⁴ Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365–III [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання) (стаття 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»⁵⁵).

Заборона суддям належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній та профспілковій діяльності обумовлена специфікою статусу судді та змістом здійснення правосуддя.

З огляду на неможливість українських суддів належати до політичних партій зрозумілою є і заборона для суддів мати *представницький мандат*.

Термін «*мандат*» (*доручення*) означає документ, що засвідчує права та повноваження будь-якої особи. Таким чином, під представницьким мандатом прийнято розуміти документ, що доводить законність повноважень (прав і обов'язків) члена представницького органу влади.

Частиною 1 статті 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що перебування на посаді судді є несумісним із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Частина 3 цієї статті визначає, що суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках.

При цьому не має значення природа походження такого мандату: як-то висування кандидата від відповідної політичної партії або самовисування, оскільки підґрунтям самовисування кандидата є також реалізація політичного інтересу, що є основою політичної діяльності.

Заборона, яка міститься у статті 16 Кодексу суддівської етики, щодо зайняття суддею будь-яких інших оплачуваних посад зумовлена специфікою статусу судді та має більш широкий зміст, ніж поняття «позасудова поведінка», оскільки така заборона регламентована законодавством України.

У контексті цієї статті під *зайняттям суддею оплачуваних посад*

⁵⁵Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-ХІV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

мається на увазі зайняття суддею будь-яких посад на підприємстві, в установі, організації та оплатне виконання обов'язків, які не пов'язані з виконанням суддівських функцій та за які працівник отримує грошову винагороду. Під *оплачуваною роботою* варто розуміти будь-яке виконання робіт, послуг тощо, за які надається грошова винагорода.

У частинах 2, 4 статті 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено:

- суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку;
- суддю за його заявою може бути відряджено для роботи у Вищій раді юстиції, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Національній школі суддів України зі збереженням заробітку за основним місцем роботи.

У пункті 3.2.1. рішення КСУ від 06.10.2010 № 21-рп/2010 у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів)⁵⁶ КСУ зазначив про таке: «суб'єкт права на конституційне подання вважає, що народні депутати України та судді на відміну від інших

⁵⁶ Рішення Конституційного Суду України від 06.12.2010 № 21-рп/2010 у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=123103>.

посадових осіб мають право поєднувати свою основну діяльність із можливістю викладати в освітніх установах чи здійснювати наукову та творчу діяльність, у тому числі в робочий час. Вирішуючи це питання, КСУ виходить із змісту положень частини 2 статті 127 Конституції України, за якими професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Це конституційне положення враховувалося при прийнятті відповідних законів. Зокрема, в чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453–VI, прийнятому пізніше, ніж Закон № 1506, не міститься жодних обмежень щодо зайняття суддями викладацькою, науковою і творчою діяльністю (частина друга статті 54). Оскільки питання меж діяльності суддів у викладацькій, науковій і творчій сферах повною мірою унормовано Конституцією України, законом не можуть встановлюватися будь-які обмеження права на цю діяльність, крім випадків, передбачених статтею 64 Конституції України».

Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань.

Викладацька діяльність — це процес надання знань, формування вмінь і навичок з різних напрямів освіти, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, фізичних якостей відповідно до задатків та запитів особи — учнів, студентів, стажерів, аспірантів, ад'юнктів, докторантів тощо; діяльність з отримання ними професії, підвищення їх виробничої кваліфікації, забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, спеціальної практичної підготовки і перепідготовки. Вона може включати у себе навчально-виховну, наукову, дослідницьку, пошукову, експериментальну роботу з різних проблем науки, техніки, мистецтва.

Творча діяльність несе в собі будь-якої аспект людської діяльності, вона спрямована на створення нових, невідомих раніше духовних або

матеріальних цінностей технічного, художньо-мистецького, літературного наукового чи виробничого характеру. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»⁵⁷, статтею 45 Закону України «Про освіту»⁵⁸ (№ 1060-12), статтею 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»⁵⁹ творча діяльність людини призводить до створення якісно нових духовних або матеріальних цінностей, яких потребує суспільство.

Отже, суддя має право займатись викладацькою, науковою та творчою діяльністю, але оскільки суддя повинен надавати пріоритет здійсненню правосуддя над усіма іншими видами діяльності, треба мати на увазі, що виконання такої роботи (діяльності) не повинно перешкоджати виконанню безпосередніх обов'язків судді по відправленню правосуддя, не може впливати на його незалежність і неупередженість та повинна мати характер додаткової трудової діяльності.

Заняття суддею дозволеними видами діяльністю може мати і позитивний ефект, оскільки така діяльність, особливо наукова і викладацька, сприяє підвищенню його професійного рівня, збагаченню спеціальних знань, утвердженню його статусу як фахівця найвищої категорії. Проте, така діяльність має здійснюватися переважно у вільний від основної роботи час.

Як зазначено у рішенні КСУ від 06.10.2010 № 21-рп/2010, наукова і викладацька діяльність є видами інтелектуальної і творчої діяльності, що спрямована на одержання, поширення, використання нових знань, фахових навичок, їх практичне застосування.

Проте надмірна захопленість іншими видами занять, на відміну від

⁵⁷Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 № 554/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр>.

⁵⁸Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060–ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

⁵⁹ Закон України «Про науку і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 № 1977–ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.

помірного розширення діапазону діяльності, що сприяє загальному розвитку судді, росту його культури та освіченості, може негативно впливати як на організацію і суть діяльності, пов'язаної з розглядом судових справ, так і, у ряді випадків, тягнути зниження престижу самого судді в суспільній думці.

Суддя повинен декларувати свої позасудові види діяльності так, щоб звести до мінімуму ризик конфлікту зі своїми судовими обов'язками.

Суспільство та держава покладають на суддів особливі надії, сподіваючись на наявність у них цілого ряду якостей. Більш того, особа в мантиї та з нагрудним знаком судді ідентифікується громадськістю не як конкретний представник юридичної професії, а як частина судової системи, покликаної відновлювати права та адекватно здійснювати правосуддя. Неписаним законом для судді повинна бути стриманість не тільки у громадському, а й у політичному житті.

Суддя, як і кожний громадянин, має право на свободу вираження думок, проте він не повинен публічно висловлювати свою думку щодо політичних питань, якщо такі стали предметом судового розгляду, або з приводу політичної ситуації, яка склалася в країні, не має права обговорювати ці питання з учасниками судового провадження.

Судді повинні утримуватися від фінансової та ділової діяльності, у ході якої вони використовують свою посаду судді або виконують часті операції чи підтримують тривалі ділові стосунки з адвокатами або іншими особами, які можуть постати перед судом, у якому працюють ці судді. Якщо суддя зможе це зробити без серйозної фінансової шкоди, він повинен відмовитися від інвестицій та інших фінансових інтересів, що можуть потребувати частих відводів. Рекомендується суддям організувати свої фінансові справи таким чином, щоб мінімізувати імовірність конфлікту з посадовими обов'язками судді.

Норма Кодексу вимагає від суддів утриматися від прямої чи непрямой участі в підприємницькій діяльності, оскільки це може завадити неупередженості виконання суддею своїх обов'язків або спричинити

використання службового становища. Відповідно, суддя не повинен бути службовцем, директором, партнером, менеджером радником або співробітником підприємства. Суддя не повинен планувати, створювати, організовувати або вести бізнес і підприємницьку діяльність чи давати вказівки іншим це робити.

Сумлінне і професійне виконання службових функцій, у першу чергу, передбачає повну самовіддачу судді. Тому він повинен утримуватися від іншої роботи, яка заважає йому належним чином виконувати свої службові обов'язки і якій він не повинен приділяти увагу протягом свого робочого часу. Розгляд справ є обов'язком кожного судді, при цьому суддя не має права ухилятися від розгляду справ, які перебувають у його провадженні, що обґрунтовує перевагу та пріоритет здійснення правосудді над усіма іншими видами діяльності.

***Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 16 Кодексу суддівської етики***

Суддя, будучи призначеним на посаду, залишився засновником та єдиним учасником Товариства з обмеженою відповідальністю, входив до складу органу управління підприємства, що має на меті одержання прибутку. За ці дії щодо судді було складено протокол про адміністративне правопорушення та постановою суду його визнано винним у вчиненні правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 172-4 КУпАП. Оцінюючи дії судді, Вища кваліфікаційна комісія суддів України дійшла висновку, що ним порушено обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, передбачені пунктом 2 частини 1 статті 7 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» (чинного на момент вчинення правопорушення) щодо входження до складу органу управління підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Стаття 17

Суддя має право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя, проте повинен уникати взаємовідносин, які можуть вплинути на незалежність та неупередженість судді.

Суддям, як і будь-яким громадянам, гарантовано право вільного висловлення думок, віросповідання, участі в громадській діяльності, участі в публічних заходах. Однак у процесі реалізації таких прав вони завжди мають пам'ятати про свій статус і не повинні допускати дій, що можуть вплинути на їхню незалежність та неупередженість.

Коментована стаття вимагає конкретизації поняття *громадської діяльності та її обмежень*, а також аналізу випадків допустимої громадської діяльності та обставин, за яких можуть виникнути запитання щодо можливого порушення норм етики.

Громадська діяльність – це невід'ємний атрибут громадянського суспільства. Вона забезпечує горизонтальні зв'язки, структурує суспільство, робить соціальне життя багатшим, більш упорядкованим, розумнішим, гуманнішим. В основі громадської діяльності лежить *громадська активність людини*, під якою розуміють діяльнісне ставлення особи до життя суспільства, в якому вона виступає як ініціативний носій і провідник норм, принципів та ідеалів або суспільства в цілому, або певної соціальної групи.

Публічні заходи – це відкриті, доступні кожному заходи, які проводяться у формі зборів, мітингів, демонстрацій та інше.

Крім того, у коментованій статті висвітлюються поняття, визначення та тлумачення яких надавалось раніше:

авторитет правосуддя – див. коментар до статті 4;

незалежність суддів – див. коментар до преамбули, статей 1 та 5;

неупередженість – див. коментар до статті 7.

Відповідно до пунктів 4.11, 4.13 Бангалорських принципів поведінки суддів суддя має право засновувати чи вступати в асоціації суддів, входити в інші організації, що представляють інтереси суддів. За умови належного виконання своїх обов'язків суддя, зокрема, має право брати участь у діяльності, що пов'язана з правом, законодавством, визначенням правосуддя та іншими подібними питаннями; займатися іншою діяльністю, якщо це є сумісним з високим статусом посади судді та не перешкоджає будь-якою мірою виконанню ним своїх обов'язків.

Відповідно до пункту 21 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів, судді можуть займатися діяльністю, яка не належить до їхніх офіційних функцій, але для уникнення фактичних або передбачуваних конфліктів інтересів така діяльність має бути сумісною з їх неупередженістю та незалежністю.

Норми національного законодавства в цій частині майже відтворюють зміст міжнародно-правових норм. Відповідно до частини 2 статті 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді можуть утворювати громадські об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня; суддя може бути членом національних або міжнародних асоціацій та інших організацій, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії та науки, а також здійснювати іншу діяльність для захисту своєї незалежності.

Отже, судді мають достатньо широкі можливості для того, щоб проявити свою громадську активність, яка полягає, серед іншого, в участі у діяльності громадських об'єднань професійного спрямування або в окремих публічних заходах у сфері права.

Попри це вони є значно вужчими, ніж у звичайних громадян, адже особлива природа судової влади та правового статусу суддів накладає на останніх певні обмеження, у тому числі у сфері громадської діяльності.

Необхідно враховувати, що суддівські обов'язки мають пріоритет, і суддя не повинен брати участь в позасудовій діяльності, заходах, які завдають шкоди гідності судді, заважають виконанню суддівських обов'язків, негативно позначаються на неупередженості судді чи іншим чином шкодять здійсненню правосуддя. Суди мають викликати довіру у громадськості, а судді своєю поведінкою не повинні ставити під сумнів свою безсторонність та незалежність і компрометувати судову владу в цілому.

Один із аспектів громадської діяльності суддів, як представників однієї з трьох гілок державної влади, може становити робота по налагодженню зв'язків з громадськістю. Зростаючий інтерес до роботи судової системи, окремих судів та суддів супроводжується, в тому числі, і недавніми змінами в державі та суспільстві. Інтернет, цілодобові канали новин і глобальний супутниковий зв'язок забезпечують людям негайний доступ до подій у всьому світі. Всі ці обставини супроводжуються підвищенням уваги з боку преси і громадськості до представників судової влади як у сфері професійної діяльності, так і в сфері громадського життя. Мова йде про цілу сферу як офіційних, так і неформальних контактів суддів із громадськістю з метою налагодження взаємодії та взаєморозуміння між судовою владою та громадянським суспільством, але в тих межах, які виключають можливість незаконного впливу на суддів чи провокують виникнення сумнівів у їх незалежності та неупередженості. Ця робота є ширшою за змістом від роботи звичайного прес-секретаря, який відповідає лише за інформування громадськості. Поглиблення контактів із пресою та представників громадськості сприятиме глибшому розумінню останніми сутності діяльності з відправлення правосуддя, проблем, з якими стикаються судді в процесі своєї роботи, а також мотивів прийняття тих чи інших судових рішень. Як зазначено в рекомендаціях, прийнятих за результатами міжнародної конференції «Зміцнення довіри громадськості до судової влади через

покращення взаємної комунікації» (24–25 лютого 2015 року, м. Київ)⁶⁰, розвиток комунікаційної діяльності є одним з пріоритетних напрямків роботи суду.

Суддя може брати участь у заходах, пов'язаних з вирішенням актуальних проблем юридичної науки, законодавства і судової практики, проведенням просвітницької та виховної роботи, у тому числі серед учнівської та студентської молоді.

Положення статті 17 Кодексу суддівської етики мають розумітися в поєднанні зі змістом інших статей Кодексу, зокрема, норм з вимогою уникати будь-якого незаконного впливу на діяльність судді, пов'язану зі здійсненням правосуддя, або норм про заборону проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо; норм щодо заборони робити публічні заяви, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили, розголошувати інформацію, що стала відома судді у зв'язку з розглядом справи тощо.

Варто зазначити, що згідно з пунктом 3 частини 1 статті 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, є однією з підстав дисциплінарної відповідальності судді. Таким чином, під час громадської діяльності та участі в публічних заходах суддя має дотримуватися етичних правил, що є не лише його моральним, а й юридичним обов'язком.

Суддя повинен сприймати як належне існування певних обмежень у громадській, благодійній, урядовій, фінансовій та іншій непрофесійній діяльності.

⁶⁰Рекомендації міжнародної конференції «Зміцнення довіри громадськості до судової влади через покращення взаємної комунікації» (м. Київ, 24–25 лютого 2015 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://rsu.court.gov.ua/userfiles/rekomendacii%20mijnarodnoi%20conferencii\(1\).doc](http://rsu.court.gov.ua/userfiles/rekomendacii%20mijnarodnoi%20conferencii(1).doc).

Наприклад, суддя може вступати до асоціацій юристів та інших правничих організацій, проте він не повинен допомагати організаціям у судових процесах, оскільки це може негативно позначитись на неупередженості судді. Суддя може співпрацювати з благодійними та релігійними групами, але гідності судді буде завдано шкоди, якщо він братиме участь у збиранні коштів для таких цілей, особливо від осіб, зацікавлених у виконанні чи невиконанні суддею своїх посадових обов'язків.

Призначення на посаду судді не вимагає, щоб судді відмовлялися від права на свободу вираження поглядів, участі в зборах і асоціаціях, які гарантовані іншим членам суспільства. Однак суддя не повинен публічно висловлювати свою думку щодо політичних питань, якщо вони стали предметом судового розгляду, або з приводу поточної політичної ситуації в країні, не має права обговорювати ці питання з учасниками судового провадження.

Для визначення припустимого ступеня залучення членів суддівської спільноти в публічну дискусію чи інші публічні заходи або громадську діяльність потрібно обов'язково враховувати, чи не зможе діяльність, у яку залучений суддя, об'єктивно похитнути впевненість у його неупередженості. Крім того, необхідно брати до уваги те, чи може його залучення в ту чи іншу діяльність піддати його нападкам з боку громадськості, або бути несумісним з високим статусом посади судді. За наявності одного або іншого чинників судді слід уникати залучення до такої діяльності.

***Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 17 Кодексу суддівської етики***

Суддя є членом громадської організації «Захисники тварин». Під час проведення акції щодо жорстокого поводження з тваринами, яка проходила біля зоопарку, він був одягнутий в костюм зебри, поведив себе неадекватно,

бігав вдовж паркану, голосно вигукуючи образливі заклики на адресу керівництва цього зоопарку. Фото з його зображенням та відповідне відео попали в мережу Інтернет та стали об'єктом для коментарів користувачів, які висловлювали обурення такою поведінкою судді і поставили під сумнів авторитет всієї судової влади.

Приклад поведінки судді, яка відповідає вимогам статті 17

Кодексу суддівської етики

Суддя є членом громадської організації, яка допомагає сім'ям загиблих підчас проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях. Суддя приймає участь у організації концертів, музичних фестивалів та інших благодійних заходів для дітей воїнів АТО.

Стаття 18

Суддя повинен бути обізнаним про свої майнові інтереси та вживати розумних заходів для того, щоб бути обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї.

Доброчесна поведінка судді має торкатися всіх сфер його життя, у тому числі, і матеріальної (майнової) сфери. У коментованій статті йдеться про добросовісну поведінку судді в реалізації обов'язку бути обізнаним про свої майнові інтереси та здійснення активних дій щодо вжиття розумних (адекватних) заходів для того, щоб бути обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї, виявляючи повагу до законів і лояльність до публічних фінансових інтересів держави.

Важливість цієї норми полягає у тому, що обізнаність про майнові інтереси – як власні, так і членів сім'ї, є одним із шляхів запобігання виникнення конфлікту інтересів (*визначення поняття «конфлікт інтересів –*

див. коментар до статті 2 Кодексу), наявність якого, у свою чергу, може стати підґрунтям для розвитку корупції. Невиконання суддею вимог статті 18 може потягнути за собою виникнення суперечності між особистими майновими інтересами судді або членів його сім'ї та його службовими повноваженнями, що зрештою може негативно вплинути на об'єктивність або неупередженість судді при вирішенні ним справ і несе у собі загрозу авторитету судової влади в цілому.

Ця норма кореспондує з окремими положеннями, закладеними у Бангалорських принципах поведінки суддів, якими визначається, що суддя має бути обізнаний про свої особисті та матеріальні інтереси конфіденційного характеру та має приймати розумні заходи з метою отримання інформації про матеріальні інтереси членів своєї родини (пункт 4.7). У принципах також надається визначення понять «члени родини судді» – дружина (чоловік), син, дочка, пасинок та будь-який інший близький родич чи особа, що проживає в домі у судді чи працює у нього за наймом; «дружина (чоловік) судді» – сімейний партнер чи будь-яка інша особа, що перебуває у тісних особистих стосунках з суддею (пункт 4.9).

Коментована стаття охоплює більш широке коло питань, торкаючись питань змісту поведінки (обов'язків) як самого судді, так і його поведінки стосовно поінформованості (вимоги несумісності) не тільки щодо майнових інтересів членів своєї сім'ї, але й можливих наслідків впливу таких інтересів на останнього, зокрема: „пов'язані особи” у контрольованих операціях у механізмі трансфертного ціноутворення (визначення частки спільної власності майна подружжя), реалізація права участі у приватизації державного майна, публічної звітності з огляду на правдивість (достовірність, чесність) декларування доходів і витрат з урахуванням вимог Закону України „Про судоустрій і статус суддів”, оскільки суддя зобов'язаний, подавати щорічно для оприлюднення на офіційному веб-порталі судової влади декларацію про майновий стан.

Положення коментованої статті визначають певні різновиди інтересів:

власні (особисті) майнові інтереси судді та майнові інтереси членів сім'ї, що можуть бути предметом декларування та/або основою конфлікту інтересів.

У контексті цієї статті *обізнаність* означає поінформованість про предмет, володіння інформацією про що-небудь.

Визначення поняття *особистих інтересів* – див. коментар до статті 2 Кодексу.

Майновий інтерес — це інтерес щодо збереження або збільшення обсягу, якості нерухомого та рухомого майна особи чи близьких їй осіб.

Поняття «*члени сім'ї*» визначено у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції». Згідно з цією нормою *члени сім'ї* – це особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Суддя згідно з положеннями цієї статті має вживати розумних заходів з метою дізнатись про майнові інтереси членів своєї сім'ї. Термін «*розумність*» означає, що людина керується розумом, виконує певні дії з розумом.

Обізнаність судді бути поінформованим про матеріальні інтереси тісно пов'язана з його законодавчо закріпленим податковим і антикорупційним обов'язком задекларувати в декларації відомості про доходи, наявне майно та зобов'язання фінансового характеру як своє, так і членів сім'ї, які спільно проживають з суддею, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права та обов'язки, враховуючи тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів), а також повідомити про відкриті рахунки у фінансових установах – нерезидентах.

Все більше і дедалі частіше привертає увагу української громадськості питання не тільки майнових статків суддів, а й рівня доходів членів їх сімей. Завдяки оприлюдненій інформації щодо цього громадськість має змогу

контролювати відповідність стилю життя задекларованому майну. Суддя має здійснювати своє особисте життя таким чином, щоб не завдати шкоди інтересам суду і репутації судової влади, зокрема зобов'язаний щорічно до 1 квітня подавати за місцем роботи Декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік. Відповідно до Декларації суддя має обов'язок вказати не тільки відомості про свої доходи, наявне майно та зобов'язання фінансового характеру, а й про статки членів сім'ї, з якими він спільно проживає, поєднаний спільним побутом, має взаємні права та обов'язки, та про видатки судді, якщо разові видатки перевищують розмір його місячного заробітку. Форма декларації та порядок її заповнення затверджуються Міністерством фінансів України.

Важливим питанням у декларуванні доходів є доброчесність щодо майнових прав та обов'язків подружжя у структурі їхнього спільного і роздільного майна та надання відомостей про взаємне утримання і центр життєвих інтересів. Порядком здійснення перевірки достовірних відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, затвердженим наказом Міністрів фінансів України від 13.03.2015 № 333⁶¹, визначено механізм проведення контролюючими органами перевірки (арифметичний контроль) відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік (далі – декларація) з метою забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів декларування.

Не зважаючи на те, що нормативно-правові акти не передбачають зустрічного обов'язку членів сім'ї в обов'язковому порядку надати декларанту відомості фінансового-майнового характеру, *розумність заходів* для обізнаності про майнові інтереси членів родини включає в себе

⁶¹Порядок здійснення перевірки достовірних відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, затверджений наказом Міністрів фінансів України від 13.03.2015 № 333 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0418-15/print1446783146201709>.

можливість звернення судді до керівництва суду (у разі відмови членів родини надати інформацію щодо фінансово-майнових інтересів і податкових зобов'язань) про отримання відповідних даних в установленому порядку. Наказом Міністерства фінансів України від 10.03.2015 № 309⁶² затверджено Порядок складання та подання запитів на отримання публічної інформації, що знаходиться у володінні органів Державної фіскальної служби України та форму подання запиту на отримання публічної інформації. Запитувачами публічної інформації відповідно до Закону є фізичні, юридичні особи та об'єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень при здійсненні ними своїх функцій. Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених Законом.

***Приклади поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 18 Кодексу суддівської етики***

Приклад 1. При декларуванні доходів за рік суддя подав неповні (неправдиві) відомості про доходи та зобов'язання фінансового характеру, у зв'язку з чим відділом боротьби з корупцією та організованою злочинністю УСБ України в Н-ській області стосовно нього було складено протокол про адміністративне правопорушення, передбачене частиною 1 статті 6 Закону України «Про боротьбу з корупцією», який був чинним на час вчинення правопорушення. Постановою суду факт порушення був встановлений, проте у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення провадження у справі про адміністративне правопорушення стосовно судді

⁶²Наказ Міністерства фінансів України від 10.03.2015 № 309 «Про затвердження Порядку складання та подання запитів на отримання публічної інформації, що знаходиться у володінні органів Державної фіскальної служби України, форми подання запиту на отримання публічної інформації, що знаходиться у володіння органів Державної фіскальної служби України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/priymalna-gromadyan/dostup-do-publichnoi-inform/normativn/63660.html>.

закрито.

Приклад 2. Суддя районного суду свідомо вносив недостовірні відомості у Декларації про доходи. Так, суддею не була задекларована вартість чотирьох придбаних ним та членами його сім'ї автомобілів Тойота RAV4, BMW X5, Ніссан Інфініті FX 35, Мерседес-Бенц GL-500, яка становила орієнтовно 2250000 грн, що значно перевищувала його сукупний дохід за останні 10 років.

Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, ураховуючи ці дії, а також неетичне ставлення судді до учасників процесу, рекомендувала Вищій Раді юстиції внести подання про звільнення судді з посади за порушення присяги, а також направила матеріали до Генеральної прокуратури України для належної правової оцінки його дій.

Стаття 19

Суддя повинен враховувати, що сімейні, соціальні взаємовідносини чи будь-які інші стосунки та втручання з боку органів державної влади не мають впливати на поведінку судді чи ухвалення судових рішень.

Зміст коментованої статті відповідає пункту 4.9 Бангалорських принципів поведінки суддів, у відповідності до якого суддя не має права використовувати чи дозволяти використовувати авторитет власної посади для досягнення особистих інтересів судді, членів його сім'ї чи інших осіб.

Суддя покликаний здійснювати свої повноваження виходячи з інтересів справедливості, незалежно від будь-чиїх бажань та сторонніх впливів. Право судді самостійно приймати рішення в межах своїх

повноважень безпосередньо базується на принципі незалежності судової влади. Саме цей принцип визначає становище суду та суддів у державі.

Найбільш повно він був сформульований в Загальних принципах незалежності судових органів, схвалених Генеральною Асамблеєю ООН та у Європейській хартії про закон «Про статус суддів».

В національному законодавстві цей принцип знайшов закріплення в частині 3 статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в іншій спосіб з метою впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом (*щодо визначення поняття незалежності – див. коментар до преамбули та статті 1*).

Соціальні стосунки являють собою різні взаємодії та зв'язки між окремим людьми або групами людей, які встановлюються в процесі їхньої спільної практичної та духовної діяльності.

Сімейні стосунки – це стосунки, які виникають між членами сім'ї. Поняття «сім'я» є багатозначним, а його чітке наукове визначення в різних суспільствах і культурах може різнитися, що залежить від конкретних історичних, етичних і соціально-економічних умов. В юридичному розумінні сім'я – це законний соціальний інститут, який оберігається державою. Згідно з частиною 1 статті 21 Сімейного кодексу України⁶³ шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. *Члени сім'ї* – визначення поняття див. у коментарі до статті 18.

Суддя – це жива істота, і як кожна людина, має стосунки з оточуючим його середовищем. Однак такі стосунки (зокрема, сімейні, соціальні, чи будь-

⁶³Сімейний кодекс України, затверджений 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

які інші) не повинні впливати на поведінку самого судді або на ухвалення ним судових рішень. Невраховання цього правила може мати наслідком ухвалення суддею завідомо неправосудного акта, що призводить до порушення конституційних основ здійснення правосуддя, підриває авторитет судової влади і містить ознаки злочину, передбаченого ст. 375 КК.

В юридичній літературі зазначається, що неправосудним є такий судовий акт, який не відповідає вимогам законності та обґрунтованості. Його неправосудність може бути пов'язана з невірним застосуванням норм матеріального права, порушенням норм процесуального закону або з невідповідністю висновків суду фактичним обставинам справи. За своїм змістом неправосудний судовий акт може полягати, наприклад, у засудженні невинного, виправданні винного, призначенні несправедливо м'якого чи, навпаки, занадто суворого покарання, у незаконному затриманні, арешті, необґрунтованому накладенні адміністративного стягнення чи відмові у задоволенні обґрунтованих позовних вимог тощо.

Під *втручанням* розуміється вплив у будь-якій формі на суддю з метою перешкодити виконанню ним своїх службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення. До *конкретних форм впливу* можна віднести: прохання, вказівку, погрозу, підкуп, критику судді в засобах масової інформації до вирішення конкретної справи у зв'язку з її розглядом, проведення пікетів, мітингів тощо. Вплив на суддю може здійснюватись і через третіх осіб – близьких родичів, колег по роботі тощо. У випадках, коли формою впливу на суддю є погроза або насильство, вчинене за наявності підстав підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 376 і ст. 377 КК України.

Втручання з метою впливу на поведінку судді чи ухвалення судових рішень є певною формою впливу на його свідомість та волю. При цьому не має значення, яким способом і за допомогою яких засобів здійснюється такий вплив (прохання, рекомендація, вказівка, вимога, критика судді в засобах

масової інформації до вирішення справи по суті, обіцянка всіляких вигод, погрози щодо судді або його близьких тощо).

Втручання може здійснюватися в усній і письмовій формі, під час безпосереднього контакту з суддею або через посередників, а погроза може бути як щодо самого судді, так і до його близьких. Таке втручання має незаконний характер, оскільки вчинюються дії, спрямовані на перешкодження законній діяльності судді — виконанню службових обов'язків щодо всебічного, повного та об'єктивного розгляду справи, постановлення по ній рішення відповідно до вимог закону.

Тому дана стаття кореспондується зі змістом Розділу II Кодексу суддівської етики «Поведінка судді під час здійснення правосуддя», оскільки наслідком впливу сімейних, соціальних взаємовідносин чи будь-яких інших стосунків та втручання з боку органів державної влади є зміна поведінки судді під час здійснення правосуддя, що потягло ухвалення незаконного рішення.

У зв'язку з цим важливим елементом протистоянню *втручання з боку органів державної влади* є повага судді до себе як до особи, яка від імені держави має відправляти правосуддя. Законник, якому «диктують» рішення, не заслуговує на посаду. Не може працювати суддею особа, яка піддається тиску, визнає це і тим намагається пояснити своє рішення.

Закон визначає обов'язок судді звернутись з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів (частина 3 статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Крім того, неповідомлення суддею органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення відбулося в

інший, ніж передбачено процесуальним законодавством, спосіб упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок є підставою дисциплінарної відповідальності судді (пункт 6 частини 1 статті 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Разом з тим, втручання в діяльність судді переслідується законом. Суддя не зобов'язаний давати пояснень з приводу розглянутих або тих, що ще знаходяться в його провадженні, справ, а також надавати їх будь-кому для ознайомлення, інакше як у випадках і в порядку, передбачених законом. Прийняття суддею рішення по справі за своєю суттю є вольовим актом, який характеризується постановкою та мотивуванням мети, свідомим обранням порядку та засобів її досягнення. Сам процес прийняття суддею певного рішення залежить від таких чинників:

- 1) обсягу інформації по справі;
- 2) повноти правового врегулювання процедури прийняття рішень;
- 3) рівня професійного досвіду, кваліфікації, правосвідомості судді;
- 4) характеру судді, рівня його психофізіологічної витривалості.

Перші дві умови є об'єктивними і характеризують правила, процес прийняття рішення в статичному аспекті. Наступні дві умови є суб'єктивними, впливають на процес прийняття рішення в динамічному аспекті. Саме вони визначають ступінь залежності, можливості здійснення впливу на процес прийняття рішення суддею з боку інших суб'єктів.

Таким чином, реалізація права судді самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень забезпечується не тільки нормативно встановленими гарантіями, а й внутрішніми якостями судді (його професіоналізмом, правосвідомістю, моральною позицією, психофізіологічною витривалістю та мужністю). Самостійність та незалежність судді об'єктивуються в громадянську позицію носія судової влади та проявляються в прийнятих ним рішеннях по справі на основі закону та за своїм внутрішнім переконанням в межах закону.

***Приклад поведінки судді, яка не відповідає вимогам
статті 19 Кодексу суддівської етики***

Суддя районного суду наклав арешт на рахунки банку з порушенням правил територіальної підсудності.

Його поведінка стала предметом розгляду на засіданні Вищої ради юстиції. Намагаючись виправдатися, суддя наголошував на тому, що оскільки ухвалу суду не було виконано, жодного негативного наслідку для фінансової установи не настало. При цьому він розповів, що на нього чинили тиск з вимогою постановити відповідну ухвалу, а оскільки на той час у нього закінчувався п'ятирічний термін перебування на посаді, то у разі відмови вчинити такі дії йому обіцяли проблемами з обранням безстроково.

Однак Вища рада юстиції проголосувала за звільнення судді, фактично нагадавши, що проблеми з перебуванням на посаді виникають саме через неправомірні рішення, а не через їх відсутність.

Стаття 20

Участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади.

Новітніми засобами комунікації та поширення інформації, а також основою трансформаційних процесів у нашій країні стали нові канали передачі інформації (факси, електронна пошта, функціонування світової мережі Інтернет). Як відомо, з англійської мови термін «медіа» означає посередник, або ж носій, через який передається інформація. Проте із

середини 1990-х років поширився термін «new media» («нові медіа»), що означав частину маркетингового поля задля поширення навчальних та розважальних програм на CD-носіях. Широке поширення Інтернету посприяло трансформації комунікаційних моделей від традиційної – «один для багатьох» до моделі так званої веб-комунікації – «багато для багатьох». Сьогодні термін «нові медіа» вживається у таких значеннях: всі цифрові медіа (Інтернет-видання, презентації на CD, комп'ютерні ігри, та інші) та соціальні мережі – медіа, інформація в яких створюється загальною аудиторією (сайти, Інтернет-форуми, блоги, чати тощо).

Так, *соціальні мережі* – це інтерактивні багатокористувацькі сайти, контент (вміст) яких наповнюється їхніми відвідувачами, з можливістю вказування будь-якої інформації про окрему людину, за якою обліковий запис(сторінку) користувача зможуть знайти інші учасники мереж. Соціальні мережі – це соціальні структури, що складаються з груп вузлів, якими є соціальні групи, особистості, індивідууми. Одна із звичайних рис соціальних мереж – це система «друзів» і «груп». Соціальна мережа полегшує створення персонального профілю і віртуальних взаємин. Соціальні мережі використовуються для пошуку людей зі схожими інтересами та об'єктів цих інтересів.

Як відомо, специфіка соціальних мереж полягає в тому, що вони надають можливість у спеціалізованому колі чи серед зацікавлених осіб обговорювати різноманітні теми, що стосуються як і суспільства загалом, так і конкретної проблеми чи ситуації.

Людство у своєму розвитку наблизилось до того, що Інтернет став основним генератором світових макротенденцій. Він сприяє трансформації ціннісних орієнтирів людства та його соціальних структур.

Згідно зі змістом коментованої статті участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та

судової влади.

Необхідність розгляду етичних аспектів поведінки суддів у соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших форм спілкування в мережі Інтернет виникла за рядом причин.

Методи, використовувані для вирішення судових спорів, повинні завжди вселяти довіру. Повноваження, якими наділені судді, безпосередньо пов'язані з такими цінностями, як справедливість, істина і свобода. Стандарти поведінки, застосовувані до суддів, впливають з цих цінностей і лежать в основі довіри до здійснення правосуддя. Підтримання довіри має велике значення у зв'язку з посиленням глобалізації судових спорів та з широким розповсюдженням інформації про прийняті судові рішення. Крім того, в правовій державі суспільство вправі очікувати встановлення загальних принципів, відповідних уявленням про справедливий судовий розгляд і гарантування основних прав людини. Обов'язки, які покладено на суддів, встановлені для того, щоб гарантувати неупередженість та ефективність їх дій.

Стаття 2 Основних принципів ООН, що стосуються незалежності судових органів, містить умову: судові органи повинні вирішувати передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з боку будь-кого і з будь-яких причин. Відповідно до статті 8 судді «завжди повинні вести себе таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти незалежність і неупередженість судових органів».

Судді не повинні бути ізольовані від суспільства, в якому вони живуть, оскільки судова система може функціонувати належним чином тільки в тому випадку, якщо судді пов'язані з реальним життям.

Судді повинні вести себе гідно в приватному житті. З урахуванням культурного розмаїття та постійної еволюції моральних цінностей стандарти поведінки суддів у їх приватному житті не можуть бути викладені занадто

конкретно.

В даний час в сучасному житті кількість соціальних мереж в Інтернеті і чисельність їх учасників зростає з неймовірною швидкістю. Соціальні мережі сьогодні вже відвідує більш ніж дві третини онлайн-аудиторії у всьому світі, і це четверта за популярністю онлайн-категорія після пошукових порталів, інформаційних порталів та програмного забезпечення, яка випереджає навіть електронну пошту. Використання онлайн-спільнот сьогодні зростає вдвічі швидшими темпами, ніж будь-який з чотирьох інших секторів мережі Інтернету і в три рази швидше, ніж користування Інтернетом в цілому.

Соціальні мережі залучають людей, які переслідують різні цілі: підтримка контакту зі старими знайомими та пошук нових, в тому числі облаштування особистого життя; професійне спілкування; обмін інформацією з іншими користувачами, тощо. Виходячи з такого розмаїття цілей, зростає і кількість соціальних мереж, адже кожна з них має спільні риси з іншими, але залишається неповторною в загальній масі.

Дані обставини не можуть обійти і суддю, як учасника громадського життя, та особи, яка має свої інтереси, вподобання та потреби, в тому числі, і особистісні.

Розглядаючи зміст даної норми, варто зазначити, що на визнання розміщеної інформації або поведінки такою, що завдає шкоди авторитету судді та авторитету судової влади, впливає безпосередньо рівень знань та уявлень самого судді про правила етикету: чи достатньо суддя усвідомлює ту межу, висвітлюючи та оприлюднюючи відповідну інформацію поза якою порушується коментована стаття.

Аналізуючи свою поведінку не тільки в залі суду, а й у приватному житті, суддя повинен дотримуватись положень Кодексу суддівської етики, оцінюючи, що можна, а чого не можна дозволити собі робити. Заводити сторінки в соціальних мережах або вести якесь Інтернет-життя, звичайно, можна, але при цьому треба пам'ятати, перш за все, про суддівську честь та

гідність. У своєму блозі або на особистій сторінці в соцмережі суддя має бути таким же стриманим та коректним, як, скажімо, в залі засідань.

Відповідно до коментованої статті поняття *«інших форм спілкування»* має розумітися як залишення суддею відкритих та анонімних коментарів з приводу будь-якого порушеного в мережі питання, коментарів на публікації, виступи, інтерв'ю, тощо.

Не можна не погодитись з тим, що поведінка судді під час його участі у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет залежить від ступеню та рівня комунікативної культури особи судді, його моральних основ. Такого учасника соціальних мереж будуть завжди сприймати, перш за все, як суддю.

Під час участі у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет судді треба враховувати такі принципи, як гуманізм, людяність, які втілюються безпосередньо в моральних вимогах до культури взаємовідносин: ввічливість, тактовність, скромність, коректність. Скромність – це вміння співвіднести самооцінку з думками людей, які нас оточують, не переоцінювати себе, не підкреслювати своєї значущості та не афішувати своїх переваг, вміти при цьому стримувати себе. Коректність – підкреслено офіційна, переважно службова й дещо сухувата, холодна ввічливість, особливе вміння стримувати себе в будь-яких обставинах, конфліктах.

В сучасних умовах, спілкуючись у соціальних мережах, Інтернет-форумах судді часто не дотримуються скромності та коректності, розміщуючи фотографії та коментарі, що негативно позначаються на їх особистій репутації та завдають шкоди авторитету судової влади, створюючи думку громадськості про те, що судді є нескромними, некоректними, пихатими, морально не вихованими. При цьому, приймаючи рішення про розміщення тих чи інших знімків та коментарів, висвітлюючи своє особисте життя, суддя не розуміє самого змісту етикету та не відмежовує того, що є неприпустимим в його, зокрема, позаслужбовій діяльності.

При вчиненні таких дій суддя повинен усвідомлювати, що не всі фотографії, документи та інформацію, що стосуються його особистого життя можна розміщувати в мережі. Так, фотографії з ресторану під час вечірки, з пляжу в купальному костюмі, домашні фото в неформальній обстановці тощо, що показують суддю в іншому, ніж його сприймає громадськість, світлі, не бажано розміщувати взагалі. Це стосується також інформації з приводу дозвілля судді, відвідуваних курортів, покупок, їх вартості, тощо, тобто всього того, що нівелює правило статті 3 Кодексу суддівської етики, відповідно до змісту якого суддя має докладати всіх зусиль, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною.

Неприпустимими також є розміщення фотографій судді в мантиї та з нагрудним знаком в інших, ніж офіційно-ділових ситуаціях.

Спілкуючись в мережі Інтернет, суддя повинен пам'ятати, що його сприйматимуть завжди, перш за все, як особу, яка має відповідний високий спеціальний статус, а не як пересічного громадянина. Тому посилена увага суспільства до його особистості, підвищені вимоги та очікування є нормою.

Суддя повинен себе позиціонувати як особу високо інтелігенту, розумну, виважену, морально та етично виховану. Тому розміщення інформації про відвідування театрів, музеїв, виставок, та інших громадських заходів є прийнятною. Натомість неетичним, в будь-якому випадку, є висвітлення в будь-якій формі особистісної сторони життя.

Заслуговує на увагу такий принцип етикету, як доцільність дій. Якщо суддя не знає, як поводити себе в якійсь нестандартній для нього ситуації, то варто керуватись принципом доцільності і зручності. Реальне життя – складне й багатогранне, через що виникають ситуації, які не регулюються встановленими правилами і нормами. Тому суддя за наявності сумніву в тому, чи доцільно чи ні повести себе якимось чином, повинен утриматись від такої поведінки, віддавши перевагу її недоцільності.

Також суддя зобов'язаний відповідально підходити до інформації, яку

він розміщує в мережі Інтернет, зокрема, на соціальних сторінках. Суддя не повинен розміщувати власні зображення та зображення колег, які б могли вплинути на авторитет судової влади.

При цьому під *авторитетом судової влади* потрібно розуміти як визнання за судовою владою видатних досягнень, здібностей, особливого становища та статусу в державі, так і значення її впливу на довіру осіб до неї. Схожою термінологією наділено і поняття «авторитет судді», який виступає як представник судової влади та є зовнішнім втіленням і подальшою демонстрацією її авторитету.

Окремої уваги заслуговує питання неможливості розміщення суддею в соціальних мережах, Інтернет-форумах, тощо, коментарів щодо справ, які перебувають як у нього в провадженні, так і в провадженні суду, обговорювати рішення у справах, а також оприлюднювати інформацію, що стала йому відома в зв'язку з розглядом справи. Суддя повинен утримуватись від публічної правової оцінки рішень, що прийняті як судом першої інстанції, так і апеляційної та касаційної, висловлювання своїх міркувань з приводу правової позиції конкретного суду. Неприйнятним є обговорення в будь-якій формі дій та правових позицій конкретних суддів, надання їм оцінки. Неприпустимою з боку судді є критика, що може викликати у суспільства сумніви в професійності суддів, їх неупередженості, незалежності, чесності. Суддя повинен утримуватись від висвітлення та коментування процедур, обговорень та прийняття рішень шляхом таємного голосування під час діяльності суддівського самоврядування, зокрема роботи зборів суддів. При цьому неприпустимими є висвітлення виступів суддів на зборах суддів в таких процедурах, публічна критика таких виступів.

На сьогодні непоодинокими є випадки, коли судді дозволяють собі в мережі Інтернет вислови, які підривають авторитет судової влади, що викликає спотворене уявлення суспільства про роботу судового корпусу та негативно позначається на репутації судів та суддів, зображаючи судову систему в псевдо негативному світлі в очах громадськості.

Інколи виникають ситуації, коли розміщення фотографій із зображенням суддів, що шкодять авторитетові судової влади, здійснено іншими особами, а не самими суддями. Слід урахувати, що судді є публічними особами, і якщо навіть не вони особисто розмістили в Інтернеті фотознімки, які, на думку заявників, є неетичними та такими, що шкодять авторитетові судової влади, то з огляду на положення статті 1 Кодексу суддівської етики судді не повинні допускати потрапляння в Інтернет-мережі фотознімків, які можна оцінити як такі, що порочать суддю та шкодять авторитетові судової влади. При цьому «недопущення потрапляння в Інтернет-мережу фотознімків» повинне розумітися як застосування суддею всіх заходів для недопущення створення таких фотознімків та роликів на відео носіях із зображенням судді, що в подальшому можуть бути розміщеними і в Інтернет-мережі (в тому числі і без відома судді), оскільки така бездіяльність може бути розцінена як недокладення всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини поведінка судді була бездоганною (стаття 3 даного Кодексу).

Приклади поведінки суддів, яка не відповідає вимогам

статті 20 Кодексу суддівської етики

Приклад 1. Судді розмістили фотографії в соцмережах, на одній з яких суддя сидить в залі судових засідань з ногами на столі. Підпис під фотографією говорить: «Я, звичайно, не досконалість, але шедевр ще той!»

Приклад 2. Суддя на фотознімку, розміщеному у соцмережах, зображена в залі засідання з молотком в руці на тлі державних символів, нижче слідував коментар: «Дам по лобі всім, хто буде на мене "наїжджати"».

Приклад 3. На знімку, розміщеному у соцмережах, зображена суддя, яка обійняла пляшку горілки.

